

РОБОТА З ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ:

Посібник для фахівців
із психологічної допомоги
та екстреного реагування в Україні

Проект Ради Європи
«Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні»
(COVAW)

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

РОБОТА З ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: Посібник для фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні

Проект Ради Європи
«Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні» (COVAW)
2021-2022 роки

Документ підготували:
Сарета Ашраф (Sareta Ashraph),
адвокатка зі спеціалізацією в міжнародному кримінальному праві в
«Гарден Корт Чемберз» (Garden Court Chambers), Лондон,
за участі

Мельниченко Оксани,
експертки з питань запобігання та протидії домашньому насильству і
насильству стосовно жінок за гендерною ознакою (Київ)
та

Степанюк Оксани,
медичної психологині, дитячої психотерапевтки,
травматерапевтки та медіаторки (Київ)

Рада Європи

Думки, висловлені в цій роботі, є відповідальністю авторів і не обов'язково відображають офіційну політику Ради Європи.

Дозволяється відтворення уривків (до 500 слів), за винятком комерційних цілей, якщо збережено цілісність тексту, уривок не вирваний з контексту, не надає неповну інформацію та іншим чином не вводить читача в оману щодо характеру, обсягу чи змісту тексту. Текст оригіналу завжди необхідно позначати таким чином: «© Рада Європи, рік публікації». Усі інші запити стосовно відтворення/перекладу всього документа чи його частини надсилати до Департаменту Комунікацій Ради Європи (Страсбург — Cedex F-67075 або publishing@coe.int).

Усю іншу кореспонденцію стосовно цього документа направляти до Відділу з питань гендерної рівності Генеральна дирекція з питань демократії та людської гідності

Дизайн обкладинки та компоновання:
Антон Осьмак, Київ, Україна

Фото: Shutterstock

© Рада Європи, листопад 2022 року

Зміст

ВСТУП	11
I. РОЗУМІННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	13
Визначення сексуального насильства	13
Аналіз випадків та характеру сексуального насильства	19
Структурна нерівність в основі сексуального насильства	19
Важливість інтерсекційного підходу	20
Тактичне застосування сексуального насильства	22
Механізм соціального контролю	
Як засіб руйнування соціальних зв'язків	
Як частина скоординованої стратегії для знищення групи	
Як засіб примушування до зізнання	
З метою приниження та позбавлення прав	
З метою насильницького запліднення	
Як метод терору	
Як нематеріальне заохочення (для вербування та винагороди)	
Як частина ритуальних практик	
II. РОБОТА З ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ	29
Прогалини в законодавстві	36
Документування випадків сексуального насильства	37
Стамбульський протокол	38
Що таке Стамбульський протокол?	
Редакція 2022 року	
Роль медичних працівників у процесі документування: етичні та інші міркування	
Принципи ефективного розслідування та документування	
Допомога постраждалим від сексуального насильства	
Фізичні та психологічні наслідки сексуального насильства	
Вплив стигматизації	
Вплив безкарності	

Модель PEACE	46
Планування та підготовка	
Встановлення контакту та пояснення процедури	
Виклад обставин	
Завершення	
Оцінка	
Особливі труднощі у документуванні випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців	58
Документування випадків сексуального насильства стосовно дітей	59
Документування випадків сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин	61
Документування випадків сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю	61
Виявлення травми та стресу в команді, яка проводить інтерв'ю	62
Вторинний травматичний стрес	
Вигорання	
III.НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА	67
Законодавство України	67
Кримінальний кодекс України	
Проект Закону № 2689	
Вплив воєнного стану	
Міжнародне законодавство з прав людини	71
Міжнародне гуманітарне право	76
Міжнародне кримінальне право	78
Воєнні злочини	
Злочини проти людяності	
Геноцид	
ВИСНОВОК	85
ДОДАТОК А: Елементи злочинів сексуального насильства МКС	87
ДОДАТОК В: Основні рекомендації для проведення інтерв'ю з дорослими, що постраждали від сексуального насильства	91
ДОДАТОК С: Шаблон: Опитування постраждалих від сексуального насильства	111
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	117
ПРИМІТКИ	120

Список скорочень

Стамбульська конвенція

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами

Стамбульський протокол

Посібник УВКПЛ з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання

Конвенція про геноцид

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього

Лансаротська конвенція

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства

Список аббревіатур

АКПЛ	Американська конвенція з прав людини
КЛДЖ	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
КЛРД	Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
КЗК	Європейська конвенція з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
КПД	Конвенція про права дитини
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини та основних свобод (широко відома як Європейська конвенція з прав людини)
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ГРЕВІО	Група експертів з питань протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству
МАСПЛ	Міжамериканський суд з прав людини
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські та політичні права
МПЕСКП	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКП	Міжнародне кримінальне право
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МКТР	Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
МЗПЛ	Міжнародне законодавство з прав людини
МГП	Міжнародне гуманітарне право
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
ВТС	Вторинний травматичний стрес
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я

Вступ

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну збройну агресію проти України. Це ознаменувало ескалацію конфлікту, розпочатого у 2014 році, коли український Кримський півострів був окупований та в подальшому анексований Росією, і розпочався збройний конфлікт за контроль над східною частиною України. Під час останніх вторгнень Росія атакувала Україну на декількох фронтах.

У квітні 2022 року виникли занепокоєння щодо використання Росією сексуального насильства, а саме зґвалтування, як зняряддя війни, оскільки з'являлося все більше доказів вчинення сексуального насильства на територіях, звільнених від російських військ¹. У спільній заяві, опублікованій в червні 2022 року, Високий представник ЄС з питань закордонних справ та безпекової політики Жозеп Боррель та спеціальна представниця Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства у конфліктах Праміла Паттен висловили серйозне занепокоєння «жахливими особистими свідченнями та зростаючою кількістю заяв про сексуальне насильство»². Є підстави вважати, що масштаб сексуального насильства, вчиненого в Україні під час останньої та поточної стадії конфлікту, значно занижений. Співзасновниця та директорка із стратегічного розвитку «Українського жіночого фонду» Карбовська Наталія у виступі перед Радою безпеки ООН в червні 2022 року назвала сексуальне насильство «найприхованішим злочином» та зауважила, що на кожную дівчину чи жінку, яка хоче розповісти свою історію, є багато таких, які мовчатимуть роками³.

У 2014 році **вступила в силу** Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, більш відома як **Стамбульська Конвенція**⁴. Ця знакова угода відкрила шлях до створення правової бази на загальноєвропейському рівні для захисту жінок від усіх форм насильства і запобігання, покарання та викорінення насильства стосовно жінок, а також домашнього насильства. Конвенція також встановлює особливий механізм контролю з метою сприяти ефективному виконанню сторонами її положень.

У червні 2022 року Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію, ставши 36-ю країною, яка це зробила⁵. В Україні Конвенція вступила в силу 1 листопада 2022 року.

У липні 2022 року Рада Європи організувала та провела чотириденний тренінг, спрямований на підготовку фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування для надання особам, зокрема внутрішньо переміщеним, які постраждали від сексуального насильства внаслідок конфлікту в Україні, соціальної, психологічної, медичної та правової допомоги з орієнтацією на інтереси постраждалих осіб та з урахуванням гендерних аспектів. Серед присутніх були психологи, в тому числі практикуючі та медичні, а також соціальні працівники, яких органи місцевого самоврядування в Україні напряду залучатимуть до надання послуг постраждалим від сексуального насильства внаслідок конфлікту, зосереджуючи особливу увагу на жінках та дівчатах в територіальних громадах. Посібник створений відповідно до положень Стамбульської конвенції та довідкових матеріалів Ради Європи, і в його основу покладено виступи, матеріали та питання, що обговорювалися на тренінгу, зокрема матеріали та інформація від національних та міжнародних консультантів.

У цьому посібнику терміни «постраждалий(-а)» та «постраждала особа» означають як осіб, які пережили сексуальне насильство, так і осіб, які не вижили, з урахуванням правового статусу постраждалих осіб, закріпленого законодавством України та міжнародним правом. Крім того, згідно зі статтею 3 Стамбульської конвенції, термін «жінки» охоплює жінок і дівчат, а термін «чоловіки» — чоловіків та хлопців. У посібнику застосовується принцип розбивки за віком для задокументованих злочинів проти дітей, який чітко висвітлює досвід дівчат та хлопців.

Загальновизнано, що рівень поширення сексуального насильства в Україні та інших країнах значно занижений, але очевидним є також те, що розуміння характеру сексуального насильства та проведення розслідувань та інтерв'ю з орієнтацією на інтереси постраждалих та перенесені ними травми допоможе подолати низку, а можливо й більшість, перешкод для документування випадків сексуального насильства. Обґрунтований аналіз забезпечує контекстуалізацію сексуального насильства та його комплексне вивчення в рамках різних правових аспектів. Зрештою, саме завдяки глибокій детальній звітності країни, міжнародні органи, громадянське суспільство та всі, хто захищає справедливість, можуть краще виконувати покладені на них обов'язки.

I. Розуміння сексуального насильства

Визначення сексуального насильства

Сексуальне насильство завжди було руйнівною рисою людського суспільства і вчиняється як під час війни, так і в мирний час. Ґрунтуючись на структурній і, зокрема, гендерній нерівності, сексуальне насильство виступає частиною континууму насильства та дискримінації, від чого страждають жінки та чоловіки, хлопці та дівчата протягом усього життя. На глобальному рівні в найбільшій небезпеці перебувають жінки та дівчата.

У Преамбулі до Стамбульської конвенції чітко підкреслюється, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та їх дискримінації чоловіками, а також до перешкодження емансипації жінок. Конвенції передувала Рекомендація 1873 (2009 р.) Парламентської асамблеї Ради Європи, у якій вказано таке:

Асамблея нагадує, що припинення сексуального насильства стосовно жінок під час збройних конфліктів тісно пов'язане з розширенням прав та можливостей жінок та зміною патріархального устрою суспільства, а також із забезпеченням правосуддя для кожної жінки, зґвалтованої під час збройного конфлікту, як на європейській землі, так і на інших континентах. Гендерна рівність є ключем до викорінення сексуального насильства стосовно жінок під час збройних конфліктів⁶.

Ефективність сексуального насильства як аспекту патріархального суспільства залежить від прищеплювання жорстко визначених гендерних ролей. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалеж-

но від статі постраждалої особи. В свою чергу, наслідки сексуального насильства в подальшому часто закріплюють гендерну нерівність у культурі. Без розуміння цих причин неможливо мінімізувати та викоринити стигматизацію сексуального насильства.

Цей посібник, а також покладений в його основу тренінг, визначає сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, за Стамбульською конвенцією, яку нещодавно ратифікувала Україна.

У статті 36 Стамбульської конвенції, при встановленні зобов'язань держав-учасниць щодо вжиття необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення кримінальної відповідальності за певні навмисні дії, наводиться таке визначення сексуального насильства:

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:
 - a. здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
 - b. здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
 - c. примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.
2. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин.
3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб положення пункту 1 також застосовувалися до актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством.

Наведене у Стамбульській конвенції визначення використовується в таких посібниках та звітах Ради Європи:

- «Ефективне розслідування, переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії» (Effectively investigating, prosecuting and adjudicating sexual violence cases: a manual for practitioners in Georgia) (Рада Європи, ООН Жінки та «Рівність зараз» (Equality Now)), вересень 2021 року⁷.

- Дослідження «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women) (Рада Європи та Громадський захисник (омбудсмен) Грузії), грудень 2020 року⁸.
- Звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine: Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence) (Рада Європи), травень 2015 року⁹.

Багато держав-учасниць Стамбульської конвенції внесли до свого законодавства визначення поняття «сексуальне насильство», що відповідає Конвенції, але не усі. Тому під час документування та аналітичного процесу важливо враховувати те, як були чи не були криміналізовані випадки сексуального насильства в країні, де відбулося таке насильство.

Подібні до встановлених Стамбульською конвенцією стандарти були розроблені Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ)¹⁰, Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW)¹¹ та іншими механізмами міжнародного та кримінального правосуддя і захисту прав людини¹². Визначення поняття «сексуальне насильство», яке використовується Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини у діяльності своїх комісій з розслідування та місій з встановлення фактів, також співпадає з визначенням Стамбульської конвенції¹³.

До форм сексуального насильства відносять, без обмежень, таке: зґвалтування, спробу зґвалтування, примусову проституцію, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, сексуальне рабство, примусовий шлюб, примусову вагітність, примусовий аборт та примусове публічне роздягання. Крім того, що сексуальне насильство вважається злочином в більшості національних правових систем, воно є серйозним порушенням прав людини та, залежно від контексту, може бути елементом геноциду та/або порушення міжнародного гуманітарного права. Якщо діяння були криміналізовані згідно з міжнародним кримінальним правом і кодифіковані в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (МКС), їхні визначення наведені в Додатку А.

Особливо (але не виключно) в умовах конфлікту сексуальне насильство часто стає частиною загальної моделі злочинів проти осіб та громад — моделі,

до якої входять злочини сексуального та іншого характеру. Незалежно від форми, місця чи ідентичності постраждалих осіб або кривдників, сексуальне насильство не є проявом сексуального бажання. За своєю суттю воно є вираженням сили та насильницьких методів прояву домінування над постраждалими особами та громадами, до яких вони належать.

Зміна наших уявлень про тих, хто чинить сексуальне насильство, та постраждалих від нього

- a. Сексуальне насильство може вчинятися різними особами залежно від того, в якому контексті це трапилося. Сюди відносяться силові структури (поліція, збройні сили та ополчення), учасники організованих недержавних озброєних угруповань, миротворці, члени приватних військових та охоронних компаній, злочинні угруповання та/або інші особи.

Хоча більшість осіб, що скоїли задокументовані випадки сексуального насильства, — чоловічої статі, були також встановлені випадки вчинення та/або підбурювання до сексуального насильства жінками¹⁴. Неповнолітніх, пов'язаних зі збройними силами, які вчиняють сексуальне насильство, могли індоктринувати або іншим чином маніпулювати чи примушувати їх до вчинення таких дій. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів¹⁵ та Конвенції ООН про права дитини¹⁶, до дітей слід ставитися як до постраждалих або свідків, а не як до злочинців.

- b. Сексуальне насильство може бути вчинене стосовно особи будь-якої статі та особою будь-якої статі. Усі визначення в Стамбульській конвенції, Стамбульському протоколі Управління Верховного комісара з прав людини та «Елементах злочинів» МКС є гендерно-нейтральними. Вони охоплюють одностатевий контакт з проникненням та стосуються кривдників і постраждалих осіб чоловічої та/або жіночої статі.
- c. Особа може нести відповідальність за вчинення сексуального насильства, навіть якщо не брала безпосередньої участі у цьому злочині. Наприклад, термін «кривдник» поширюється на особу, яка примушувала іншу особу до вчинення злочину. Це також стосується тієї особи, яка наказує, планує, підбурює, заохочує та сприяє вчиненню злочину.

Усвідомлення ролі згоди, коли йдеться про зґвалтування чи інші акти сексуального насильства

Прийнято вважати, що особа може бути нездатною дати згоду, яка виражає її істинну волю, у результаті природної, викликаной штучно або пов'язаної з віком неієздатності.

Європейський суд з прав людини, повторюючи статтю 36(2) Стамбульської конвенції, з'ясував, що, виходячи з вимог судового переслідування за зґвалтування, для законності сексуального контакту «необхідне добровільне надання згоди як вираження вільного волевиявлення особи з урахуванням сукупних обставин»¹⁷.

Але що це означає на практиці? У судовій практиці Європейського суду з прав людини є чіткі пояснення.

У рішенні у справі *«М.С. проти Болгарії»* від 4 грудня 2003 року Суд заявив, що він «визнає, що внаслідок негнучкості в підходах до судового переслідування за статеві злочини, зокрема чинності вимоги щодо наявності доказів чинення фізичного опору за всіх обставин, певні види зґвалтування можуть залишитися без покарання, що ставить під загрозу мету забезпечення ефективного захисту статевої автономії людини. Як свідчать сучасні стандарти і тенденції у цій сфері, позитивні обов'язки, які впливають зі статей 3 і 8 Конвенції, вимагають від держав-членів забезпечувати покарання за неконсенсуальний статевий акт і проводити ефективне розслідування у такій справі, включаючи справи з відсутністю доказів чинення фізичного опору потерпілою особою»¹⁸. Суд також зазначив: *«У деяких державах, незалежно від конкретного формулювання, обраного їхніми законодавчими органами, на практиці судове переслідування за неконсенсуальні статеві акти здійснюється на підставі тлумачення відповідних законодавчих термінів («примус», «насильство», «тиск», «погроза», «хитрощі», «раптовість» чи ін.) і доказів, оцінених у контексті наявних обставин справи»*.

Міжнародне кримінальне право аналогічно розглядає загрозу застосування сили або примусу, в тому числі «використання середовища, яке характеризується примусом». У рішенні МКС у справі *«Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо»*, прийнятому в березні 2016 року, Судова палата розглянула факти, які можуть сприяти створенню обставин, які характеризуються примусом, та вказала, що «Судова палата не виключає ймовірність того, що крім військової присутності ворожих сил серед цивільного населення, є й інші середовища, які характеризуються примусом, які може використати кривдник для вчинення зґвалтування»¹⁹. Вона також відзначила, що виникненню середовища,

яке характеризується примусом, можуть сприяти кілька чинників. Серед них, зокрема,

1. кількість осіб, причетних до вчинення злочину, або
2. час вчинення зґвалтування: під час чи відразу після завершення бойових дій, або
3. вчинення разом з іншими злочинами.

У судових практиках Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду наголошується на важливості навколишніх обставин у контексті, в якому вчинене сексуальне насильство.

Про це чітко описано у Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції:

Притягнення до відповідальності за цей злочин вимагає оцінювання доказів, беручи до уваги чутливість контексту, за результатами якого в кожному конкретному випадку з'ясовується, чи давала жертва добровільну згоду на статевий акт. Таке оцінювання має визнавати цілий спектр поведінкових реакцій жертв на сексуальне насильство та зґвалтування, але не повинно ґрунтуватися на припущеннях щодо типової поведінки в таких ситуаціях. Не менш важливо забезпечити недопущення впливу на тлумачення законодавства з питань зґвалтування й розгляд справ за фактом зґвалтування гендерних стереотипів і міфів про чоловічу й жіночу сексуальність²⁰.

Використання терміну «постраждала особа»

У цьому посібнику терміни «постраждалий(-а)» та «постраждала особа» означають як осіб, які пережили сексуальне насильство, так і осіб, які не вижили, з урахуванням того, що деякі особи, постраждалі від сексуального насильства, могли померти внаслідок отриманих травм або були вбиті під час чи після нападу. Крім того, під терміном «постраждала особа» розуміється те, що особам, які стали жертвами злочинів (зокрема, але не виключно, постраждали від сексуального насильства) відповідно до міжнародного права та внутрішнього законодавства України, надається правовий статус постраждалої особи. Прийнято вважати, що термін «постраждала особа» більш точно відображає поведінку, автономію та стійкість осіб, постраждалих від сексуального насильства, аніж «жертва».

Аналіз випадків та характеру сексуального насильства

Здійснити аналіз сексуального насильства означає контекстуалізувати його. Через усвідомлення того, як і чому вчиняється сексуальне насильство стосовно конкретних осіб та громад, можна зрозуміти його значення у досягненні кривдником своїх цілей у ширшому контексті. Важливо з'ясувати раціональні причини вчинення сексуального насильства, щоб детально зрозуміти не лише цей вид насильства, а й загальну модель злочинів, частиною яких часто є сексуальне насильство.

Сексуальне насильство — незалежно від його форм, місця чи особистості постраждалої особи або кривдника — не є проявом сексуального бажання. За своєю суттю воно є вираженням сили та насильницьких методів прояву домінування над постраждалими особами та громадами, до яких вони належать.

Структурна нерівність в основі сексуального насильства

У Преамбулі до Стамбульської конвенції говориться про тісний зв'язок між насильством стосовно жінок та гендерною нерівністю. У ній, зокрема, вказано таке:

визнаючи те, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками та до недопущення повноцінної емансипації жінок;

визнаючи структурний характер насильства стосовно жінок як насильства за гендерною ознакою, а також те, що насильство стосовно жінок є одним з головних соціальних механізмів, яким жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками

...[держави-учасниці погодилися зі статтями Стамбульської конвенції]

Сексуальне насильство свідчить про вже існуючу історичну та структурну нерівність у суспільстві, до якого належать ті, хто вчиняють сексуальне насильство. Найбільшому ризику піддаються ті громади (та особи, які до них належать), де політична, соціальна, економічна та культурна система суспільства кривдника підтримує насильство проти них діями або бездіяльністю.

У Міжнародному протоколі із документування та розслідування сексуального насильства у конфлікті вказано: «Розуміння того, як гендерні норми проявляються в будь-якому певному суспільстві, є основою для розуміння відміннос-

тей того, як чиниться сексуальне насильство, стосовно кого, ким та з якими наслідками»²¹. І справді, незважаючи на конкретні політичні та/або військові цілі кривдників, вони завжди єдині у своєму жорстокому дотриманні гендерних стереотипів, заснованих на домінуванні та нерівності жінок і дівчат.

Це не означає, що лише чоловіки та хлопці можуть бути кривдниками, і лише жінки та дівчата — постраждалими. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалежно від статі постраждалої особи²². Сюди відноситься ставлення, що відображає соціальні уявлення про жінок та дівчат як об'єктів чоловіків, де цнотливість тісно пов'язана з поняттям про честь сім'ї, і жінки та дівчата вважаються слабшими та менш гідними поваги. Об'єктивізація жінок та дівчат лежить в основі систем сексуального рабства та примусової проституції. Це спонукає до використання можливості вчинення сексуального насильства стосовно жінок в якості заохочення до вербування та винагороди бійців за службу. Сексуальне насильство може вчинятися через те, що воно може розділити громаду, де високо цінується дівоча цнотливість, піддаючи вцілілих ризику бути вбитими своїми ж громадами або іншим чином приреченими на безшлюбність. Кривдники можуть використовувати зґвалтування в якості фізичного та психологічного нападу на постраждалих чоловічої статі, змушуючи їх та їхні громади вважати їх «слабкими», а точніше «фемінізованими».

На відміну від осіб, які пережили інші злочини, постраждалі від сексуального насильства піддаються ризику подвійного травмування: спочатку від дій кривдника, а потім від реакції суспільства та держави, яка часто є байдужою чи навіть осудливою та дискримінаційною.

Важливість інтерсекційного підходу

Розуміння сприйняття гендеру в конкретному суспільстві є невід'ємною частиною розуміння застосування сексуального насильства. Проте гендер — не єдина призма, через яку аналізується вчинення сексуального насильства у суспільстві. Численні сили взаємодіють між собою для посилення умов нерівності та соціальної ізоляції, що виступають причиною насильства та стигматизації. Це різні та часто перехресні форми дискримінації, яка впливає на вчинення сексуального насильства під час заворушень та війни. Сюди відноситься національність та раса, статус корінного народу або меншин, колір шкіри, соціально-економічний статус та/або каста, мова, релігія чи вірування, політичні погляди, національне походження, сімейний та/або материнський

статус, вік, міська/сільська місцевість, стан здоров'я, інвалідність, право власності, бути геєм, лесбійкою, бісексуалом, трансгендером або інтерсексуальною особою, безгромадянство, секс-праця, ВІЛ/СНІД-статус, статус затриманої особи, біженця або внутрішньо переміщеної особи. Цей перелік не є вичерпним.

Навіть побіжно поглянувши на документацію сексуального насильства, можна побачити його спрямованість на осіб та громади, що стикаються з взаємозалежними системами дискримінації або несприятливими умовами. Наприклад, було задокументовано, що для вчинення сексуального насильства під час заворушень та конфлікту обиралися саме жінки, що належать до корінних народів, та жінки кольору. Це було встановлено в процесі аналізу сексуального насильства, вчиненого стосовно жінок під час конфлікту в Колумбії.

Крім чинників, які впливають на всіх жінок, жінкам, що належать до корінних народів, та афро-колумбійським жінкам доводиться мати справу з історією рабства та роками безкарного насильства стосовно них. Усе це супроводжується расистськими поглядами, серед яких низка стереотипів про жіночі тіла. Як результат — це вищий рівень насильства стосовно афро-колумбійських жінок та жінок, що належать до корінних народів²³.

Дослідження сексуального насильства стосовно спільноти лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів та інтерсексуальних осіб (ЛГБТІ) в Сполучених Штатах з'ясувало, що 47% трансгендерних осіб постраждали від сексуального насильства в певний період їхнього життя, серед яких найчастіше постраждалими від сексуального насильства ставали люди з іншим кольором шкіри (американські індіанці (65%), багаторасові (59%), люди з Близького Сходу (58%) та темношкірі особи (53%))²⁴.

Під час геноциду в Руанді особливо жорстокий спосіб вчинення зґвалтування привернув увагу до існуючих в культурі Руанди підозр щодо жінок та дівчат тутсі. Жінки тутсі, як втілення колоніального минулого Руанди, сприймалися (і, як вважалося, вони самі себе так сприймали) елітною групою, яка перевершує жінок хуту за красою, розумом та шармом. Такі упередження просочилися в записи новостворених радикалів-хуту. Чотири із сумнозвісних «Десяти заповідей хуту», опублікованих у грудневому випуску «Кангура» 1990 року (журнал радикалів-хуту), ґрунтувалися на нібито дволикості жінок тутсі²⁵. Послідовники ідеології «Сила хуту», зокрема адепти чоловічої статі, коливалися між занепокоєнням, що чари жінок тутсі можуть завадити покращенню положення хуту, та посиленою трансгресивною симпатією до жінок тутсі, а також приниженням у зв'язку з нібито інтерналізованим переконанням у перевазі тутсі²⁶. Гено-

цид у Руанді проявився у величезних масштабах та жорстокості сексуального насильства стосовно жінок та дівчат тутсі. Чоловіки та хлопці з ополчення Інтерахамве групами ґвалтували жінок та дівчат тутсі. Вони також ґвалтували їх іншими предметами, зокрема пляшками, камінням та гілками дерев. Деяким постраждалим лили окріп на геніталії або відрізали груди²⁷. Члени ополчення Інтерахамве не проявляли милосердя до вагітних жінок: вони розрізали їхні животи і вбивали плоди перш ніж вбити матір²⁸. Постраждали жінки розповідали, що ґвалтівники називали їх «пихатими» та пояснювали, що зґвалтування було покаранням за нібито їхнє презирство до чоловіків хуту²⁹.

Надзвичайно важливо документувати злочини сексуального насильства, оскільки це є визнанням злочинів та шляхом до притягнення винуватців до відповідальності. Безкарність за злочини швидше укріплює, а не заперечує вже існуючі норми та моделі дискримінації стосовно жінок та інших маргіналізованих груп як в контексті заворушень чи війни, так і поза ним. Притягнення до відповідальності за злочини сексуального насильства, як внутрішньодержавні чи міжнародні, надзвичайно важливе, оскільки руйнує вкорінене сприйняття такого типу насилля, яке вважається звичним. Це також зменшує стигму, яка доволі часто супроводжує постраждалих осіб та нав'язується суспільством, в якому вони живуть, зокрема громадами, частиною яких вони є.

Тактичне застосування сексуального насильства

Якщо у сексуального насильства є відомі причини, то спосіб його застосування значною мірою залежить від стратегічних цілей кривдників. Доволі часто сексуальне насильство слугує для більш ніж однієї тактичної мети. Залежно від конкретної ситуації, сексуальне насильство може тактично застосовуватися для багатьох цілей, зокрема:

Механізм соціального контролю

Сексуальне насильство, а також погрози сексуального насильства, може слугувати серйозним попередженням для осіб та груп з метою приборкати будь-яку поведінку, що протидіє фактичній владі в окремих регіонах. Наприклад, у 2011 році, до початку конфлікту в Сирії, державні силові структури безуспішно застосовували сексуальне насильство та погрози сексуального насильства як інструмент послаблення опозиції проти затриманих протестувальників, в тому числі погрози членам їхніх сімей жіночої статі. Для кривдників жіночі тіла були способом передати послання їхнім родичам чоловічої статі (які виступали в так званій ролі «захисників»), щоб ті не протистояли уряду.

Жінки, які в очах суспільства протистояли владі, як-от правозахисниці, страждали від сексуального насильства³⁰.

Як засіб руйнування соціальних зв'язків

Сексуальне насильство є доволі переконливим способом руйнування соціальних зв'язків громад, що зазнали нападу. Його ефективність зростає при використанні у більш патріархальних культурах, де жінки та дівчата несуть тягар честі сім'ї, а їхній захист вважається найвищим обов'язком їхніх родичів чоловічої статі. У таких контекстах жінки, які пережили сексуальне насильство, мають більший ризик бути вигнаними їхніми ж громадами, приреченими на безшлюбність, покинутими своїми чоловіками або навіть вбитими з метою змити пляму «втраченої честі» з сім'ї. Сексуальне насильство може також виступати засобом для запобігання народжень дітей, коли жінки та дівчата настільки травмовані, що в них виникає страх при будь-якому контакті з чоловіками та/або небажання народжувати³¹.

Сексуальне насильство проти жінок та дівчат громади також часто скоюється та сприймається засобом умисного нападу на чоловіків громади або, якщо точніше, на гендерні ролі, які їм відведені, що й демонструє приклад з Сирії. Коли від чоловіків очікується, що вони будуть захищати своїх родичів жіночої статі та жінок і дівчат з їхньої громади в цілому, згвалтування «їхніх» жінок та дівчат може сприйматися як доказ їхнього безсилля і, відповідно, посягання на їхню маскулінність, як вони її розуміють.

Те, що сексуальне насильство є причиною для сорому та стигматизації для постраждалих осіб, а інколи й їхніх громад, означає, що кривдники можуть застосовувати його як ефективну стратегію соціального руйнування. Остракізм осіб, які пережили сексуальне насильство, може призвести до руйнації громад у великих масштабах, розриваючи сімейні та громадські зв'язки. Це створює безперервний цикл: розширення сфери впливу на «присоромлених» постраждалих осіб та вкорінення соціального процесу їхньої маргіналізації.

Як частина скоординованої стратегії для знищення групи

Багато кампаній геноциду явно чи приховано схвалювали сексуальне насильство, як у випадку сексуального поневолення жінок та дівчат-єзидів ІДІЛом. Сексуальне насильство, хоч і не є настільки ефективною стратегією групового знищення, як вбивство, виступає шокуюче дієвим засобом руйнування особистості окремої постраждалої особи та розриву громади, з якої вона походить.

У справі Акайесу МКТР вперше заявлено, що зґвалтування та сексуальне насильство являють собою серйозну шкоду як на фізичному, так і на психічному рівні, а отже, якщо скоєні з конкретним наміром повністю або частково знищити захищену групу, є геноцидом:

Зґвалтування та сексуальне насильство, безумовно, завдають серйозної фізичної та психічної шкоди постраждалим і, на думку Судової палати, навіть можуть бути названі одним з найгірших способів завдання шкоди постраждалій особі, оскільки вона зазнає і фізичної, і психічної шкоди... Зґвалтування призвели до фізичного та психічного знищення жінок тутсі, їхніх сімей та громад. Сексуальне насильство було невід'ємною складовою процесу руйнування, яка була спеціально орієнтована на жінок тутсі та мала вагомий вклад у їхнє знищення, а також знищення всієї етнічної групи тутсі³².

У 2016 році Комісія з розслідування подій у Сирії встановила, що сексуальне насильство стосовно жінок та дівчат-єзидів було частиною безперервного насильства геноциду ІДІЛу стосовно релігійних груп єзидів, і зазначила, що «зґвалтування та сексуальне насильство, якщо скоєні стосовно жінок та дівчат як частина геноциду, є злочинами проти ширшої захищеної групи, і також злочином проти жінки як особистості, зумовленим її статтю³³. Що характерно не тільки для ІДІЛ, сприйняття жінок та дівчат як об'єктів вказує на жажливу, хоч і нелогічну, крайність у поведінці терористичної групи на тлі радикальної релігійної інтерпретації та територіального контролю, що дозволяє домінувати над жінками та дівчатами»³⁴.

Як засіб примушування до зізнання

Сексуальне насильство, в тому числі зґвалтування і сексуальні катування, постійно застосовується для примушування до зізнання у місцях утримання під вартою, якими керує держава та збройні угруповання.

У червні 2016 року розслідування організації «Міжнародної амністії» стосовно 100 жінок, арештованих в Мексиці, встановило, що жінки постійно піддаються сексуальному насильству силовими структурами, які хочуть добитися зізнань та покращити показники з наміром продемонструвати, що вони борються з процвітаючою організованою злочинністю. Організація зазначила, що «вчинення сексуального насильства у формі катувань, схоже, стало частиною допитів», і найбільш незахищеними є жінки з маргіналізованих верств суспільства³⁵. Неурядова організація Freedom from Torture («Свобода від катувань») у доповіді про «Зґвалтування як катування в ДРК» зазначила, що «зґвалтування

використовується державними силовими структурами в якості катування у в'язницях по всій країні з метою припинення публічних обговорень жінками політики, прав людини і, в деяких випадках, самого зґвалтування»³⁶.

Комісія з розслідування подій у Сирії неодноразово повідомляла про використання урядом зґвалтування та сексуальних катувань, зокрема ураження геніталій електричним струмом, проти затриманих чоловіків та жінок³⁷. Усе частіше повідомляється про вчинення сексуального насильства, зокрема зґвалтування, проти геїв, які утримуються під вартою урядом Сирії³⁸.

3 метою приниження та позбавлення прав

Сексуальне насильство, а особливо зґвалтування, несе в собі маскуліністичні конотації домінування. Тому приниження є не лише наслідком сексуального насильства, але й свідомою метою його скоєння. Особливо це проявляється у публічних випадках вчинення зґвалтування, як, наприклад, трапилося у Гвінеї у вересні 2009 року, коли кілька сотень представників силових структур Гвінеї увірвалися на стадіон у столиці Конакрі та вбили 150 осіб, а також публічно зґвалтували десятки жінок, включно з випадками одноосібного та групового зґвалтування і сексуального насильства з використанням таких предметів, як палиці, кийки, приклади та багнети³⁹. Це також можна побачити на записах, відео та фотографіях сексуального насильства, які поширюються в подальшому. Завдяки легкому доступу до смартфонів та соціальних мереж такі записи зустрічаються все частіше.

Сексуальне насильство, вчинене чоловіками, використовується як інструмент емаскуляції та позбавлення прав (що знову ж таки ґрунтується на гендерних стереотипах, які ототожнюють маскуліність з силою). Як зазначив Сандеш Сівакумаран у Європейському журналі міжнародного права (European Journal of International Law), вчинене стосовно чоловіків та хлопців сексуальне насильство слугує не лише для завдання болю, а й вчиняється з метою принизити та позбавити чоловіків їхніх прав, поставити під сумнів їхню маскуліність та гетеросексуальність, а також затвердити верховенство тих, хто скоює сексуальне насильство⁴⁰.

3 метою насильницького запліднення

Якщо в суспільстві існує переконання, що тіла жінок та дівчат є носіями непорочності та честі, і ними володіють їхні батьки, брати та чоловіки, посягання на такі тіла призводять до конкретних наслідків. У такому контексті насиль-

ницьке запліднення жінок або дівчат виступає як насиллям стосовно такої жінки, так і насиллям стосовно її соціальної ідентичності, посланням для чоловіків з її громади про те, що вона — «заражена», і на неї заявив права противник. Кривдники можуть примушувати жінок та дівчат до заміжжя з метою «узаконити» їхніх дітей та так звані сексуальні відносини. Діти, народжені від викрадених жінок та дівчат, стикаються з остракізмом та почуттям провини за асоціацією.

Згідно з фінальною доповіддю комісії експертів ООН 1994 року, у якій йдеться про серйозні порушення Женевських конвенцій та міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії, жінкам та дівчатам, які завагітніли, було відмовлено у проведенні абортів, і їх змушували доношувати вагітність до терміну пологів⁴¹.

Як метод терору

Сексуальне насильство використовувалося як тактика терору, про що розповідали жінки-єзиди, які перебували в полоні екстремістів «Ісламської держави» в Іраку, дівчата, які втекли від угруповання «Боко Харам», сомалійські жінки, звільнені від екстремістської групи «Аль-Шабаб», та жінки, які жили при владі пов'язаних з Аль-Каїдою бойовиків на півночі Малі.

Тут варто дотримуватися обережності, оскільки визначення терміну «тероризм» не використовувалося послідовно. Воно частіше вживається по відношенню до озброєних угруповань, ніж до держав, навіть якщо і ті, і ті використовують сексуальне насильство, щоб тероризувати громади. Що стосується категорії озброєних угруповань, наразі його використовують по відношенню до салафітсько-джихадистських рухів. Хоча Національний патріотичний фронт Ліберії на чолі з Чарльзом Тейлором займався масштабними та систематичними зґвалтуваннями, зокрема публічними груповими, на контрольованих урядом та іншими збройними угрупованнями територіях, поняття «тероризм» щодо нього не застосовувалося. Такий термін зазвичай вживається для описання того, ким є кривдники, а не їхньої поведінки, тобто для встановлення політичної, а не юридичної відмінності.

Крім того, загально визнані терористичні угруповання, які використовують сексуальне насильство для різних тактичних цілей, зокрема тероризму, також демонструють досить жорстокі соціальні конструкції гендеру в рамках домінування та дискримінації жінок та дівчат. Це ж стосується рухів білого расизму та інших націоналістичних груп.

Як нематеріальне заохочення (для вербування та винагороду)

Деякі державні та недержавні суб'єкти, винні у вчиненні сексуального насильства, використовують його проти жінок та дівчат як стимул для підвищення вербування в їхні ряди, а також як винагороду для своїх бійців. Щоб заманити молодих чоловіків у свої ряди, «Боко Харам» та ІДІЛ використовували перспективу примусового шлюбу із сунітськими жінками та дівчатами і можливість сексуального поневолення немусульманок. Проте обіцянки (неконсенсуального) сексуального доступу до жінок та дівчат не були і не є основним елементом вербування.

Під час геноциду в Руанді членів ополчення Інтерахамве за їхню відданість геноциду винагороджували можливістю ґвалтувати жінок та дівчат тутсі⁴². Під час Балканської війни сербських солдатів та бійців воєнізованих формувань заохочували до зґвалтувань, зокрема у таборах по всій Боснії та Герцеговині, де жінок утримували і неодноразово ґвалтували місяцями.

У деяких випадках окремі кривдники використовували сексуальне насильство як метод ініціації або посвяти, через який новоприбулі молодші члени угруповання ставали співучасниками злочинів та мали менше можливостей покинути угруповання, зокрема якщо їх примушували брати участь в актах сексуального насильства стосовно їхніх же громад.

Як частина ритуальних практик

Сексуальне насильство може вчинятися як частина ритуальних або шкідливих колективних практик, наприклад через віру в те, що статевий акт — часто з незайманими та/або дітьми — надає бійцям особливої сили, непереможності або лікує від хвороб.

II. Робота з постраждалими від сексуального насильства в Україні

Після початку збройної агресії Російської Федерації проти України у ЗМІ з'явилися повідомлення про випадки зґвалтування та інші акти сексуального насильства, вчинені російськими військами. Сексуальному насильству піддавалися жінки, чоловіки, літні люди, діти та навіть немовлята.

Сексуальне насильство використовується як знаряддя війни в Україні. Це тактика ведення війни, а тому його не слід розглядати чи вважати неминучим «побічним ефектом» війни. Таким злочинам можна запобігти, а винних — покарати. Якщо сексуальне насильство є частиною бойових дій та збройного конфлікту, воно є не просто кримінальним злочином за законодавством України; це є також порушенням міжнародного гуманітарного, кримінального права і прав людини.

Як зазначено у розділі III («Нормативно-правова база»), кривдники можуть нести індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини сексуального насильства, а також за інші порушення міжнародного права.

Справи проти кривдників можуть розглядатися в судах, які мають юрисдикцію щодо вчинених в Україні злочинів. Наразі сюди відносяться національні суди України та Міжнародний кримінальний суд в Гаазі. Національні суди третіх країн, якщо це дозволяє їхнє законодавство, можуть розглядати справи про сексуальне насильство та інші міжнародні злочини із застосуванням універсальної юрисдикції, яка надає підставу третій країні розслідувати та переслідувати конкретні злочини (в тому числі воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид), навіть якщо вони не були вчинені на території такої країни, одним з її громадян чи проти одного з її громадян. Тому важливо документувати злочини, в яких особа виступає постраждалою чи свідком, і збирати якомога більше доказів з метою притягнення кривдників до відповідальності.

- Якщо ви чи інша особа постраждали від сексуального насильства⁴³:
 - Переконайтеся, що ви в безпеці.
 - Покиньте місце злочину.
 - Максимально подбайте про власну фізичну та психологічну безпеку.
 - Отримайте медичну допомогу.
 - Зверніться до будь-якого доступного закладу охорони здоров'я (наприклад, до лікарні швидкої медичної допомоги), щоб зафіксувати будь-які тілесні ушкодження та стан вашого здоров'я.
 - Важливо не приймати душ та не чистити зуби до проведення судово-медичної експертизи чи огляду лікарем.
 - Згідно із законодавством заклади охорони здоров'я зобов'язані проводити медичний огляд осіб, постраждалих від сексуального насильства, які до них звернулися, та документувати його результати.
 - Необхідно вимагати від лікарів та обов'язково зберігати оригінали медичних довідок, висновки судово-медичних експертиз, рецепти, направлення, рекомендації тощо. На вимогу постраждалої особи надається необхідна інформація про медичну допомогу у вигляді довідки форми №028/о або №027/о⁴⁴.
 - Повідомте про злочин у відповідні органи.
 - Національну поліцію України. Якщо ви постраждали від сексуального насильства, телефонуйте на гарячу лінію поліції за номером 102 або 0 800 500 202. Переконайтеся, що ваше звернення до правоохоронних органів було зареєстроване (інформація внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань та відкрито кримінальне провадження).
 - Державну прокуратуру⁴⁵.
 - Військову адміністрацію за місцем злочину або за місцем перебування.
- Якщо ви знаходитесь на тимчасово окупованій території або не маєте змоги звернутися до уповноважених органів влади України, ви можете повідомити про злочин:
 - Офіс Генерального прокурора (<https://www.gp.gov.ua>) (телефонна лінія щодо злочинів, вчинених в умовах збройного кон-

флікту: **+38 096 755-02-40** (Viber, WhatsApp, Telegram, Signal); електронна пошта: *conflict2022.ua@gmail.com*). При направленні інформації за допомогою електронної пошти необхідно зазначати свої П.І.Б. та контактні дані.

- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (*www.ombudsman.gov.ua*) (**+38 044 253-75-89** або **0800 501 720** або електронною поштою: *hotline@ombudsman.gov.ua*). При направленні інформації за допомогою електронної пошти необхідно зазначати свої П.І.Б. та контактні дані.
- Максимально задокументуйте злочин.
 - По можливості робіть фото/відео та фіксуйте можливих свідків.
 - Зберігайте фото та відеозаписи, а також одяг постраждалої особи. Одяг може мати сліди злочину.
 - Для того, щоб можна було застосувати докази для притягнення винуватців до відповідальності за вчинення злочинів проти статевої свободи, важливим чинником є їхнє правильне збирання та зберігання.
 - Необхідно зібрати сліди біологічних матеріалів (сліди ДНК кривдника на тілі постраждалої особи, під нігтями тощо).
 - Якщо на місці злочину ведуться активні бойові дії, і звернутися до правоохоронних органів чи закладів охорони здоров'я для фіксації злочину неможливо, ви повинні самостійно зібрати та зберігати докази.
- Як самостійно зібрати та зберігати докази:
 - Біологічний матеріал кривдника можна зібрати чистим марлевим або ватним тампоном, попередньо змоченим водою; загорнути трубочкою цей тампон у чистий сухий папір та помістити у пакет із застібною чи інший герметично закритий поліетиленовий пакет.
 - На пакеті необхідно написати місце, звідки взято зразок (наприклад, з якої частини тіла чи поверхні), дату та час збору.
 - Так само слід вчинити і з речовими доказами (одягом та іншими речами, які містять сліди злочину).

- Докази обов'язково потрібно опечатати (двоє сусідів або інших осіб ставлять підписи на кожному пакеті). За можливості, зробіть фото- або відеофіксацію збору доказів.
- Складіть акт у довільній формі, в якому потрібно вказати дату збору доказів, місце збору доказів, П.І.Б. залучених осіб, їхні контактні дані, опис того, що сталося, які докази були зібрані, куди їх поміщено та як опечатано.
- Зібрані докази потрібно зберігати в сухому місці без потрапляння прямих сонячних променів. Коли з'явиться можливість, негайно передайте їх правоохоронним органам разом із складеним описом. Опис має бути складений у двох екземплярах. Один з них з відміткою про прийняття повинен зберігатися у вас до завершення розслідування.
- Зафіксуйте інформацію про вчинений кримінальний злочин.
 - Зафіксуйте обставини справи із детальним описом (важливо фіксувати найголовніші обставини справи, оскільки розслідування міжнародних злочинів може зайняти багато часу, і деякі деталі можна забути);
 - місце злочину (точна адреса/місце на карті); дата та час злочину;
 - П.І.Б., дату народження, контактні дані постраждалої особи;
 - інформацію про свідків злочину (П.І.Б., дата народження, контактні дані);
 - детальну інформацію про кривдника(-ів) (кількість кривдників; якщо відомо — їхні імена та посади; форма, в яку вони були одягнені; чи мали зброю і, якщо так, то яку; транспортні засоби; теми їхніх розмов один з одним, їхніми командирами, і що саме вони говорили; стосунки між кривдниками; чи були вони звичайними солдатами чи командирами; чи згадувалися їхні звання, імена тощо у вашій присутності);
 - інформацію про інші подібні злочини у цій місцевості;
 - завдану шкоду (матеріального, морального, психологічного характеру).

► Як отримати психологічну та правову допомогу

Постраждали від сексуального насильства, скоєного в умовах бойових дій чи збройного конфлікту, мають право на безкоштовну медичну, соціальну, психологічну і правову допомогу, а також інші соціальні послуги.

- Як отримати правову допомогу

Система безоплатної правової допомоги пропонує надання вторинної правової допомоги постраждалим від сексуального насильства в умовах війни, зокрема:

- консультації та роз'яснення правових питань;
- допомога у складанні заяв та скарг (зокрема, заяв про вчинення злочину до поліції);
- представництво у кримінальних провадженнях стосовно злочину;
- допомога з направленням інформації про факти вчинення сексуального насильства до Міжнародного кримінального суду, а також інші послуги.

- Для отримання правової допомоги

- звертайтеся до контактному центру системи безоплатної правової допомоги за номером телефону **0 800 213 103**.
- Зверніться до бюро правової допомоги⁴⁶.
- Скористайтесь дистанційними послугами⁴⁷.
- Правову допомогу також можна отримати від таких організацій:
 - Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем»: **+38 (068) 145 55 90** (з понеділка по п'ятницю з 9 до 18 години).
 - Громадська ініціатива «Євромайдан SOS»: Telegram: @ESOSdoc або електронна пошта: evromaidansos@gmail.com

- Як отримати психологічну допомогу

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства: **0800 500 335** або **116 123**.
- Громадська організація «Форпост» — психологічна допомога та консультації психіатрів: **+38 (096) 839 76 17** або цей же номер в Telegram: @forpostcenter
- Проєкт «Розірви коло»: **8 0800 500 335**.
- Онлайн-платформа психологічної допомоги «Розкажи мені»: електронна пошта: tellmecomua@gmail.com

- Право постраждалої особи на відшкодування шкоди, завданої кримінальним злочином

Постраждалі можуть домагатися різних форм відшкодування за допомогою різних засобів правового захисту на національному та міжнародному рівні, зокрема:

- через цивільний процес шляхом подання цивільного позову про відшкодування проти особи чи групи осіб, визнаних винними у злочині (сексуальному насильстві) відповідно до кримінального законодавства на національному рівні, тобто національними судами;
- через Цільовий фонд для потерпілих Міжнародного кримінального суду, метою якого є допомога жертвам геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та агресії згідно з юрисдикцією Міжнародного кримінального суду через два його окремі мандати — відшкодування та допомоги. Цільове фінансування становить важливу частину ресурсів Цільового фонду за мандатом допомоги, особливо для підтримки осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом та звірствами.
- Як передати інформацію до Міжнародного кримінального суду

Передати інформацію до Міжнародного кримінального суду можна через:

- Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі, електронна пошта: otp.informationdesk@icc-cpi.int (писати можна будь-якою мовою);
- Офіс Генерального прокурора України: warcrimes.gov.ua (сайт для централізованого збору інформації про воєнні злочини), де можна завантажити фото та відеоматеріали, які в подальшому будуть використані для відновлення правосуддя в Україні та міжнародних органах;
- телеграм-боти: Служби безпеки України: [@stop_russian_war_bot](https://t.me/stop_russian_war_bot); Кіберполіції України: [@ukraine_avanger_bot](https://t.me/ukraine_avanger_bot)

► Якщо особа, що постраждала від сексуального насильства, є дитиною:

Дитина вважається постраждалою від сексуального насильства, якщо була свідком злочину, або постраждалою особою є хтось із рідних чи близьких осіб.

- Відведіть дитину в безпечне місце, забезпечте відчуття захищеності.

- На запитання дитини давайте короткі, зрозумілі відповіді, не виходячи за межі запитання.
- Дитина, постраждала від сексуального насильства, потребує фахової допомоги, медичного та психологічного супроводу.
- Перш ніж розпочати відбір свідчень у дитини, треба врахувати вторинну шкоду, яку можна ненароком заподіяти. Ризик має оцінити фахівець сфери психологічного здоров'я.

► Якщо ви стали свідком сексуального насильства:

Примус до спостереження за сексуальним насильством може бути не менш травматичним, ніж саме фізичне або сексуальне насильство. Особливо, якщо жертвою злочину є дитина, рідна чи близька особа. У такому випадку важливо отримати психологічну допомогу, зокрема через наведені тут ресурси.

► Якщо вам довірилася особа, що постраждала від сексуального насильства:

- Допоможіть їй дістатися безпечного місця, забезпечте відчуття безпеки.
- Поясніть, що вона (він) не винні у тому, що трапилося, що у той момент головним завданням було вижити. Вчинення насилля — це вибір гвалтівника, і вся відповідальність на ньому.
- Проявіть співчуття та підтримку. Запитайте дозвіл перш ніж торкнутись чи обійняти.
- Не розпитуйте. Не давайте оцінку емоціям та реакціям постраждалої особи. Слід бути особливо пильними з особами, які поводять себе відсторонено або дуже спокійно після сексуального насильства. Намагайтесь не губити таку людину з поля зору.
- Запропонуйте звернутися за професійною допомогою.
- Поважайте конфіденційність.

► Служби, куди може звернутися особа, що постраждала від сексуального насильства.

103 — медична допомога, фіксація стану здоров'я

102 — Національна поліція для фіксації факту злочину

0 800 500 202 — кол-центр поліції

0 800 507 001 — Генеральна прокуратура

096 755 02 40 — Офіс Генерального прокурора
електронна пошта: *conflict2022.ua@gmail.com*
@stop_russian_war_bot або *@war_crime_bot* — телеграм-боти

44 235 75 89 — гаряча лінія Уповноваженого
з прав людини або **0 800 501 720**;
електронна пошта: *hotline@ombudsman.gov.ua*

068 145 55 90 — Асоціація жінок-юристок «ЮрФем»

Сексуальне насильство нерідко стає сильною психологічною травмою для постраждалих. Вчасна та професійна допомога може запобігти подальшому травмуванню та розвитку депресії у постраждалих.

Постраждали та свідки сексуального насильства не повинні звинувачувати себе. Не варто намагатися зрозуміти чи виправдати тих, хто скоїв злочин, оскільки це може посилити емоційну травму. Насильство — це завжди вибір кривдника, тож він несе кримінальну та моральну відповідальність за вчинені дії.

Важливо не закриватися у собі та знайти людину, якій можна довіритися. Це може бути хтось з близького оточення або професійний психолог; головним критерієм вибору такої людини має бути симпатія та довіра постраждалої особи до неї. Звертатися до державних органів за допомогою чи ні — це особисте рішення постраждалої особи. Проте, варто пам'ятати, що вчасна професійна допомога може убезпечити від як фізичних, так і психологічних ускладнень.

Прогалини в законодавстві

Зґвалтування та інші форми сексуального насильства є порушеннями законодавства з прав людини та міжнародного гуманітарного права, відповідальність за дотримання якого несе держава, які також можуть прирівнюватися до міжнародних злочинів і, відповідно, тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.

Заборона сексуального насильства — одна зі сфер, де Стамбульська конвенція та міжнародне гуманітарне право, законодавство з прав людини і міжнародне кримінальне право рухаються в одному напрямку, доповнюючи та посилюючи одне одного. Нерідко можна побачити, як міжнародні кримінальні трибунали, суди з прав людини та інші органи цитують рішення одне одного при розгляді справ про сексуальне насильство.

Проте юридичне визнання сексуального насильства порушенням міжнародного права завжди призводить до встановлення пріоритетів у процесі документування та покарання сексуального насильства. Між заборонаю зґвалтування та інших форм сексуального насильства міжнародним правом та поширенням безкарно скоєних злочинів сексуального насильства залишається значуща прірва. Для ефективного міжнародного та внутрішнього переслідування злочинів сексуального насильства необхідно краще застосовувати та забезпечувати дотримання міжнародного права. Правильне документування, аналіз та звітування слугує підтримкою тих, хто виступає за пріоритизацію такого покарання та сприяє передачі справ на розгляд національних, регіональних та міжнародних судів і трибуналів.

У розділі III («Нормативно-правова база») наведений докладний огляд міжнародного гуманітарного права, законодавства з прав людини та міжнародного кримінального права стосовно сексуального насильства.

Документування випадків сексуального насильства

У цьому розділі наводяться конкретні рекомендації, які варто враховувати в процесі документування випадків сексуального насильства. Отже, вони знаходяться в рамках ширшої системи документування порушень міжнародного права.

При документуванні випадків сексуального насильства виникають конкретні труднощі. Інформація та докази вчинення сексуального насильства — через обставини, за яких воно часто вчиняється — зазвичай збираються шляхом інтерв'ю з постраждалими особами та свідками. При зборі інформації про сексуальне насильство особи стикаються з надзвичайно чутливою темою з культурної та соціальної точки зору, визнаючи та обговорюючи її. Постраждалих осіб, зокрема, просять описати болісний минулий чи нещодавній досвід, який може бути надто неприємним для них. Крім цього, може бути непросто надати чіткий опис подій через вплив травми на пам'ять. До того ж, нормативно-правова база конкретної країни може бути однією з причин замовчування про випадки сексуального насильства. Сюди відносяться випадки, коли жінкам та дівчатам, які досягли шлюбного віку, забороняється законом мати статеві зносини до шлюбу, коли чоловікам та хлопцям, які досягли шлюбного віку, забороняється мати одностатеві сексуальні стосунки або коли в законодавстві не розрізняються поняття консенсуального та неконсенсуального статевого акту.

Постраждалих та свідків можуть попросити висловити власні погляди з питань, які зазвичай відкрито не обговорюються. У деяких ситуаціях проста участь в інтерв'ю чи слідстві стосовно сексуального насильства може призвести до сер-

йозних та навіть небезпечних для життя наслідків. У той час, як самі постраждали особи можуть знаходитися в особливо вразливому становищі, під загрозою також може перебувати спільнота, частиною якої вони є, і особи, які беруть участь у зборі інформації. Ризик для жінок та чоловіків відрізняється, особливо коли йдеться про стигматизацію. Важливо пильнувати, щоб сліди вчинення сексуального насильства не залишилися поза увагою в процесі документування.

Неоціненне значення для аналізу та розслідування міжнародних злочинів, зокрема сексуального насильства, має збір даних, в тому числі статистичних та демографічних. Згідно зі статтею 11 Стамбульської конвенції сторони зобов'язуються «регулярно збирати відповідні дезагреговані статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції» та «підтримувати дослідження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції». У Пояснювальній доповіді наголошується на важливості збору таких даних для запобігання та покарання за сексуальне насильство: «[в]ірогідні статистичні відомості про конкретних жертв такого насильства та винних у його вчиненні мають величезне значення не лише для інформування відповідальних структур і громадян про серйозність цієї проблеми, але можуть також заохочувати потерпілих чи свідків повідомляти про випадки насильства»⁴⁸.

У п. 2 цієї ж статті докладно розкрито зобов'язання Сторін щодо організації соціологічного опитування населення. Такі опитування надають достовірні дані щодо пережитого особами, що постраждали від насильства, причин, що утримують їх від повідомлення про факт насильства, отриманих послуг, а також думки постраждалих про таке насильство та ставлення до нього.

Як зазначено в розділі I («Розуміння сексуального насильства»), сексуальне насильство часто супроводжує та посилює вже існуючу структурну нерівність у суспільстві. Усвідомлення контексту допомагає проведенню документування та аналітичної роботи.

Стамбульський протокол

Що таке Стамбульський протокол?

Катування, які можуть вчинятися під час актів сексуального насильства, завдають серйозної шкоди особам та несуть загрозу їхньому здоров'ю, гідності та добробуту сімей та громад. Медичні працівники зобов'язані документувати застосування катувань та захищати права людини як основу людського здоров'я та добробуту. Тому ефективне клінічне дослідження та документування є важливими для підтвердження застосування катувань та інших форм

жорстокого поводження, а також для запобігання, притягнення до відповідальності та відшкодування за такі злочини.

У 1996 році медичні працівники та експерти з правових питань та прав людини розробили стандарти, які лягли в основу *«Посібника з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання»* або Стамбульського протоколу. Після оновлення у 2004 та 2022 році, Стамбульський протокол використовується у судово-медичному та інших контекстах як практичний інструмент для ефективного ведення розслідування та документування фактів катувань і жорстокого поводження та для захисту постраждалих осіб; на нього часто посилається Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню⁴⁹. У ньому містяться важливі рекомендації для медичних, правоохоронних, судових працівників, працівників прокуратури та інших фахівців.

Стандарти Стамбульського протоколу схвалені ООН, міжнародними, регіональними та національними органами з прав людини і правовими механізмами. Вони окреслили договірні зобов'язання держав щодо розслідування, судового переслідування та покарання за катування відповідно до Конвенції ООН проти катувань і міжнародного та національного законодавства. На ці стандарти також спирається глобальна боротьба медичних працівників, спрямована на те, щоб покласти край катуванням, притягнути кривдників до відповідальності та забезпечити постраждалим відшкодування та реабілітацію, на які вони мають право.

Редакція 2022 року

Протягом останніх шести років понад 180 клінічних експертів, експертів з правових питань та прав людини з 51 країни працювали разом над оновленням стандартів Стамбульського протоколу та вносили додаткові рекомендації. Ініціативою керували чотири громадських організації («Лікарі за права людини» (Physicians for Human Rights), Міжнародна рада з реабілітації жертв катувань (the International Rehabilitation Council for Torture Victims), Typeцький фонд з прав людини (Human Rights Foundation of Turkey) та REDRESS) і чотири органи ООН проти катувань (Комітет проти катувань, Підкомітет з попередження катувань, Спеціальний доповідач з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання і Фонд добровільних внесків ООН для жертв катувань).

Остання редакція, яка була опублікована у червні 2022 року, відображає прогрес у глобальному розумінні застосування та впливу катування і жорстокого поводження. У цій редакції уточнюється визначення катувань та сфера застосування цього терміну, судово практика щодо запобігання катуванням, притягнення до відповідальності та відшкодування, а також висвітлюються сучасні слідчі практики та нові рекомендації для суддів, прокурорів та інших учасників процесу.

У ній наведені більш послідовні рекомендації щодо (а) інтерпретації фізичних та психологічних доказів катувань та жорстокої поведінки, а також (б) обов'язок лікарів надавати висновок про ймовірність застосування катувань при проведенні судово-медичних та клінічних експертиз. Оновлений Стамбульський протокол називають важливим інструментом, що дозволяє медичним працівникам використовувати їхні клінічні знання та навички, щоб допомогти покінчити з катуваннями та захистити людство.

Роль медичних працівників у процесі документування: етичні та інші міркування

Між концепціями прав людини та принципами медичної етики існує чіткий зв'язок. Принципи професійної етики, якої повинні дотримуватися як правові, так і медичні працівники, часто збігаються.

Головним принципом медичної етики є фундаментальний обов'язок поважати людську гідність та діяти в інтересах пацієнта, незалежно від інших обмежень, тиску чи договірних зобов'язань.

Обов'язок лікарів діяти в інтересах пацієнта та не нашкодити йому століттями визнається у ряді кодексів, серед яких «Чарака-самхіта» — індуїстський трактат, датований першим століттям нашої ери.

Цінності Гіппократа відображають чотири основоположні принципи:

- ▶ благодійність (діяти в кращих інтересах пацієнтів);
- ▶ нешкідливість (принцип «не нашкодь»);
- ▶ конфіденційність (захист конфіденційності інформації про пацієнта);
- ▶ повага до автономії пацієнтів (поважати рішення пацієнтів).

Конфіденційність: обов'язок зберігати конфіденційність особистої інформації про здоров'я пацієнта можна не виконувати лише у разі отримання інформованої згоди пацієнта. Не можна примушувати медичних працівників до розкриття інформації про їхніх пацієнтів у таких випадках, особливо в умовах збройного конфлікту. Про це вказано у статті 28 Стамбульської конвенції («Повідомлення спеціалістів»).

Повага до автономії означає, що саме пацієнти найкраще знають власні інтереси. Медичні працівники повинні дотримуватися рішень дорослих пацієнтів, а не поглядів будь-якої особи, які представляє владу, стосовно того, що буде краще для такого пацієнта. Тому важливо отримати добровільну та інформовану згоду пацієнтів перед проведенням огляду чи інших процедур. Це означає, що людям потрібно знати та розуміти наслідки надання згоди та відмови, а також про будь-які належні альтернативи.

Що станеться, якщо юридична та професійна етика суперечитимуть одна одній? Що робити, якщо закон вимагає повідомляти про випадки катувань, але пацієнт не погоджується на проведення огляду або на повідомлення результатів огляду?

Міжнародні та національні декларації етичних принципів дійшли згоди, що інші імперативи, зокрема закон, не можуть зобов'язати медичних працівників діяти всупереч медичній етиці та власній совісті. У таких випадках медичні працівники повинні відмовитися від дотримання закону чи постанови, а не відступати від основних етичних принципів чи завдавати шкоди пацієнту.

Всесвітня медична асоціація розробила рекомендації для лікарів стосовно обставин, коли можна порушити конфіденційність, наприклад, у випадку настання неминучої, серйозної (та незворотної) шкоди, якщо цього не зробити, і такої шкоди, що буде більшою, ніж від розкриття інформації. Визначаючи співрозмірність такої шкоди, лікар повинен оцінити та порівняти серйозність шкоди та ймовірність її настання.

Принципи ефективного розслідування та документування

До цілей ефективного розслідування та документування випадків катувань та жорстокого поводження відносять:

- ▶ уточнення фактів та встановлення та визнання індивідуальної відповідальності та відповідальності держави перед постраждалими та їхніми сім'ями;
- ▶ визначення заходів, необхідних для запобігання рецидивам;

- сприяння переслідуванню або, за необхідності, застосуванню дисциплінарних санкцій до тих, кого за результатами розслідування визнано відповідальними, та демонстрування потреби у повному відшкодуванні від держави, зокрема у чесній та адекватній грошовій компенсації та коштах на лікування та реабілітацію.

Для ефективного розслідування та документування потрібно таке:

- a. чітке розуміння елементів злочину;
- b. забезпечення державами належного та ефективного розслідування заяв та повідомлень про вчинення катувань або жорстоке поводження, і при цьому орган розслідування повинен мати штат, який за своєю соціокультурною різноманітністю відповідає громадам, яким він служить;
- c. необхідні бюджетні та технічні ресурси для ефективного розслідування;
- d. необхідно захистити постраждалих осіб, свідків та тих, хто проводить розслідування, а також їхні сім'ї від насильства, загроз насильства або будь-якої іншої форми залякування чи розправ, що можуть виникнути у зв'язку з проведенням розслідування;
- e. жертви катувань чи жорстокого поводження мають право на оскарження такого поводження, належний та неупереджений розгляд таких скарг та ефективний правовий захист;
- f. медичні експерти, які беруть участь у розслідуванні фактів катувань чи жорстокого поводження, повинні завжди поводитися з дотриманням найвищих етичних стандартів та, зокрема, зобов'язані отримати інформовану згоду перед проведенням огляду

Допомога постраждалим від сексуального насильства

Основою Стамбульської конвенції є забезпечення надання державами-учасницями допомоги постраждалим від сексуального насильства.

Стаття 22 зобов'язує сторін надавати коротко- та довгострокові послуги фахівців постраждалим від будь-якої форми насильства, на які поширюється дія Стамбульської конвенції, з дотриманням належного географічного розподілу. Сюди відноситься надання притулків та безпечного житла⁵⁰, невідкладної медичної допомоги, збір судово-медичних матеріалів у справах про зґвалтування та сексуальні домагання, короткострокові та довгострокові консультації психолога, відновлення після травми, консультації юриста, захист інтересів та індивідуальна підтримка. У вересні 2022 року міністерка

соціальної політики України та голова делегації Оксана Жолнович, відповідаючи на запитання Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок під час представлення дев'ятої періодичної доповіді України, зазначила, що Україна, усвідомлюючи важливість Стамбульської конвенції, розширила свою мережу спеціалізованих служб підтримки для жертв домашнього насильства та насильства за ознакою статі, яка налічує 431 мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги, 43 шелтера та 37 центрів соціально-психологічної допомоги⁵¹. У 2022 році майже 15 000 осіб зверталися до цих служб.

Згідно зі статтею 24 Стамбульської конвенції сторони зобов'язані запровадити загальнодержавні цілодобові (24/7) безоплатні телефонні лінії допомоги з метою забезпечення вільного та конфіденційного доступу до інформації та отримання консультацій від кваліфікованих фахівців щодо всіх форм насильства стосовно жінок всіма відповідними мовами. Це стосується також телефонних ліній допомоги для скеровування постраждалих осіб до потрібного виду послуг та конкретних послуг для постраждалих дітей чи дітей-свідків⁵². Згідно з Пояснювальною доповіддю метою такої спеціалізованої допомоги є «забезпечення самостійності жертв за допомогою оптимальної підтримки й допомоги, спрямованих на їхні конкретні потреби»⁵³. Україна зазначила, що станом на вересень 2022 року під управлінням уряду функціонувало декілька телефонних ліній — 4 національні та 21 регіональна лінія для боротьби з домашнім насильством та підтримки постраждалих осіб, а решта ліній координувалися неурядовими організаціями⁵⁴.

Згідно зі статтею 25 сторони Стамбульської конвенції зобов'язані вживати «необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам зґвалтування або сексуального насильства в достатній кількості для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій жертвам». Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей ГРЕБІО надає чіткіші рекомендації про те, що сторони

зобов'язані надавати комплексні послуги постраждалим від сексуального насильства, в тому числі негайну медичну допомогу та підтримку у випадку травм разом з судовими експертизами, а також короткострокові та довгострокові консультації психолога та терапію для забезпечення відновлення постраждалих осіб. Такі послуги повинні надаватися підготовленим та кваліфікованим персоналом у відповідному порядку з урахуванням потреб постраждалих осіб, бажано в консультативних центрах допомоги постраждалим від зґвалтування або сексуального насильства, заснованих в достатній кількості по всій країні для легкого доступу до них⁵⁵.

Пункт 142 Пояснювальної доповіді наголошує, що сторони зобов'язані забезпечити не лише заснування центрів «у достатній кількості, а й легкий доступ до них та належне надання їхніх послуг»⁵⁶. У Заключному звіті про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV (2008)6) наведені рекомендації, щоб на кожні 200 000 жителів був доступний один такий центр з доступним розташуванням для постраждалих осіб як у сільській місцевості, так і в містах⁵⁷.

Важливо відзначити, що стаття 26 наголошує на підтримці та захисті постраждалих дітей та дітей-свідків та вимагає від сторін забезпечити, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки постраждалих осіб враховувалися права та потреби дітей, які стали свідками насильства. Пункт статті 26 закликає до проведення орієнтованих на відповідну вікову групу психосоціальних консультацій, які спеціально створені для дітей з метою допомогти їм, за потреби, подолати наслідки травматичного досвіду. У Проміжному горизонтальному огляді базових оціночних доповідей ГРЕВІО наголошується, що «термін «дитина-свідок» застосовується не лише до дітей, які були присутні під час вчинення насильства та були його прямими свідками, а й до тих, які чули крики та інші звуки насильства, ховаючись неподалік, або зазнали впливу довготривалих наслідків такого насильства»⁵⁸.

Фізичні та психологічні наслідки сексуального насильства

Аналіз сексуального насильства обов'язково включає вивчення впливу сексуального насильства на осіб, які його пережили, та їхні громади. Якщо кривдники використовували сексуальне насильство стратегічно, вивчення його впливу сприяє розумінню, наскільки успішними вони були у досягненні своїх цілей. Крім того, аналіз впливу дозволяє суб'єкту, що здійснює документування, розробити змістовні рекомендації для випадків, якщо постраждалі особи та їхні громади недостатньо обслуговуються державою.

До наслідків сексуального насильства, які були неодноразово зафіксовані, відносять:

- ▶ сильний фізичний та психологічний біль у постраждалих осіб, який може призвести до важких фізичних та психологічних травм;
- ▶ підвищений ризик низки проблем сексуального та репродуктивного здоров'я з безпосередніми та довгостроковими наслідками;
- ▶ погіршення відносин з чоловіком/дружиною та дітьми;
- ▶ дестабілізація гендерної та сексуальної ідентичності (найчастіше у постраждалих осіб чоловічої статі)

- руйнування соціальних зв'язків у цільових громадах;
- загострення існуючої релігійної, етнічної та іншої ворожнечі у суспільстві;
- у разі непропорційного вчинення стосовно жінок та дівчат — посилення гендерної нерівності, створення перешкод на шляху досягнення рівноправ'я, розвитку та миру.

Особистий вплив на постраждалих осіб можна дещо пом'якшити наданням психологічної підтримки та консультацій.

Вплив стигматизації

Стигма збільшує вплив сексуального насильства на осіб та громади, посилює структурні нерівності, особливо гендерну нерівність, і перешкоджає відновленню громади та суспільства, проносячи ці наслідки крізь покоління. У гіршому випадку стигма може бути небезпечною для життя, ізолюючи постраждалу особу та прирівнюючи позбавлення від неї до очищення від сорому.

Як зазначено у щорічному звіті Управління Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах від 2017 року,

сором та стигма є невід'ємною частиною логіки сексуального насильства, яке використовується як тактика війни чи тероризму: агресори розуміють, що такий вид злочину може зробити постраждалих осіб вигнанцями і цим підірвати родинні зв'язки, які скріплюють громаду. Це може призвести до зниження репродуктивної здатності та перспектив виживання групи.

Оскільки стигма та сексуальне насильство підсилюють одне одного, необхідно зупинити стигматизацію, щоб розірвати це коло та зменшити її негативні соціальні, політичні та економічні наслідки. Належне та делікатне документування, проведення аналізу та повідомлення про сексуальне насильство відіграють у цьому ключову роль.

Вплив безкарності

Якщо неможливо притягнути винних до відповідальності, зростає ймовірність появи (або повторення) нестабільності та конфліктів. Неможливість притягнення до відповідальності може бути наслідком зниження кількості повідомлень, неналежного документування, особливо через систему зв'язків, відсутність юрисдикції або нездатність затримати злочинців.

Важливо також розглянути правові кодекси конкретної країни, щоб встановити, чи впливає її кримінальний кодекс на повідомлення про випадки сексуального насильства до державних органів. Наприклад, країни, в яких дошлюбні та/або одностатеві сексуальні відносини караються законом, можуть занижувати кількість повідомлень, а постраждалі особи вбачають у своїх зізнаннях правовий та соціальний ризик⁵⁹. Деякі кримінальні кодекси передбачають, що жертвою зґвалтування може бути лише жінка або дівчина, тому для постраждалих осіб чоловічої статі юридично неможливо заявити про вчинення злочину. Такі нормативно-правові бази не лише унеможливають вчинення правосуддя для чоловіків у багатьох країнах, а й активно заважають повідомляти про злочини до поліції та різних служб.

Якщо стверджується, що злочин вчинений державою чи представниками державного органу, постраждалі особи рідше взаємодіють із державними системами правосуддя. Відсутність правосуддя також знижує шанси на примирення, особливо у суспільствах, де сексуальне насильство вважається запламуванням честі постраждалої особи, її сім'ї та громади.

Модель PEACE

PEACE — це базова модель проведення ефективного та етичного інтерв'ю з орієнтацією на постраждалих осіб.

- P планування та підготовка (Planning and Preparation)
- E встановлення контакту та пояснення процедури (Engage and Explain)
- A виклад обставин (Account and Clarification)
- C завершення (Closure)
- E оцінка (Evaluation)

Стамбульський протокол та модель PEACE мають п'ять схожих основних принципів:

- **Не нашкодь:** Метою всього процесу документування є максимальна мінімізація шкоди. Також важливим завданням є забезпечити, щоб особи, які здійснюють документування, розуміли, коли не варто продовжувати, якщо неможливо суттєво знизити ймовірність завдання шкоди. Для повного впровадження принципу «не зашкодь» у роботу необхідно глибоко розуміти культурні норми та гендерну динаміку в суспільстві, які можуть

зробити постраждалих осіб та свідків вразливими до шкоди. Таке розуміння повинне ґрунтуватися на дослідженнях, а не стереотипах. Поняття «шкода» необхідно тлумачити широко: до неї відносять вбивство/загрози життю, фізичне насильство, повторне травмування та стигматизацію як з боку кривдників, так і з боку сімей постраждалих осіб та їхніх громад.

- ▶ **Інформована згода:** Усі, хто повідомляє про вчинення сексуального насильства, повинні надати інформовану згоду перш ніж брати участь у процесі збору даних. Це є ключовим чинником для збереження автономії учасників.
- ▶ **Конфіденційність:** За будь-яких умов необхідно захищати конфіденційність осіб, які повідомляють про вчинення сексуального насильства, на рівні з їхньою інформованою згодою та виявленими проблемами захисту.
- ▶ **Охорона:** Безпека та охорона всіх учасників процесу збору інформації є першочерговим завданням, а особливо в екстрених ситуаціях за ними потрібно постійно стежити.
- ▶ **Допомога:** Допомога та підтримка постраждалих осіб/жертв повинна надаватися на місцевому рівні, перш ніж розпочинати будь-яку діяльність із залученням осіб, які повідомляють інформацію про пережите.

Планування та підготовка

Підготовка до інтерв'ю розпочинається задовго до зустрічі з постраждалою особою. Ключові запитання, на які учасники процесу документування, зокрема як команда, повинні відповісти:

- ▶ Яка мета запланованих заходів зі збору даних?
- ▶ Які існують ймовірні фізичні, психологічні, соціальні та правові ризики для постраждалих осіб, їхніх сімей, громад та тих, хто їх підтримує? Чи мають призначені інтерв'юери можливість відмовитися від проведення інтерв'ю, якщо вони не можуть мінімізувати шкоду від пригадування про пережиті злочини?
- ▶ Які існують ймовірні фізичні, психологічні, соціальні та правові ризики для учасників запланованих заходів збору даних?
- ▶ Як можна мінімізувати такі ризики? Наприклад, чи є інший реальний спосіб збору такої інформації, крім проведення інтерв'ю з постраждалими особами? До інших способів отримання відповідної інформації про вчинення сексуального насильства відносяться медичні записи, інтерв'ю з

медичним персоналом та свідками, аналіз заяв, зроблених членами групи кривдників, збір інформації з відео та фотографій.

- ▶ Постраждали особи та свідки можуть вживати специфічну лексику або місцеві фразеологізми для позначення статевих актів, сексуального насильства та геніталій. Така лексика повинна бути відомою учасникам процесу збору свідчень про вчинення сексуального насильства, щоб уникнути непорозумінь або неправильного тлумачення. У разі залучення перекладача, це потрібно обговорити з ним під час підготовчого етапу.
- ▶ Безпека та охорона всіх учасників процесу збору інформації про сексуальне насильство є першочерговим завданням, а особливо в екстрених ситуаціях за ними потрібно постійно стежити. Інтерв'юєру варто також додати запитання про стигматизацію, загрозу відплати чи іншої постійної шкоди або ризиків.
- ▶ Якщо об'єктами збору інформації є неповнолітні (тобто особи, які не досягли 18 років), потрібно вжити додаткових запобіжних заходів. Повинна бути розроблена політика, в якій вказано, що не слід проводити інтерв'ю з дітьми, якщо інтерв'юєр не має значного досвіду в цій діяльності.
- ▶ Норми і стандарти в галузі прав людини вимагають, щоб розслідування та переслідування злочинів зґвалтування та сексуального насильства проходилися з особливою увагою до боротьби зі стереотипами. Цілісність розслідувань та переслідувань не повинна затьмарюватися стереотипними припущеннями, зокрема щодо вчинення сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців, а також жінок та дівчат.

Важливо, щоб учасники процесу документування, працюючи окремо або в командах,

- ▶ мали спільне розуміння контекстної динаміки;
- ▶ розуміли чинну політику конфіденційності та могли пояснити її опитуваній особі, якщо вона про це попросить;
- ▶ розуміли, як саме потрібно вирішувати, чи продовжувати інтерв'ю далі.
 - Чи можете ви дотримувати принципу «не нашкодь»?
 - Ви поважаєте автономію постраждалої особи?
 - Команда розуміє поняття «інформована згода»?
- ▶ Чи є шаблон та рекомендації для складання плану інтерв'ю? Чи розроблено такий план?

- ▶ Чи є затверджене формулювання для запитування та записування інформованої згоди (або її відсутності)?
- ▶ Чи розглядалося питання про інтерв'юера(-ів), що найкраще підходять для кожної опитуваної особи?
- ▶ Що буде із зібраною інформацією? Чи фіксується приймання-передача доказів? Де зберігається ця інформація? Кому ви її надасте?

Важливо помітити, коли сексуальне насильство «надмірно досліджується». Це стається, коли численні розслідування випадків сексуального насильства проводяться в одному місці різними організаціями чи особами з мінімальним обміном інформацією чи взагалі без співпраці.

Розуміння контекстної динаміки

Для розроблення чутливої методики дуже важливо, щоб учасники процесу документування випадків сексуального насильства чітко розуміли, як правові, цивільні, економічні, політичні, культурні та соціальні питання впливають на різні групи в країні, регіоні чи ситуації, де було повідомлено про випадки вчинення сексуального насильства. Не варто припускати, що для чіткого розуміння місцевої динаміки та впливу маргіналізованих пересічних ідентичностей жертв та постраждалих осіб достатньо того, що особа походить з країни, де, як повідомлялося, було вчинене сексуальне насильство.

Якщо в перших звітах вказується, що сексуальне насильство непропорційно вчинялося стосовно жінок та дівчат, команда з документування повинна розглянути становище жінок у такому суспільстві з точки зору дотримання прав людини. Увагу слід приділити інтерсекційності та ситуації в галузі прав людини у суспільстві, зокрема маргіналізованим особам на підставі сексуальної орієнтації; релігійних, етнічних, расових та гендерних ідентичностей; класу, національності; розумових та фізичних здібностей, а також статусу. Статус може означати особу, яка входить до спільноти біженців чи переміщених осіб, а також правозахисника чи журналіста. Жінки-бійці та жінки в армії також уразливі до сексуального насильства та домагань з боку державних та недержавних збройних угруповань. Пам'ятайте, що ідентичності можуть і часто перетинаються, внаслідок чого певні особи та групи особливо часто стають об'єктами насильства.

Аналітичний огляд повинен містити:

- i. Визначення прогалин в галузі захисту, які можуть заважати постраждалим особам повідомляти про сексуальне насильство. До таких при-

кладів відноситься кримінальна відповідальність за одностатеві відносини, що може стримувати постраждалих осіб чоловічої статі від повідомлення про зґвалтування.

- ii. Прогнозування можливих перешкод, які можуть з'явитися під час документування, та обговорення можливих стратегій для їх подолання чи зменшення їхньої кількості. Наприклад, контекст, у якому скоєне сексуальне насильство, може вимагати продуманого вибору команди.
- iii. Якщо інтерв'ю буде проводитися із травмованими особами, необхідно розглянути те, як оцінювати та управляти травмами під час інтерв'ю. Для цього важливо визначити доцільний алгоритм направлення до фахівців та переконатися, що члени команди володіють такою інформацією, перш ніж його задіяти.

Вибір інтерв'юера

Склад команди має важливе значення для документування випадків сексуального насильства та інших форм насильства за гендерною ознакою. Після проведення аналітичного огляду слід змістовно обговорити склад команди, зокрема для інтерв'ю щодо вчинення актів сексуального насильства. Постраждалі особи та свідки можуть віддавати перевагу інтерв'юерам тієї ж статі, віку, етнічної приналежності та релігії, хоча це не завжди так і не варто приймати це як належне.

Варто надавати пріоритет побажанням опитуваних осіб. Врахування їхніх побажань, де це можливо, цілком ймовірно, підсилить їхню довіру до інтерв'юера, потенційно вплине на їхню готовність говорити про складну та болючу тему сексуального насильства. Пережити сексуальне насильство означає бути насильно позбавленим права вибору та контролю над власним тілом. Вибір інтерв'юера на основі побажань опитуваної особи може, за умови правильного виконання, бути засобом розширення можливостей опитуваної особи як активного учасника у визначенні умов інтерв'ю.

Підготовка та ресурси для усієї команди

Хоча в команді можуть бути спеціалісти з проведення розслідування, аналізу та повідомлень про сексуальне насильство (а ширше — насильство за ознакою статі), документування випадків сексуального насильства залишається обов'язком всієї команди, яка здійснює документування. Часто складно пе-

редбачити те, коли опитувана особа повідомить про випадки сексуального насильства, або те, коли будуть у розпорядженні відповідні документи чи інші матеріали. З цієї причини вкрай важливо, щоб уся команда пройшла підготовку та мала ресурси, пов'язані з документуванням сексуального насильства. Така підготовка включатиме вміння визначити, коли слід звертатися до фахівців зі збору інформації та доказів.

Члени команди повинні:

- i. мати всі інформаційні записи, отримані в результаті аналітичного огляду, зокрема уявлення про гендерну динаміку конкретної ситуації, на яку спрямоване документування;
- ii. знати про алгоритм направлення до фахівців та контактні дані відповідних людей;
- iii. пройти спеціальну підготовку з проведення розслідувань з урахуванням гендерних аспектів загалом та з особливою увагою до інтерв'ю з постраждалими особами та свідками сексуального насильства. Це має включати протоколи проведення інтерв'ю з особами, що постраждали від сексуального насильства, та діапазон поведінки, що охоплює сексуальне насильство;
- iv. пройти підготовку щодо чинного законодавства, пов'язаного із сексуальним насильством.

Інформована згода

При зборі інформації та доказів важливо зафіксувати інформовану згоду опитуваного/особи, яка надає інформацію чи докази, як на використання інформації суб'єктом, що здійснює документування, так і на її розкриття майбутнім механізмам підзвітності або іншим суб'єктам.

Постраждалі особи від сексуального насильства зазнали не лише фізичного нападу, а й серйозного посягання на їхню особисту автономію. Процес фіксування згоди, якщо правильно виконаний, може бути психологічно корисним для її відновлення. Саме тому вкрай важливо, щоб процедура запитування згоди була чіткою та прозорою. Якщо існує прямий шлях до притягнення до відповідальності, важливо наголосити на цьому, щоб опитувана особа мала реалістичні уявлення про наслідки надання інтерв'ю.

Постраждалі та свідки сексуального насильства можуть страждати від травми та депресії, що може вплинути на їхнє розуміння варіантів згоди. Тому

дуже важливо, щоб особа, яка запитує про згоду, фіксувала свої враження про усвідомленість такої згоди, тобто чи повністю розуміє опитувана особа, на що вона погоджується.

Присутність третьої особи для емоційної підтримки

Постраждали від сексуального насильства, а також свідки та члени сім'ї постраждалих можуть попросити про присутність третьої особи для емоційної підтримки під час інтерв'ю. Зазвичай така людина не присутня на самому інтерв'ю, окрім випадків, коли опитувана особа просить про її присутність як джерела емоційної підтримки. Важливо з'ясувати, що це саме те, чого бажає опитувана особа, а не те, про що її змусили попросити.

Будь-які особи, які присутні у приміщенні для емоційної підтримки на прохання особливо вразливої опитуваної особи, повинні усвідомлювати свою роль, конфіденційність інтерв'ю та знати, як поводитися під час такого процесу.

Збір оригінального матеріалу

У деяких випадках кривдники (державні чи недержавні суб'єкти) можуть надати документи, які проливають світло на політику, частиною яких є сексуальне насильство, або яка виправдовує сексуальне насильство, вчинене підконтрольними їм силами.

Організації, які не мають протоколів регулювання збору оригінальних матеріалів, як-от фотографій, медичних записів, свідоцтв про смерть, свідоцтв про шлюб та внутрішніх службових документів, зазвичай не повинні їх збирати, а можуть робити лише копії чи фотографії оригіналів.

Якщо є ризик втрати такої документації, суб'єкт документування повинен вирішити, чи збирати оригінальний матеріал. Якщо він вирішує його збирати, то таке рішення необхідно приймати на етапі планування, а також створити систему фіксації приймання-передачі та зберігання оригіналів. Для збору оригінальних доказів необхідно створити чітко документований акт приймання-передачі доказів, зокрема звіт про те, як організація отримала ці матеріали, та журнал осіб, які відтоді взаємодіяли з доказами. Такий акт необхідно зберігати у безпечному місці, захищеному від можливості підробки.

Вилучення оригінальних доказів у когось без таких протоколів не гарантує збереження цих доказів. Насправді, це має зворотний ефект, оскільки поступово руйнує доказове значення матеріалів та може призвести до визнання

їх неприйнятними або такими, що мають низьку доказову силу, в подальших кримінальних провадженнях. Якщо організація має намір збирати таку інформацію та докази, для цього потрібен конкретний досвід з метою забезпечення збереження доказової сили оригіналів. Особа чи особи, відповідальні за приймання-передачу доказів, повинні пам'ятати, що їм, можливо, доведеться давати свідчення про прийняття-передачу, якщо оригінальний документ був представлений у суді.

Безпека даних

Постраждалим від сексуального насильства може загрожувати особлива небезпека через участь в інтерв'ю. Ті, хто збирає інформацію та докази від постраждалих осіб, повинні детально розповісти про заходи забезпечення безпеки матеріалів, які вони збирають.

Розпізнання сильного стресу та направлення до служб підтримки

Інтерв'юери повинні належним чином реагувати у ситуаціях, коли постраждалі особи, свідки та інші потерпілі сторони відчують сильний стрес у ході інтерв'ю. Зокрема, членів сім'ї постраждалих осіб може сильно вразити вчине стосовно їхніх рідних насильство, і вони можуть реагувати на це сильним занепокоєнням. Для розпізнання стресу слід приділяти особливу увагу вербальним та невербальним сигналам осіб, які дають свідчення.

Перш ніж розпочинати будь-яку діяльність із залученням осіб, які повідомляють інформацію про пережиті ними сексуальне насильство, на місцевому рівні повинні надаватися допомога та підтримка, зокрема медична та психосоціальна. Інформація про такі служби та контактні дані мають бути під рукою під час інтерв'ю.

Встановлення контакту та пояснення процедури

Це є початком інтерв'ю. У своєму вступі інтерв'юер повинен чітко:

- ▶ вказати, кого він представляє, і першочергове завдання інтерв'ю (на підставі повноважень органу, у якому він працює);
- ▶ надати детальний огляд переваг та ризиків участі у процесі документування та обмеження наданих послуг, якщо такі є;
- ▶ зазначити типи запитань, які можуть ставитися опитуваній особі;

- ▶ назвати присутніх, їхні функції, на кого вони працюють та для кого збирають інформацію;
- ▶ повідомити про конфіденційний характер інтерв'ю та межі такої конфіденційності;
- ▶ намагатися керувати очікуваннями опитуваної особи щодо перспектив притягнення до відповідальності та наголосити, що все ж важливо забезпечити збір всієї відповідної інформації;
- ▶ розповісти про доступну психосоціальну підтримку/служби підтримки;
- ▶ зберігати спокійний тон розмови.

Інтерв'юер повинен зазначити, що цей процес є повністю добровільним, і саме постраждала особа вирішує, чи брати в ньому участь. Зокрема, інтерв'юер повинен дозволити опитуваній особі відчувати певний контроль над проведенням інтерв'ю та повідомити, що саме вона вирішує:

- ▶ проводити інтерв'ю чи ні;
- ▶ чи комфортно їй розмовляти з інтерв'юером та/або перекладачем (наприклад, через його гендер та расову приналежність) та чи бажає вона змінити інтерв'юера чи перекладача, якщо вони її не задовольняють;
- ▶ коли вона хоче зробити перерву, хоча такі пропозиції надаватимуться систематично; і
- ▶ коли вона хоче завершити інтерв'ю.

У ході цього процесу інтерв'юер повинен оцінити здатність опитуваної особи надати інформовану згоду та завершити інтерв'ю, якщо, на його думку, опитувана особа не має такої змоги. Інформована згода — це процес, який полягає у наданні згоди на всіх етапах документування: усі опитувані особи повинні надати інформовану згоду на проведення кожного етапу чи процесу, які можуть включати будь-що з наведеного нижче:

- ▶ проведення інтерв'ю та/або огляду;
- ▶ фотографування;
- ▶ запис їхньої інформації;
- ▶ направлення до будь-яких служб підтримки; і
- ▶ передача їхньої інформації та контактних даних третім особам.

На початку інтерв'ю інтерв'юер повинен надати постраждалій особі основні рекомендації, які допоможуть у проведенні інтерв'ю:

- ▶ бути максимально відкритою, усвідомлюючи, що довіра прийде з часом;
- ▶ повідомити, якщо в даний момент вона не готова розмовляти про конкретний випадок чи подію і хотіла б повернутися до цього пізніше (і сказати, що це цілком нормально);
- ▶ повідомити інтерв'юера, якщо вона не розуміє запитання, або попросити по-іншому його сформулювати;
- ▶ повідомити інтерв'юера, якщо вона в чомусь невпевнена або не може щось пригадати (зазначивши, що це цілком зрозуміло і за таких обставин краще не гадати);
- ▶ максимально розмежувати те, що вона сама бачила та чула, і те, що розповідали інші; і
- ▶ розуміти, що якщо інтерв'юер уточнює її відповідь чи ставить додаткові запитання, це в жодному разі не означає, що він сумнівається у правдивості відповіді, а робить це з метою отримати більше інформації.

Виклад обставин

На цьому етапі постраждала особа почувається більш розслаблено, а інтерв'юер переходить до свідчень постраждалої особи про те, що сталося. Інтерв'юери повинні бути готові надати постраждалій особі можливість вільно говорити перші п'ять хвилин інтерв'ю, оскільки вона могла прийти на інтерв'ю з метою розповісти про конкретні аспекти пережитих подій (наприклад, вбивство рідної людини, розлуку з дітьми).

У такому разі коли виникає природна пауза, інтерв'юер повинен подякувати постраждалій особі за надання інформації та висловити співчуття з приводу описаної втрати чи травми. Після цього інтерв'юер повинен впорядкувати процес інтерв'ю, розглядаючи питання у встановленому планом інтерв'ю порядку. Щонайменше раз на годину потрібно пропонувати опитуваній особі зробити перерву, коли з'являється природна пауза під час надання свідчень.

Рекомендації щодо формулювання запитань для інтерв'ю

- ▶ Переконайтеся, що запитання доречні, емпатичні та неупереджені.
- ▶ Ставте прості запитання та уникайте складних.
- ▶ Ставте опитуваній особі відкриті, а не навідні запитання. Сюди відносяться запитання типу РПО («Розкажіть...», «Поясніть», «Опишіть...»), а також запитання, які починаються з питального слова («хто», «що», «коли», «де», «як», «звідки вам відомо»).
- ▶ Закриті запитання ставте лише для уточнення (наприклад: «Ви побачили це перед чи після того, як дісталися до контрольно-пропускного пункту?»).
- ▶ Вважайте «Я не знаю» та «Я не пам'ятаю» прийнятними варіантами відповіді. Не ставте ті ж самі запитання повторно з надією з'ясувати нові чи додаткові деталі.
- ▶ Приділіть всю увагу постраждалій особі та використовуйте пози активного слухання: утримуйте шанобливий зоровий контакт, кивайте або видавайте нейтральні звуки, які заохочують опитувану особу продовжувати говорити.
- ▶ Відзначте найскладніші частини свідчень та поясніть, чому ці подробиці потрібні. Не реагуйте негативно на детальний опис насильства, зокрема сексуального насильства.
- ▶ Ставте самопочуття постраждалої особи на перше місце. Приділяйте увагу невербальним сигналам та сприймайте їх як індикатори того, коли зупинитися, змінити предмет або запропонувати постраждалій особі зробити перерву.
- ▶ Дозвольте постраждалій особі контролювати темп надання свідчень та їхній обсяг. Ніколи не виглядайте розчарованими та роздратованими.
- ▶ Поважайте та підтримуйте реакції постраждалої особи. Не пропонуйте такій особі заспокоїтися та не сприймайте сльози як незручність або емоційну реакцію, яку потрібно втихомирити.

Після початку опитування, якщо інтерв'юер відчуває чи бачить травматичну або емоційно насичену реакцію, не слід цьому перешкоджати. Як тільки настане пауза, інтерв'юер повинен запитати постраждалу особу, чи хоче вона зробити перерву, та запропонувати воду або інші напої.

Інтерв'юер повинен нагадати постраждалій особі, що вона може в будь-який момент закінчити інтерв'ю. Якщо опитувана особа демонструє явні ознаки травми, інтерв'юер може зупинити інтерв'ю та звернутися до соціального працівника або психолога, якщо є причини для занепокоєння. Інтерв'юер повинен фіксувати усі ознаки травми у своїх записах. Не потрібно прогнозувати конкретну поведінку або реакцію осіб, яка пережила сексуальне насильство: важливо уникати стереотипів та припущень про постраждалих від сексуального насильства.

Завершення

Не варто різко закінчувати інтерв'ю. Інтерв'юерам слід залишати достатньо часу для правильного завершення інтерв'ю та надання постраждалій особі пояснень щодо наступних етапів процесу.

Перш ніж завершити інтерв'ю, інтерв'юери повинні обміркувати свій план проведення інтерв'ю та отриману в процесі інформацію, і перевірити, чи були розглянуті всі заплановані інтерв'юером питання.

Інтерв'юер повинен:

- ▶ Запитати, чи має постраждала особа що додати, або чи залишилися якісь необговорені моменти.
- ▶ Запитати, чи є у постраждалої особи якісь запитання або занепокоєння. Якщо запитання є, інтерв'юер повинен дати на них чесні відповіді, а також повідомити, якщо він не має такої відповіді.
- ▶ Обговорити з постраждалою особою її потреби та ще раз розповісти їй про доступні варіанти направлення до подальших фахівців. Важливо наголосити, що її дані будуть передані службам, що надають певні послуги, лише за її інформованою згодою.
- ▶ Пояснити та переконатися, що постраждала особа розуміє, що відбудеться далі, намагаючись керувати її очікуваннями.
- ▶ Закінчити інтерв'ю на нейтральній темі та оцінити емоційний стан постраждалої особи/свідка. Пояснити, що згадування та описування пережитих подій може на деякий час зробити травматичні спогади сильнішими.
- ▶ Якщо постраждала особа виглядає засмученою внаслідок інтерв'ю, намагатися повернути її до реальності та позитивного настрою. Якщо постраждала особа виглядає засмученою під час заключного етапу,

порадити їй звернутися до органу, який може надати професійну психологічну підтримку (за її інформованої згоди).

- Подякувати постраждалій особі за її участь та розмову з вами.

Оцінка

Після завершення інтерв'ю інтерв'юер повинен переглянути документацію та план розслідування з огляду на отриману під час інтерв'ю інформацію. Потім слід розглянути вплив нової інформації, будь-які зачіпки щодо додаткових респондентів і визначити подальші дії.

Інтерв'юер повинен оцінити свої навички проведення інтерв'ю. Серед відповідних запитань такі:

- Що мені вдалося?
- З чим я міг (могла) краще впоратися?
- Які навички мені потрібно розвивати?
- Як я можу здобути такі навички?

Особливі труднощі у документуванні випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців

Багато тих чинників, які впливають на замовчування жінками та дівчатами випадків сексуального насильства, також впливають на замовчування про сексуальне насильство стосовно чоловіків та хлопців. Серед них набуте почуття сорому та страх стигматизації. Нормативно-правові бази та соціальні служби, які не визнають чоловіків та хлопців постраждалими від сексуального насильства, також перешкоджають постраждалим особам повідомляти про такі випадки до органів влади. Чоловіки та хлопці також страждають від стигми та «сорому» за припущення гомосексуальності й піддаються подвійній стигматизації — стигмі від того, що вони пережили сексуальне насильство, та додатковій стигмі, яка існує у багатьох суспільствах щодо гомосексуальності.

У межах команди з документування можуть існувати несвідомі припущення, що негативно впливають на документування випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців. Нерідко гендерні стереотипи про жінок-жертв та чоловіків-кривдників слугують для приховання випадків вчинення сексуального насильства стосовно чоловіків. Документування випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців часто проводиться в контек-

сті утримання під вартою, однак обставини вчинення злочину значно ширші. Наприклад, рівень сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців в умовах конфлікту значно вищий, ніж прийнято вважати чи публічно визнано. Опитування дорослого населення, яке було проведене на сході Демократичної Республіки Конго (ДРК) у березні 2010 року, показало, що частота повідомлень про сексуальне насильство становила 39,7% серед жінок та 23,6% серед чоловіків⁶¹. Попереднє опитування дорослого населення у Ліберії (2008 рік) показало, що колишні учасники бойових дій — що однаково стосується чоловіків та жінок — частіше піддавалися сексуальному насильству, ніж мирні жителі: 42,3% серед жінок (проти 9,2% цивільного жіночого населення) та 32,6% серед чоловіків (проти 7,4% цивільного чоловічого населення)⁶².

Звичайні напрямки розслідування, як-от медичний персонал та гуманітарні організації, які надають допомогу з пошуком жінок та дівчат (або з підтвердженням їхніх свідчень), можуть виявитися менш ефективними по відношенню до постраждалих осіб чоловічої статі різного віку. Основною причиною є те, що медичні, гуманітарні заходи та заходи психологічної підтримки зазвичай менш доступні для чоловіків та хлопців, які пережили сексуальне насильство, здебільшого через те, що часто їх не вважають постраждалими на етапах планування та фінансування. Досі існує занепокоєння, що фахівці, які надають підтримку чоловікам, що постраждали від сексуального насильства, зокрема лікарі, консультанти та гуманітарні працівники, можуть вважати всіх чоловіків, що постраждали від сексуального насильства, геями. Небажання спростовувати ці та інші міфи щодо зґвалтування чоловіків зменшує ту підтримку, яку вони готові надати, та збільшує ймовірність їхнього сприяння процесу стигматизації та ізоляції постраждалих осіб.

Перед початком процесу документування важливо обговорити основні труднощі, які можуть виникнути у ході документування випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців, зокрема існуючі в команді припущення.

Документування випадків сексуального насильства стосовно дітей

Як зазначається у Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції, дітям необов'язково зазнати прямого впливу насильства, щоб їх вважали постраждалими. Адже бути свідком насильства — це також травматичний досвід, а тому важливо вважати їх постраждалими⁶².

Опитування дітей про будь-яке насильство, яке вони могли пережити, повинна проводити особа, яка має конкретні знання та досвід проведення таких опи-

тувань. Якщо документування або розслідування проводиться органами влади, за статтею 34 Лансаротської конвенції вимагається, щоб держави-учасниці «вжива[ли] таких заходів, які можуть бути необхідні для забезпечення спеціалізації осіб, підрозділів та служб, що займаються розслідуваннями у сфері боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей, або забезпечу[вали] навчання відповідних працівників для цих цілей»⁶³.

Про те, що опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, повинні проводити підготовлені фахівці, зокрема психологи, ще раз згадується у Методичних рекомендацій щодо опитування дітей у межах розслідування (2021 р.), опублікованих офісом Ради Європи в Україні⁶⁴. Непідготовлені особи взагалі не повинні проводити опитування неповнолітніх, але якщо це вважається доречним та вкрай необхідним, вони можуть їх проводити лише за умови мінімальної взаємодії. Зокрема, непідготовлені особи повинні уникати опитувань дітей, які пережили важку травму, в тому числі сексуальне насильство. Це пов'язано з тим, що діти дуже вразливі до повторного травмування, а некоректні методи проведення опитування можуть завдати тривалої шкоди.

Опитування дітей, які постраждали від сексуального насильства, вимагають дотримання орієнтованого на інтереси дитини процесу розслідування, який ґрунтується на розумінні, що діти не є монолітною групою, а відмінності у статі, віці, доступі до освіти та інших пересічних ідентичностях мають вплив на планування та проведення опитувань, а також підтримку після проведення опитування. Орієнтований на інтереси дитини процес розслідування, а також лексика, зрозуміла відповідній віковій категорії, та дружній до дитини простір мають важливе методологічне значення. Це тому, що неповнолітні, особливо маленькі діти, легко піддаються навіюванню, більш схильні погоджуватися з інтерв'юером та створювати помилкові спогади.

Якщо вирішується, що опитування неповнолітньої дитини (навіть такої, яка майже досягла повноліття) буде проводити належно підготовлений слідчий або адвокат, батьки/опікун або особа, якій вони довіряють, повинна бути завжди присутньою під час документування інформації. Необхідно повідомити батьків/інших доглядальників та членів громади про ймовірні наслідки опитування для неповнолітніх. Крім того, потрібно проконсультуватися з експертами щодо місцевої культури, де проводиться документування, щоб оцінити ризики для дитини від проведення опитування. Також слід розглянути ризики та вплив на дитину присутності її батьків під час опитування про сексуальне насильство.

Інтерв'юери повинні переконливо порадити неповнолітній дитині, її батькам, опікунам чи доглядальникам будь-які служби підтримки та механізми захи-

сту, доступні для них. Вони також повинні бути підготовлені до виявлення та задоволення конкретних потреб, які можуть виникнути в ході опитування.

Документування випадків сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин

Акти сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин через насильницькі дії утверджують конкретне політичне бачення певних норм маскулінності та фемінності. Процес збору інформації про сексуальне насильство стосовно лесбійок, геїв, бісексуальних, трансгендерних та інтерсексуальних осіб (ЛГБТІ) має конкретні труднощі. Представники ЛГБТІ можуть бути маргіналізованими в конкретній громаді, а факти вчинення проти них злочинів зазвичай замовчуються або недооцінюються. Пошук інформації про становище представників ЛГБТІ, зокрема через організації, що захищають їхні права, вимагає окремих заходів, зокрема для забезпечення конфіденційності та безпеки відповідних осіб.

Документування випадків сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю

Особи з фізичними та/або розумовими вадами, які живуть в умовах конфлікту, зіштовхуються з підвищеним ризиком ушкоджень, смерті, сексуального насильства та іншої серйозної шкоди. Вони можуть не мати можливості чи необхідної допомоги для втечі при активізації бойових дій у регіоні, де вони проживають. У звіті 2010 року організації «Human Rights Watch» про порушення міжнародного права під час конфлікту на півночі Уганди вказано, що третина опитаних жінок з інвалідністю постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом⁶⁵.

Потрібно чимало зусиль, щоб зв'язатися з людьми з інвалідністю, у яких може не бути такого ж статусу, як у постраждалих осіб без інвалідності, і до яких може бути важко дістатися слідчим. Важливо, щоб слідчі документували випадки сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю, оскільки ця спільнота, яка далеко не є монолітною, часто не береться до уваги під час проведення розслідування, що значно знижує ймовірність, що їхні свідчення будуть зафіксовані та стануть частиною подальших заходів зі створення доказової бази у справі.

**Виявлення травми та стресу в команді,
яка проводить інтерв'ю**

Вторинний травматичний стрес

Важливо, щоб фахівці, які працюють з травмованими особами та громадами, могли виявити ознаки **вторинного травматичного стресу (ВТС)** у своїх колег. Люди, які часто слухають історії травмованих людей, що сповнені безпорадності та жорстокості, можуть і самі отримати сильну психологічну травму. Така травма має накопичувальний ефект.

ВТС — це емоційне потрясіння від історій про особистий травматичний досвід іншої особи. Його симптоми подібні до симптомів посттравматичного стресового розладу. Особи, які постраждали від ВТС, переживають особисту травму або помічають посилення реакцій «боротьби або втечі», що пов'язане із непрямым впливом травми. Вони також можуть відчувати зміни у пам'яті та сприйнятті, відчутті віри у власні сили, притуплення уявлень про безпеку, довіру, а також зміни, що пов'язані з вторинною травматичною незалежністю.

Запобігання вторинній травматизації

Існують способи, які допоможуть запобігти вторинній травматизації або сприятимуть швидкому відновленню. А саме:

зв'язок із самим собою, спілкування з сім'єю, друзями та колегами	турбота про своє тіло (спорт, масажі тощо) хороший сон та харчування	особисті кордони, особливо коли йдеться про допомогу іншим	радість від життя, уваги та турботи від інших людей	розслаблення, любов, ігри, розваги	достатній відпочинок
здійснення та перебування під наглядом	ліміт кількості клієнтів, щоб уникнути надмірної роботи	різні категорії клієнтів та проблем	професійне зростання, навчання	підтримка від колег	особистий простір та задовільні особисті відносини
ПСИХОТЕРАПІЯ					

Вигорання

Вигорання залишається серйозною проблемою для фахівців, які працюють над документуванням масових звірств. Найбільш поширене серед фахівців, які дуже часто та інтенсивно взаємодіють з іншими людьми через специфіку їхньої роботи. Ті, хто потерпають від вигорання, можуть нервувати на роботі та відчувати психологічний тиск, що проявляється у поступово зростаючій емоційній втомі та відчутті спустошення. Такі особи можуть також переживати дедалі більший стрес та міжособистісні конфлікти.

До групи найвищого ризику входять фахівці, які контактують з широким колом людей через специфіку своєї роботи (лікарі, психологи та психотерапевти, які не дотримуються правил спостереження та особистої терапії, вчителі, соціальні працівники). Нервова система людини має певну «межу спілкування», яка означає, що особа може приділити увагу лише обмеженій кількості людей на день. Якщо постійно перевищувати цю межу, виснаження та вигорання не уникнути.

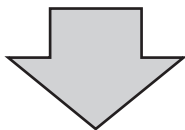
Вигорання не завжди можна виявити на його початкових стадіях, тому слід час від часу проходити цей тест, щоб вчасно зреагувати та вжити заходів⁶⁶.

Прочитайте наведені твердження та поставте собі

- ▶ 0 балів, якщо цього ніколи з вами не траплялося;
- ▶ 1 бал, якщо це трапляється кілька разів на рік;
- ▶ 2 бали, якщо це трапляється раз на місяць;
- ▶ 3 бали, якщо це трапляється кілька разів на місяць;
- ▶ 4 бали, якщо це трапляється раз на тиждень;
- ▶ 5 балів, якщо це трапляється кілька разів на тиждень;
- ▶ 6 балів, якщо це трапляється щодня.

1. Я отримую багато стресу від безпосередньої роботи з людьми.
2. Я почуваюся емоційно спустошеним(-ою) від своєї роботи.
3. Наприкінці робочого дня я відчуваю себе як «вичавлений лимон».
4. Вранці я відчуваю втому та небажання йти на роботу.
5. Робота з людьми протягом усього дня є для мене серйозним навантаженням.
6. Моя робота робить мене черствим(-ою).
7. Я почуваюся загнаним(-ою) у глухий кут.

**Фахівцю, який «потерпає від вигорання»,
насамперед потрібно узгодити дві активні позиції.**

Перша активна позиція — визнати синдром емоційного вигорання. Постраждала особа визнає наявність синдрому та бере на себе відповідальність за переживання стресу.

Друга активна позиція — усвідомлення потреби змінюватися та прийняття рішення про зміни. Згода на них виступає рятівним човном для особи, що потерпає від вигорання, який допомагає зупинити вигорання, визнати його наявність та знайти шлях до одужання.

П'ять основних груп симптомів

№ 1. ФІЗИЧНІ СИМПТОМИ	▶ втома, виснаження; ▶ втрата або збільшення ваги; ▶ поганий сон, безсоння; ▶ погіршення здоров'я (зокрема, коли людині здається, що воно погіршується); ▶ прискорене дихання, задишка; ▶ нудота, запаморочення, надмірна пітливість, тремтіння; ▶ гіпертонія (підвищений тиск); ▶ пухирі, абсцеси; ▶ хвороби серця.
№ 2. ЕМОЦІЙНІ СИМПТОМИ	▶ брак емоцій; ▶ песимізм, цинічне та недружелюбне ставлення у роботі та особистому житті; ▶ байдужість та втома; ▶ розчарування та безпорадність, безнадійність; ▶ дратівливість, агресія; ▶ тривога, сильні безпричинні переживання, нездатність сконцентруватися; ▶ депресія, почуття провини; ▶ нервовий плач; ▶ втрата ідеалів, надій чи професійних перспектив; ▶ деперсоналізація себе або інших; ▶ переважне почуття самотності.

№ 3. ПОВЕДІНКОВІ СИМПТОМИ	▶ працювати понад 45 годин на тиждень; ▶ втома та бажання зробити перерву і відпочити протягом робочого дня; ▶ байдужість до їжі; погане, мінімально необхідне харчування; ▶ недостатня фізична активність; ▶ зловживання тютюном, алкоголем та ліками; ▶ нещасні випадки (наприклад, травми, падіння тощо); ▶ імпульсивна емоційна поведінка.
№ 4. КОГНІТИВНІ СИМПТОМИ	▶ зниження інтересу до нових теорій та ідей у роботі; ▶ зниження інтересу до альтернативних підходів до вирішення проблем (наприклад, на роботі); ▶ нудьга, туга, апатія або зниження інтересу до життя; ▶ перевага надається стандартним шаблонам, рутині, ніж творчим підходам; ▶ цинізм або байдужість до інновацій; ▶ низька участь або відмова від участі у розвиваючих експериментах (тренінгах, освіті); ▶ формальне виконання роботи.
№ 5. СОЦІАЛЬНІ СИМПТОМИ	▶ зниження інтересу до нових теорій та ідей у роботі; ▶ зниження інтересу до альтернативних підходів до вирішення проблем (наприклад, на роботі); ▶ нудьга, туга, апатія або зниження інтересу до життя; ▶ перевага надається стандартним шаблонам, рутині, ніж творчим підходам; ▶ цинізм або байдужість до інновацій; ▶ низька участь або відмова від участі у розвиваючих експериментах (тренінгах, освіті); ▶ формальне виконання роботи.

III. Нормативно-правова база

Законодавство України

Кримінальний кодекс України

Згідно з Кримінальним кодексом України, сексуальне насильство — це кримінальний злочин. До кримінальних злочинів сексуального характеру, що караються законом, відноситься зґвалтування (в тому числі зґвалтування у шлюбі, стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154), вчинення дій сексуального характеру з неповнолітньою особою (стаття 155) та розбещення неповнолітніх (стаття 156)⁶⁷.

У січні 2019 року та після отримання коментарів і рекомендацій від Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок уряд України вжив заходів для внесення визначення злочину зґвалтування у національне законодавство на рівні з міжнародними стандартами. Міжнародні стандарти, зокрема встановлені Стамбульською конвенцією, вимагають більш ширшого та гендерно-нейтрального визначення поняття «зґвалтування», яке не обмежується вагінальним проникненням статевим органом чоловіка, а засноване на відсутності вільно наданої згоди та враховує широкий спектр примусових обставин (іншими словами, не зводить все до застосування фізичного насильства чи загрози його застосування).

Як наслідок, у Кримінальному кодексі України наведено таке визначення зґвалтування: «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи»⁶⁸. Крім того, згода вважається «добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин»⁶⁹. Це визначення відповідає міжнародному та європейському законодавству про права людини та міжнародному кримінальному праву, а також визначенню, наведеному в Стамбульській конвенції.

Акти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, можуть становити воєнні злочини, злочини проти людяності або злочин геноциду.

Стаття 438 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Ця стаття також встановлює покарання за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Однак не всі порушення законів війни, тобто міжнародного гуманітарного права, передбачають кримінальну відповідальність в Україні; криміналізовані лише серйозні порушення. Крім того, стаття не визнає акти сексуального насильства воєнними злочинами, зокрема, але не виключно, зґвалтування.

Стаття 442 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за геноцид, тобто «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу». Оскільки це визначення дещо вужче, ніж те, що наведене у Конвенції про геноцид, та відтворене без змін у статті 6 Римського статуту МКС — особливо щодо виключення «заподіяння тяжкої психічної шкоди» на додачу до тілесних ушкоджень — слідчі та прокурори, які поінформовані про вчинення гендерно-обумовлених актів геноциду, можуть використовувати статтю 442 у розслідуваннях та переслідуваннях випадків сексуального насильства, вчинених як акти геноциду, в умовах, коли є докази наміру вчинення геноциду.

Проект Закону № 2689

У травні 2021 року Верховна Рада України ухвалила проєкт Закону № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права»⁷⁰. Проєкт Закону, який ще не підписаний Президентом, спрямований на узгодження положень законодавства України з положеннями міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально переслідування за міжнародні злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Зокрема, у законопроекті пропонується внести зміни до статей 438 та 442 Кримінального кодексу України та доповнити його статтями 4381- 4382 (про воєнні злочини) і статтею 4421(про злочини проти людяності). Статті 4381-4382 запроваджують національні положення про воєнні злочини, які подібні до положень статті 8 Римського статуту МКС. Проект статті 438 визначає воєнний злочин як «умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права: 8) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства»⁷¹.

Проект статті 442 приводить законодавство України у більш чітку відповідність до визначення геноциду, наведеного у Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту. У ній також визнається, що сексуальне насильство може бути актом геноциду, якщо вчиняється з чітким умислом. У ній чітко визнається, що до серйозної шкоди відноситься зґвалтування та інші форми сексуального насильства.

Проект статті 4421 передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти людяності та відтворює визначення, наведене у статті 7 Римського статуту. Положення статті визнають зґвалтування, сексуальну експлуатацію, примусову вагітність, примусову стерилізацію або іншу форму сексуального насильства злочинами проти людяності. Крім того, у статті злочином проти людяності визнається катування, яке трактується як умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання. Як розглянуто в розділі III («Нормативно-правова база»), сексуальне насильство як форма катувань визнається законодавством з прав людини та міжнародним кримінальним правом.

Набрання проектом Закону № 2689 чинності посилить відповідність кримінального законодавства України нормам та стандартам міжнародного права і створить більш міцну основу для національних заходів із розслідування та переслідування випадків сексуального насильства.

Вплив воєнного стану

24 лютого 2022 року Указом Президента був введений воєнний стан на всій території України. Хоча введення воєнного стану не вплинуло на зміст законодавства стосовно злочинів сексуального насильства, це призвело до певних змін у веденні кримінальних проваджень, які можуть вплинути на розслідування та переслідування злочинів сексуального насильства, зокрема у випадках, коли вчинення таких злочинів пов'язане з конфліктом.

До таких змін відносяться:

По-перше, наразі прокурори мають розширені повноваження. В умовах воєнного стану вони можуть делегувати проведення розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, якщо робота відповідного слідчого органу більше не є можливою з об'єктивних причин (наприклад, через активізацію бойових дій у конкретному регіоні). Аналогічно, органи досудового розслідування можуть створювати міжвідомчі слідчі групи для забезпечення швидкого розслідування всіх кримінальних злочинів.

Воєнний стан в Україні також полегшує проведення низки процедур, яких повинні дотримуватися прокурори. Приклади таких змін:

- ▶ Стаття 29 Конституції України забороняє утримання під вартою більше 72 годин без рішення суду. Однак в умовах воєнного стану цей строк продовжено до 260 годин.
- ▶ В умовах воєнного стану суд може приймати докази, отримані в ході допиту свідка, за умови фіксування такого допиту та представлення підозрюваної особи захисником на допиті. Це суттєва зміна, оскільки до цього у винесенні вироку суд не покладався на показання, отримані на стадії досудового розслідування, якщо такі показання не були надані в самому суді.
- ▶ Наразі прокурори мають право вирішувати питання, пов'язані з веденням справи, без звернення до суду. Сюди відноситься прийняття рішень про вилучення майна, надання дозволу на вхід до будинку особи або іншої власності, надання дозволу на обшук, відбір зразків з речей та документів, дозвіл проведення негласних слідчих/розшукових дій та прийняття рішень про продовження строку досудового слідства.

По-друге, до введення воєнного стану судові розгляди могли проводитися шляхом відеоконференції, якщо обвинувачений не заперечував цьому. Таке право на заперечення наразі усунуте, а суд може приймати рішення щодо проведення дистанційного розгляду без врахування думки та побажань обвинуваченого.

По-третє, воєнний стан ввів кримінальну відповідальність за низку конкретних злочинів, які виникають безпосередньо через збройний конфлікт між Росією та Україною внаслідок російського вторгнення на територію України. Серед них злочини:

- ▶ колабораціонізму;

- ▶ «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікація її учасників»;
- ▶ розповсюдження інформації про розміщення зброї, техніки та військовослужбовців, крім випадків, якщо така інформація розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України або Міністерством оборони України;
- ▶ розпалювання регіональної ворожнечі;
- ▶ образа честі та гідності військовослужбовців, погроза військовослужбовцям;
- ▶ незаконне використання гуманітарної допомоги.

Зрештою, до Кримінального кодексу внесені зміни щодо виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї цивільними особами проти російських військ чи інших осіб, «які здійснюють збройну агресію проти України».

З 2019 року урядом України вжито узгоджених заходів для забезпечення відповідності криміналізації зґвалтування та інших злочинів сексуального насильства міжнародним та європейським стандартам. При цьому пропонується визнати наявність більшої кількості осіб, постраждалих від сексуального насильства, та забезпечити їм шлях до справедливості у вигляді кримінальної відповідальності.

Міжнародне законодавство з прав людини

Стамбульська конвенція ґрунтується на дотриманні прав людини та міжнародних документів з прав людини і зобов'язань, які викладені у Преамбулі. Міжнародне законодавство з прав людини застосовується як в мирний час, так і в умовах конфлікту. Оскільки основне зобов'язання щодо захисту прав людини покладене на державу, цілком зрозуміло, що збройні угруповання, зокрема ті, що здійснюють фактичний контроль над територією та її населенням, також мають зобов'язання щодо прав людини. Права людини — взаємозалежні, нероздільні та взаємопов'язані. Відповідно, порушення прав людини нерідко мають кумулятивний характер та перетинаються.

Міжнародним законодавством з прав людини забороняється вчиняти сексуальне насильство у всіх його формах⁷². Залежно від контексту вчинення, сексуальне насильство порушує низку прав людини, зокрема права на життя,

свободу та особисту недоторканність, повагу до приватного життя, найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, рівність, право не зазнавати жодної форми дискримінації, рівний захист перед законом та право не зазнавати катувань або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Держави повинні проявляти належну обачність для запобігання, розслідування та переслідування актів сексуального насильства, вчинених державними або недержавними суб'єктами.

У якості відправної точки, непорушна та імперативна⁷³ заборона **катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання**, яка міститься у всіх універсальних та регіональних договорах про права людини⁷⁴, виступає потужним підґрунтям для постійної заборони практично всіх форм сексуального насильства. Це стосується не лише Конвенції з питань запобігання катуванням чи іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1984 році, а й Європейської конвенції з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК), прийнятої державами-учасниками Ради Європи у листопаді 1987 року. На момент публікації Європейська конвенція була революційною, оскільки це був перший інструмент, здатний забезпечити дотримання створених Конвенцією зобов'язань. Україна ратифікувала Конвенцію в 1997 році, і того ж року вона набрала чинності.

У 1986 році Спеціальний доповідач з питань катувань зазначив, що сексуальне насильство є одним з методів фізичних катувань⁷⁵. Юридична практика в галузі прав людини містить вказівки про обставини, за яких сексуальне насильство прирівнюється до катування чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Зокрема зґвалтування часто вважалося катуванням.

У справі «*Ракель Марті де Мехія проти Перу*» 1996 року Міжамериканський суд з прав людини (МАСПЛ) встановив, що вчинене перуанським солдатом зґвалтування жінки, підозрюваної у приналежності до «диверсійної» групи, чоловіка якої викрала перуанська армія, було прирівняне до катувань, оскільки було скоєне навмисно держслужбовцем з метою покарати та залякати її⁷⁶. У 1997 році Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі «*Айдин проти Туреччини*» встановив, що зґвалтування 17-річної дівчини, яку затримали турецькі сили безпеки за підозрою в її співпраці та/або співпраці її сім'ї з РПК, було вчинене з метою отримати інформацію, і визнане катуванням⁷⁷. Суд зазначив, що

«Зґвалтування затриманої особи держслужбовцем, має вважатися особливо тяжкою та огидною формою жорстокого поводження, враховую-

чи легкість, із якою правопорушник може користуватися вразливістю та ослабленою здатністю до опору постраждалої особи. Крім того, зґвалтування залишає у постраждалої особи глибокі психологічні сліди, які з плином часу не загоюються так швидко, як інші форми фізичного та психічного насильства. Заявнику також завдано гострого фізичного болю від примусового проникнення, що змусило її почуватися приниженою та фізично і емоційно покаліченою. ... Суд переконаний, що накопичення фізичного та психологічного насильства, заподіяного заявнику, та особливо жорстоке зґвалтування, якому вона піддавалася, прирівнюється до катувань всупереч статті 3 Конвенції. Суд дійшов би до такого висновку при розгляді кожної з цих підстав окремо».

Аналогічно, у червні 2017 року Комітет з прав людини ООН встановив, що групове зґвалтування непальськими солдатами жінки, яку підозрювали у підтримці маоїстських груп, яке було вчинене з метою отримати інформацію, покарати та принизити її, а також залякати інших людей з її громади, «беззаперечно прирівнюється до катування»⁷⁸.

Інші форми сексуального насильства можуть також прирівнюватися до катувань або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Показовими, але не вичерпними, є такі приклади:

- ▶ Примушувати когось спостерігати за зґвалтуванням близьких родичів вважається «формою знущання та приниження, що є порушенням права на гуманне ставлення»⁷⁹;
- ▶ Недобровільна стерилізація визнана жорстоким поводженням⁸⁰;
- ▶ Обшук з роздяганням в'язнів чоловічої статі у присутності співробітника в'язниці жіночої статі вважається поводженням, що принижує гідність⁸¹; і
- ▶ Сексуальні домагання (в тому числі примушування в'язнів чоловічої статі ґвалтувати один одного, інколи перед іншими в'язнями) прирівнюються до катувань⁸².

Якщо держава не проводить ефективне розслідування заяв про сексуальні катування і не переслідує чи не карає винуватців, постраждала особа стикається з окремим порушенням заборони на катування чи інше жорстоке поводження на підставі процесуального аспекту та/або порушенням права на ефективний засіб юридичного захисту⁸³.

Сексуальне насильство також є порушенням права на життя. Комітет з прав людини УВКПЛ ООН визначає насильство стосовно жінок, зокрема сексуаль-

не насильство, **загрозою для права на життя**⁸⁴. Зв'язок з порушенням права на життя був чітко встановлений у випадку сексуального насильства, вчиненому ополченням хуту стосовно жінок та дівчат тутсі протягом геноциду в Руанді в 1994 році, коли їх гвалтували до смерті, вони вмирали від втрати крові після каліцтва статевих органів (в тому числі відрізання грудей), і які через декілька років помирали від ВІЛ, отриманого внаслідок геноцидних гвалтувань. Згвалтування може призвести до серйозних наслідків для здоров'я, тим самим порушуючи право на життя, в тому числі до передачі потенційно смертельних захворювань, що передаються статевим шляхом. Будь-яка дія недержавного суб'єкта, яка виправдовується державою і порушує право на життя, повинна каратися найсуворішими санкціями, тобто притягненням до кримінальної відповідальності.

Право на свободу та особисту недоторканність є важливою частиною людської гідності. Це визнання однакової цінності всіх людей та обов'язок інших поважати цю цінність. Сексуальне насильство є посяганням на це право. Сексуальна торгівля, яка включає численні акти сексуального та фізичного насильства, є порушенням цього права, оскільки жінки проти їхньої волі змушені перебувати в жахливих умовах та не мають змоги приймати жодних рішень щодо власної безпеки. Сексуальне насильство може стратегічно використовуватися державними або недержавними суб'єктами як засіб демонстрації, що відмова підкорятися владі в конкретній державі чи регіоні матиме наслідки для свободи та недоторканності особи чи групи.

У справі «*X і Y проти Нідерландів*» (*X & Y v. Netherlands*) ЄСПЛ постановив, що згвалтування обмежує **право на повагу до приватного життя** за статтею 8, яка захищає «фізичну і моральну недоторканність особи, в тому числі її сексуальне життя»⁸⁵.

Сексуальне насильство також порушує **право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я**. У 2005 році Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) заявила, що жінки, які пережили фізичне або сексуальне насильство, мали «різні фізичні симптоми (проблеми з ходьбою, пам'яттю, біль, запаморочення та вагінальні виділення)»⁸⁶. ВООЗ зазначила, що постраждалі стикаються з серйозними проблемами психічного здоров'я, можуть бути більш схильними до самогубства і мають ризик отримати ВІЛ та інші інфекції, які передаються статевим шляхом. Хоча звіт ВООЗ зосереджувався на насильстві стосовно жінок, його результати можна застосовувати до постраждалих від сексуального насильства як жіночої, так і чоловічої статі. Постраждалі мають право на належне відшкодування та реабілітацію для відновлення їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Право на рівність та відсутність всіх форм дискримінації⁸⁷ при реалізації фізичної та психічної недоторканності вимагає надавати рівне значення вільній та повній згоді на сексуальний контакт обох чи всіх сторін, незалежно від того, чи передбачає таких сексуальний контакт проникнення. Сексуальне насильство є одним з найбільш суттєвих аспектів дискримінації жінок⁸⁸ та інших традиційно маргіналізованих груп.

Сексуальне насильство як форма насильства за гендерною ознакою непропорційно вчиняється стосовно жінок та дівчат, і, як вказано у Загальній рекомендації № 35 Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок,

ґрунтується на таких гендерних чинниках, як ідеологія привілейованості чоловіків над жінками, соціальні норми щодо маскулінності, потреба в затвердженні чоловічого контролю або сили, нав'язуванні гендерних ролей або запобіганні, перешкодженні або покаранні за поведінку жінок, яка вважається неприйнятною. Ці чинники також сприяють явному або прихованому суспільному визнанню гендерного насильства щодо жінок, яке часто все ще вважається приватною справою, і його поширеній безкарності⁸⁹.

Стаття 4 Стамбульської конвенції затверджує принцип рівності між жінками та чоловіками, зобов'язуючи сторони не лише засуджувати всі форми дискримінації жінок, а й законодавчо закріпити принцип рівності, забезпечити його дотримання, а також заборонити дискримінацію на законодавчому рівні та скасувати будь-яке дискримінаційне законодавство та практики. У Пояснювальній доповіді чітко наголошується, що «бути вільним від насильства взаємопов'язане з зобов'язанням Сторін щодо забезпечення рівності між жінками й чоловіками в реалізації всіх громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, передбачених інструментами Ради Європи у сфері прав людини, зокрема ЄКПЛ і протоколами до неї, Європейською соціальною хартією та іншими міжнародними інструментами, зокрема Конвенцією, державами-членами якої вони є»⁹⁰.

Випадки сексуального насильства частіше трапляються з уже маргіналізованими групами в межах та поза межами спільноти жінок. Деякі групи жінок та дівчат, як ті, що належать до громад корінних, темношкірих, релігійних та етнічних меншин, стикаються з історичною та поточною дискримінацією і можуть бути конкретним об'єктом сексуального та інших форм насильства⁹¹. Інші громади, які традиційно піддавалися дискримінації у конкретному суспільстві, можуть також бути таким об'єктом. Це стосується, наприклад, сексуальних меншин та людей з фізичними та психічними вадами.

Також порушується **право** постраждалих від сексуального насильства **на рівний захист перед законом**, якщо виявляється, що кривдники не піддаються розслідуванню, судовому переслідуванню і залишаються не покараними у переважній більшості випадків⁹².

Цей перелік не є вичерпним. Залежно від обставин, сексуальне насильство також може бути частиною інших порушень прав людини. Наприклад, сексуальне рабство є частиною ширшої заборони рабства. При здійсненні документування, аналізу та повідомлення про сексуальне насильство важливо повертатися до системи прав людини на різних етапах, щоб осмислити, чи відбулися порушення міжнародного законодавства з прав людини і які саме.

У випадках, де діє міжнародне гуманітарне право, при дослідженні сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, важливо спиратися на систему прав людини. Правозахисна практика та прецедентне право можуть бути корисними інструментами для тлумачення таких понять, як «рабство» чи «дискримінація», що також можна знайти в міжнародному гуманітарному та кримінальному праві. Законодавство з прав людини також доповнює міжнародне гуманітарне право, надаючи додаткові права/заборони, як-от заборону торгівлі людьми або право на недоторканність чи повагу до приватного життя, аналогів яким не існує в міжнародному гуманітарному праві.

Міжнародне гуманітарне право

Міжнародне гуманітарне право — це сукупність норм, які, керуючись гуманітарними міркуваннями, спрямовані на обмеження впливу збройного конфлікту. Воно застосовується лише до збройних конфліктів, незалежно від того, міжнародні вони чи внутрішні. Міжнародне гуманітарне право не охоплює внутрішню напруженість чи заворушення, як-от одиничні акти насильства. Це право застосовується лише у випадку конфлікту і однаково до всіх сторін, незалежно від того, хто розпочав бойові дії.

Договори в галузі міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років і Женевські конвенції 1949 року, критикуються через те, що вони характеризують сексуальне насильство як посягання на «честь»⁹³ постраждалої особи, а не на її фізичний та психологічний стан⁹⁴. Точаться дискусії щодо того, чи поняття «честі» має сьогодні таке ж значення, як і раніше, однак очевидно, що зв'язок між сексуальним насильством та честю менш представлений в пізніших договорах в галузі міжнародного гуманітарного права.

Тим не менш, пряма заборона сексуального насильства з'явилася у деяких найперших кодифікаціях міжнародного гуманітарного права⁹⁵, на відміну від до-

говорів у галузі міжнародного законодавства з прав людини. Пряма заборона зґвалтування з'явилася у Кодексі Лібера 1863 року⁹⁶. Визнання вчинення сексуального насильства під час збройного конфлікту та необхідність цьому запобігати міститься в Гаазьких конвенціях та деклараціях 1899 та 1907 років, а також у Женевській конвенції 1929 року про поводження з військовополоненими.

Наразі основоположними документами, які регулюють міжнародне гуманітарне право, — Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року до них — прямо забороняється зґвалтування та інші форми сексуального насильства в менш явній формі в положеннях, якими забороняються жорстоке поводження та катування, образливе й принизливе поводження, посягання на людську гідність, непристойне посягання та примус до проституції. У Додатковому протоколі I, який застосовується до міжнародних збройних конфліктів, вказано, що «знуцання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі» «заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів»⁹⁷. Двома додатковими положеннями захист забезпечується саме жінкам «зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань»⁹⁸ та дітей «від будь-якого роду непристойних посягань»⁹⁹.

Стосовно неміжнародних збройних конфліктів, загальна для чотирьох Женевських конвенцій стаття 3 також забороняє сексуальне насильство шляхом заборони «насилю над життям та особистістю, зокрема ... завдання каліцтва, жорстоке поводження та тортури», а також «наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження». Додатковий протокол II, який застосовується до меншого кола внутрішніх конфліктів, ніж загальна для Женевських конвенцій 1949 року стаття 3, у положенні про основні гарантії забороняє «знуцання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі» для «[всіх осіб], які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях»¹⁰⁰. Це стосується цивільних та осіб *hors de combat* (які припинили участь у бойових діях).

У грудні 1992 року після ратифікації Додаткових протоколів МКЧХ видав *пам'ятку записку* для роз'яснень заборони зґвалтування у Женевських конвенціях 1949 року. У ній вказано, що до грубих порушень, які перелічені у статті 147 Четвертої Женевської конвенції, зокрема порушень у вигляді умисного заподіяння тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, «відносяться не лише зґвалтування, а й будь-яке інше посягання на гідність жінки»¹⁰¹.

Звичаєвим міжнародним гуманітарним правом також забороняються зґвалтування та інші форми сексуального насильства. Відповідно до Норми 93 Дослідження звичаєвого права МКЧХ така заборона застосовується до міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів і захищає жінок, дівчат, хлопців та чоловіків¹⁰².

Міжнародне кримінальне право

Міжнародне кримінальне право має справу з кримінальною відповідальністю осіб за вчинення міжнародних злочинів. До основних міжнародних злочинів — злочинів, над якими мають юрисдикцію міжнародні трибунали за міжнародним правом — відносять геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та агресію. Злочини проти людяності та геноцид можуть вчинятися незалежно від того, чи існує стан збройного конфлікту. Воєнні злочини можуть вчинятися лише під час міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту.

Після Другої світової війни відбувся швидкий розвиток міжнародного кримінального права. Попередники спеціальних (*ad hoc*) та змішаних трибуналів 1990-х та 2000-х рр., в тому числі резолюції Ради безпеки ООН, мали однозначну позицію, що юрисдикція міжнародних трибуналів охоплюватиме злочини сексуального насильства¹⁰³. Статути різних трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, Спеціального суду для Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат у судах Камбоджі та Міжнародного кримінального суду¹⁰⁴ це підтверджують. Подальші прецеденти, винесені цими трибуналами, посприяли нашому розумінню та тлумаченню закону.

Згідно із міжнародним кримінальним правом, зґвалтування та інші форми сексуального насильства можна розслідувати та переслідувати

- i. як воєнні злочини, якщо вони були вчинені в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним;
- ii. як злочини проти людяності, якщо вони були вчинені у контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення; та/або
- iii. як акт геноциду, якщо вони були вчинені з наміром повністю або частково знищити етнічну, релігійну, національну чи расову групу.

Тому, згідно із міжнародним кримінальним правом, потрібно збирати інформацію та докази основного злочину та контекстуальних обставин, в яких такий злочин був скоєний.

Воєнні злочини

Щоб злочин вважався воєнним, він повинен бути вчинений у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту та бути пов'язаним з ним, і вчинений особою, якій були відомі фактичні обставини, що роблять ситуацію збройним конфліктом.

Міжнародний збройний конфлікт відбувається тоді, «коли держави застосовують збройну силу у відносинах між собою»¹⁰⁵. Неміжнародний збройний конфлікт відбувається тоді, коли існує [...] тривале збройне протистояння між урядовою владою й організованими збройними групами або між такими групами в межах держави. Норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком таких збройних конфліктів та діють після припинення бойових дій доки [...], у випадку внутрішніх конфліктів, не буде досягнуте мирне урегулювання»¹⁰⁶.

Щоб злочин вважався воєнним, між ним та збройним конфліктом повинен бути взаємозв'язок. «Взаємозв'язок» означає, що «злочин повинен бути тісно пов'язаний з бойовими діями або скоєний в рамках збройного конфлікту»¹⁰⁷. Апеляційна палата МКТЮ в справі Кунарача надала детальні роз'яснення, що «збройний конфлікт не обов'язково повинен бути причиною вчинення злочину, однак існування збройного конфлікту повинне, принаймні, відігравати значну роль у здатності кривдника вчинити злочин, його рішенні вчинити злочин, способі вчинення або меті вчинення»¹⁰⁸.

Злочини сексуального насильства, які у разі доведення контекстуальних елементів можуть вважатися воєнними злочинами:

- i. зґвалтування,
- ii. сексуальне рабство,
- iii. примус до проституції,
- iv. примусова вагітність,
- v. примусова стерилізація або
- vi. будь-яка інша форма сексуального насильства (у міжнародному збройному конфлікті)/будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також є грубим порушенням загальної для чотирьох Женевських конвенцій статті 3 (у неміжнародному збройному конфлікті).

Інші воєнні злочини, які можуть містити злочинну поведінку сексуалізованого характеру:

vii. Посягання на життя та фізичну недоторканність, в тому числі різного роду вбивства, каліцтво, жорстоке поводження та катування.

viii. Посягання на особисту гідність, зокрема образливе й принизливе поводження.

Злочини проти людяності

Щоб злочин вважався злочином проти людяності, він повинен бути вчинений в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, коли кривдник розглядає або має намір зробити цей злочин частиною такого нападу. Міжнародний кримінальний суд ввів додаткову вимогу, що стосується його юрисдикції: напад, який є злочином проти людяності, повинен бути вчинений «з метою проведення політики держави або організації, спрямованої на здійснення такого нападу, або з метою сприяння цій політиці».

«Широкомасштабний» може означати «масовий, постійний, який вчиняється колективно з усією серйозністю» та спрямований проти великої кількості жертв¹⁰⁹. «Систематичний» означає «ретельно організований та який має регулярний характер»¹¹⁰. «Напад» можна описати як лінію поведінки, яка передбачає вчинення актів насильства¹¹¹, або може мати ненасильницький характер¹¹². Це не обов'язково повинен бути військовий напад¹¹³. Напад вважається «спрямованим на» цивільне населення, якщо цивільне населення є головним об'єктом такого нападу»¹¹⁴. Населення вважається «цивільним» навіть якщо серед такого населення є певні нецивільні особи, воно просто повинне бути «переважно цивільним за характером»¹¹⁵. «Політика, спрямована на здійснення такого нападу» передбачає, що держава чи організація активно заохочують такий напад на цивільне населення або підбурюють до нього»¹¹⁶.

Важливо розуміти, що сексуальне насильство не обов'язково повинне мати широкомасштабний або систематичний характер. Широкомасштабний або систематичний характер повинен мати напад на цивільне населення. «Злочином проти людяності може бути одинична дія кривдника, якщо вона пов'язана з широкомасштабним або систематичним нападом»¹¹⁷. Наприклад, у своєму звіті «Чого очі не бачать, того серцю не жаль. Смерті серед затриманих у Сирійській Арабській Республіці» (Out of Sight, Out of Mind: Deaths in Detention in the Syrian Arab Republic) Комісія з розслідування подій у Сирії заявила, що з'валтування, вчинені в урядових місцях позбавлення волі Сирії, є злочинами проти людяності. Комісія встановила це на підставі вчинення урядом «масових арештів, свавільних арештів та насильницького зникнення,

віктимізуючи цивільне населення в неспокійних регіонах та осіб, які вважалися опозицією для уряду, та подальшого жорстокого поводження і вбивства затриманих, вчинення урядовими силами ... численних злочинів, що прирівнюються до систематичного та широкомасштабного нападу на цивільне населення. Задokumentовані випадки зґвалтувань були частиною цього більш комплексного, широкомасштабного та систематичного нападу».

Кривдник повинен знати, що дії були частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, або мати намір зробити їх частиною такого нападу.

Злочини сексуального насильства, які у разі доведення контекстуальних елементів можуть вважатися злочинами проти людяності:

- i. зґвалтування;
- ii. сексуальне рабство;
- iii. примус до проституції;
- iv. примусова вагітність;
- v. примусова стерилізація; або
- vi. інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості.

Інші злочини проти людяності, які можуть містити злочинну поведінку сексуалізованого характеру:

- vii. вбивство;
- viii. винищення;
- ix. катування;
- x. переслідування будь-якої конкретної групи або колективу з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (як зазначено в пункті 3 статті 7) або інших причин, які загальновизнані неприпустимими відповідно до міжнародного права, у поєднанні із будь-яким актом, згаданим у цьому абзаці, або злочином в межах юрисдикції МКС;
- xi. інші нелюдські діяння подібного характеру, які є умисним заподіянням тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

Геноцид

У статті II Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього зазначається, що злочином геноциду вважається вчинення особою забороненого діяння з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу. Забороненими діяннями є:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членів групи;
- c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- d) міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Це визначення наведене без змін у статті 6 Римського статуту.

Злочин геноциду вимагає, щоб кривдник мав намір повністю або частково знищити захищену групу. Акти геноциду вчиняються проти особи з причини її приналежності до конкретної групи та є проміжним кроком на шляху до загальної мети знищити групу. Сексуальне насильство може бути актом геноциду, якщо вчинене зі спеціальним наміром. Сексуальне насильство може підпадати під такі заборонені діяння:

Завдання серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди психічному здоров'ю

Діяння, які завдають серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди психічному здоров'ю, «можуть включати катування, зґвалтування, сексуальне насильство, нелюдське або принизливе поводження, але не обмежуються цим»¹¹⁸. У справі Акайесу Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) вперше виявили, що зґвалтування та сексуальне насильство завдають серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю, а тому, якщо вчиняються з конкретним наміром повністю або частково знищити захищену групу, вважаються геноцидом. У висновку Судової палати у справі Акайесу, який називають «найважливішим рішенням за всю історію жіночої судової практики»¹¹⁹, йдеться:

Зґвалтування та сексуальне насильство, безумовно, завдають серйозної фізичної та психічної шкоди постраждалим і, на думку Судової па-

лати, навіть можуть бути названі одним з найгірших способів завдання шкоди постраждалій особі, оскільки вона зазнає і фізичної, і психічної шкоди... Зґвалтування призвели до фізичного та психічного знищення жінок тутсі, їхніх сімей та громад. Сексуальне насильство було невід'ємною складовою процесу руйнування, яка була спеціально орієнтована на жінок тутсі та мала вагомий вклад у їхнє знищення, а також знищення всієї етнічної групи тутсі¹²⁰.

Навмисне створення для групи таких умов життя, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення такої групи

У справі Каїшеми МКТР Судова палата встановила, що зґвалтування виступало також методом знищення, який не «призводить до негайної смерті членів групи»¹²¹. У 2015 році Міжнародний суд заявив, що зґвалтування підпадає під підпункт с) статті II Конвенції про геноцид, однак додав, що у конкретній справі, яку розглядає суд, «не було встановлено, що ці випадки [зґвалтування] вчинялися в таких масштабах, що це також створювало для групи умови, розраховані на її повне або часткове знищення»¹²².

Вживання заходів на запобігання дітородіння в середовищі групи

До заходів, спрямованих на запобігання дітородіння в групі, відносяться зґвалтування, каліцтво статевих органів, стерилізація, примусова контрацепція, розділення статей, заборона шлюбів, запліднення жінки з метою позбавлення її групової ідентичності та психічна травма, яка призводить до небажання мати дітей¹²³. Зґвалтування може бути засобом запобігання народженню дітей, «коли зґвалтована особа надалі відмовляється народжувати, так само, як членів будь-якої групи можна змусити не народжувати дітей, вдаючись до погроз або травм»¹²⁴. У Додатку А наведений детальний огляд елементів кожного з цих злочинів.

Висновок

У своїх відповідях Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок за вересень 2022 року Україна наголосила, що з лютого 2022 року «були зафіксовані випадки вчинення російськими військовими сексуального насильства стосовно цивільного населення в Україні, і сексуальне насильство стало знаряддям війни», і вже було відкрито 43 кримінальні провадження за фактами сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту¹²⁵.

Війна триває, тож кількість повідомлень про вчинене російськими солдатами сексуальне насильство стосовно українців, зокрема жінок та дівчат, продовжує зростати. Зважаючи на обмежений доступ до певних регіонів країни та постраждалих, які ще не готові говорити про перенесені звірства, на встановлення справжнього рівня тактичного застосування Росією зґвалтування та інших актів сексуального насильства підуть роки.

Рада Європи давно взяла на себе зобов'язання запобігати та протидіяти насильству стосовно жінок, зокрема шляхом прийняття Стамбульської конвенції в 2011 році та особливого механізму контролю з метою сприяти ефективному виконанню сторонами її положень. Від початку збройної агресії Росії проти України Рада Європи прагнула допомогти тим людям, які напямуч працюють з постраждалими від сексуального насильства в Україні, серед яких психологи, працівники гарячих ліній та інші соціальні працівники, залучені органами місцевого самоврядування в Україні.

Орієнтований на інтереси постраждалих процес документування з урахуванням гендерних аспектів є невід'ємною частиною побудови довірчих відносин із постраждалими особами та притягнення до відповідальності за скоєні злочини. Стамбульська конвенція наголошує, що відправною точкою документування випадків сексуального насильства є визнання того, що таке насильство ґрунтується на структурній і, зокрема, гендерній нерівності. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалежно від статі постраждалої особи.

Через усвідомлення того, як і чому вчиняється сексуальне насильство стосовно конкретних осіб та громад в Україні, можна зрозуміти його значення у досягненні Росією своїх цілей у ширшому контексті. Важливо з'ясувати раціональні причини вчинення сексуального насильства, щоб детально зрозуміти не лише цей вид насильства, а й загальну модель злочинів, частиною яких часто є сексуальне насильство.

Нещодавно оновлений Стамбульський протокол та модель PEACE є цінними інструментами для спілкування з постраждалими від сексуального насильства про те, що вони пережили, а також про їхні нагальні потреби. У Додатку В і С містяться вказівки щодо проведення інтерв'ю з дорослими особами, що постраждали від сексуального насильства, та шаблон для документування їхніх свідчень.

Загальновизнано, що рівень поширення сексуального насильства в Україні та інших країнах значно занижений, але очевидним є також те, що розуміння характеру сексуального насильства та проведення розслідувань та інтерв'ю з орієнтацією на інтереси постраждалих та перенесені ними травми допоможе подолати низку, а можливо й більшість, перешкод для документування випадків сексуального насильства. Обґрунтований аналіз забезпечує контекстуалізацію сексуального насильства та його комплексне вивчення в рамках різних правових аспектів. Саме завдяки глибокій детальній звітності країни, міжнародні органи, громадянське суспільство та всі, хто захищає справедливість, можуть краще виконувати покладені на них обов'язки.

Важливо усвідомити сукупний травматичний вплив інтенсивної та постійної взаємодії з жертвами масових звірств, зокрема постраждалими від сексуального насильства, на тих, хто напямую працює з ними; особливо на фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування, які першими надають допомогу постраждалим або свідкам надзвичайно травмуючих злочинів проти них, членів їхньої сім'ї та сусідів.

ДОДАТОК А.

Елементи злочинів сексуального насильства МКС

ЗГВАЛТУВАННЯ

Фізичний елемент

Посягання на тіло особи шляхом вчинення дії, у результаті якої відбувається проникнення, навіть незначне, у будь-яку частину тіла постраждалої особи або кривдника статевим членом, будь-яким предметом або будь-якою частиною тіла в анальний чи генітальний отвір постраждалої особи¹²⁶; і

Посягання було вчинене із застосуванням фізичної сили, погрози чи примусу¹²⁷, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або було вчинене стосовно особи, яка не могла дати згоду, яка виражає її істинну волю¹²⁸.

Психологічний елемент

Кривдник мав намір посягнути на тіло людини, і

Кривдник усвідомлював факт застосування фізичної сили, загрози застосувати силу або примус, або використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності особи дати згоду, яка виражає її істинну волю.

Розуміння зґвалтування як міжнародного злочину відрізняється від його розуміння у міжнародному законодавстві з прав людини, де відсутність згоди постраждалої особи **не** є юридичним складом злочину зґвалтування¹²⁹.

Відповідно до міжнародного законодавства з прав людини, у зв'язку з переслідуванням зґвалтування для законності сексуального контакту вимагається, щоб «згода надавалася добровільно в результаті вільного волевиявлення особи, що оцінюється з урахуванням навколишніх обставин»¹³⁰. У такий спосіб зґвалтування криміналізується за національним законодавством.

СЕКСУАЛЬНЕ РАБСТВО

діяння, коли кривдник:

здійснює будь-які повноваження власника стосовно однієї або кількох осіб, наприклад шляхом придбання, продажу, надання в користування, обміну такої особи чи осіб або шляхом подібного способу позбавлення волі¹³¹, і залучає таку особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру¹³².

Кривдник мав намір застосовувати владу, пов'язану з правом власності, над однією чи кількома особами.

Кривдник мав намір залучити таку особу чи осіб до участі в актах сексуального характеру.

(!) Примусовий шлюб

У справі *Катанги* МКС постановив, що примусовий шлюб може прирівнюватися до сексуального рабства¹³³.

У справі *Онзвена* МКС погодився з висновком Апеляційної палати Спеціального суду для Сьєрра-Леоне у справі Бріма про те, що примусовий шлюб відноситься до «інших нелюдських діянь». Це було обґрунтовано тим, що «жертви примусових шлюбів, крім заподіяного зла злочином сексуального рабства, зазнають додаткової шкоди»¹³⁴.

ПРИМУС ДО ПРОСТИТУЦІЇ

діяння, коли кривдник залучив таку особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили, погрози чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно

Кривдник мав намір залучити таку особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру.

Кривдник мав намір або очікував отримати матеріальну або іншу вигоду.

такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю, і кривдник або інша особа отримав або очікував отримати матеріальну або іншу вигоду в обмін на здійснення актів сексуального характеру або у зв'язку з ними.

Міжнародними кримінальними трибуналами досі не розглядався такий злочин. Наразі складно зрозуміти, чому більшість, якщо не всі, форм примусу до проституції не вважаються сексуальним рабством.

ПРИМУСОВА ВАГІТНІСТЬ

діяння, коли кривдник:

незаконно утримував одну або декілька жінок; і

одна або декілька жінок примусово завагітніли; і

кривдник мав намір змінити етнічний склад будь-якого населення, або

кривдник мав намір вчинити інші серйозні порушення міжнародного права;

Кривдник мав намір незаконно утримувати одну або декілька жінок, які примусово завагітніли.

Кривдник намагався змінити етнічний склад будь-якої групи населення або вчинив інші серйозні порушення міжнародного права шляхом незаконного утримання однієї або кількох жінок, які примусово завагітніли.

Кривдник усвідомлював, що одна або кілька жінок примусово завагітніли.

(!) У справі *Онгвена МКС* вперше у міжнародній судовій практиці визнав обвинуваченого винним у скоєнні злочину примусової вагітності.

ПРИМУСОВА СТЕРИЛІЗАЦІЯ

Кривдник позбавив одну чи кілька осіб природної репродуктивної здатності.

Дії не були виправдані необхідністю медичного або лікарняного лікування такої особи чи осіб і не були вчинені з їхньої згоди, яка виражає їхню істинну волю.

Кривдник мав намір позбавити одну чи кілька осіб природної репродуктивної здатності.

Кривдник усвідомлював, що такі дії не були виправдані необхідністю медичного або лікарняного лікування, і усвідомлював відсутність згоди, яка виражає істинну волю.

ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПОРІВНЯННОЇ ТЯЖКОСТІ

Кривдник вчинив стосовно однієї чи кількох осіб акт сексуального характеру або залучив таку особу чи осіб до участі в акті сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили, погрози чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю.

За тяжкістю ці дії можна порівняти із:

- злочином проти людяності згідно зі статтею 7 Римського статуту;
- серйозним порушенням Женевських конвенцій;
- серйозним порушенням статті 3, спільної для всіх Женевських конвенцій.

Кривдник мав намір вчинити стосовно однієї чи кількох осіб акт сексуального характеру або залучити таку особу чи осіб до участі в акті сексуального характеру.

Кривдник усвідомлював факт застосування фізичної сили, загрози застосувати силу або примус, або використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності особи дати згоду, яка виражає її істинну волю.

Кривдник усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про тяжкість таких дій.

(!) Спеціальний доповідач ООН з питань систематичних зґвалтувань, сексуального рабства та подібних до рабства практик під час збройного конфлікту надав таке визначення для сексуального насильства: «будь-яке фізичне чи психологічне насильство сексуального характеру або спрямоване на сексуальний контакт, [... яке] охоплює фізичне та психологічне посягання на статеві ознаки особи, як-от примушування особи до публічного роздягання, каліцтво статевих органів особи або відрізання грудей жінки. До сексуального насильства також відносяться випадки, коли двох постраждалих осіб примушують вступати у статевий контакт одна з одною або заподіяти шкоду одна одній діями сексуального характеру»¹³⁵.

ДОДАТОК В.

Основні рекомендації для проведення інтерв'ю з дорослими, що постраждали від сексуального насилства

Основні рекомендації для проведення інтерв'ю з дорослими особами, щодо яких були вчинені жорстокі злочини, створені з метою:

- (a) виявити особливо вразливих осіб та розпізнати ознаки первинної та вторинної травми, враховуючи, що травма може бути фізичною та/або психічною;
- (b) мінімізувати ризик повторної травматизації опитуваної особи;
- (c) забезпечити розуміння того, чи варто проводити інтерв'ю, враховуючи контекст, у якому воно відбувається;
- (d) переконатися, що у разі його проведення інтерв'юером буде особа, яка найбільше підходить для конкретного інтерв'ю, не забуваючи, що ця характеристика залежить від низки чинників, зокрема, але не обмежуючись цим, наявності відповідної спеціалізованої підготовки, а також статі інтерв'юера, володіння мовами, країни походження та релігії;
- (e) переконатися, що перекладачі та інші особи, які присутні у приміщенні для емоційної підтримки на прохання опитуваної особи, усвідомлюють їхню роль та правила поведінки під час інтерв'ю;

- (f) правильно зафіксувати згоду та усі питання щодо безпеки (які викликають особливе занепокоєння у осіб, щодо яких були скоєні масові жорстокі злочини, зокрема, але не обмежуючись цим, злочини сексуального насильства);
- (g) переконатися, що системи направлення до спеціалістів, зокрема для психосоціальної підтримки, підготовлені заздалегідь та доступні для опитуваних осіб;
- (h) допомогти відстежити ознаки вторинної травми у осіб, які проводять інтерв'ю.

В основу цих основних рекомендацій покладена модель PEACE, яка допомагає проведенню ефективних, етичних інтерв'ю з орієнтацією на постраждалу особу.

P	планування та підготовка (Planning and Preparation)
E	встановлення контакту та пояснення процедури (Engage and Explain)
A	виклад обставин (Account and Clarification)
C	завершення (Closure)
E	оцінка (Evaluation)

Підкреслюється, що цей документ містить основні рекомендації, які необхідно доповнити навчанням, постійним наглядом і зворотним зв'язком.

I. ПЛАНУВАННЯ

Підготовка плану збору інформації	
а.	У межах підготовки до складання плану збору інформації команда або призначена особа(-и) повинні здійснити аналітичний огляд доступних матеріалів щодо подій, які відбуваються, та командних структур (за потреби) у регіоні, де, ймовірно, відбувся напад: i. зібрати та розглянути всю доступну інформацію про місце/випадок та/або зазначеного кривдника(-ів), беручи до уваги як матеріали, якими володіє організація, так і ті, що знаходяться у вільному доступі; ii. наскільки можливо, окреслити та уточнити хронологію подій на основі інформації, що є частиною аналітичного огляду;

	iii. зафіксувати всі пропуски або неточності у наявних матеріалах, щоб з'ясувати їх, за можливості, у подальших інтерв'ю. Варто зазначити, що ці пропуски можуть стосуватися як злочину, так і командних структур (за потреби); iv. чітко розуміти контекст, у якому вчиняються різні жорстокі злочини, та різні елементи злочинів відповідно до національного та міжнародного права; v. збагнути гендерну динаміку в країні чи регіоні, де були скоєні злочини (і також те, як така динаміка може перетинатися з стереотипами щодо раси, етнічної приналежності, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, людей з обмеженими можливостями тощо); vi. визначити інші потенційні джерела інформації, зокрема, але не обмежуючись цим, постраждалих осіб, свідків, захисників, гуманітарних працівників, журналістів та релігійні організації; vii. документувати географічне положення та контактні дані потенційних джерел під керівництвом керівника команди юридичних спеціалістів; і viii. документувати джерела та знаходження документальних відомостей про ширший напад (які можуть містити повідомлення про відповідні злочини), зокрема свідчення, зібрані іншими організаціями (в тому числі правозахисниками та ЗМІ), зроблені під час інтерв'ю записи, фотографії, відео та аудіозаписи, стенограми розмов у соціальних мережах, медичні записи, свідоцтва про смерть, офіційні документи, аналітичні звіти, матеріали судово-медичної експертизи та супутникові знімки під керівництвом керівника команди з документування.
Переконатися, що команда має політику конфіденційності та однаково її розуміє	
b.	Перш ніж організувати інтерв'ю, потрібно виконати такі дії: i. визначити політику конфіденційності та переконатися, що всі члени місії/команди, в тому числі допоміжний персонал, розуміють, яку інформацію потрібно і не потрібно збирати, де і як її зберігати, і хто має до неї доступ; ii. не проводити аудіо- та відеозйомку; iii. забезпечити запровадження заходів захисту інформації стосовно усієї ідентифікуючої інформації про опитувану особу та її свідчення, зокрема використовувати псевдоніми/системи кодування; і iv. переконатися, що всі члени місії/групи розуміють та дотримуються вимог політики конфіденційності, а також не обговорюють деталі справи з сім'єю, друзями, колегами чи іншими особами, які не є частиною команди.

Призначення інтерв'юера	
c.	Після визначення ймовірних опитуваних осіб, але до початку інтерв'ю, керівник команди з документування або особа, якій він доручив це завдання, повинен визначити та призначити найбільш підходящу особу для проведення інтерв'ю з особливо вразливою особою. чинники, які потрібно враховувати окремо: i. Чи має інтерв'юер необхідну спеціалізовану підготовку? ii. Чи має інтерв'юер необхідну кількість років досвіду в проведенні інтерв'ю з такими постраждалими, як опитувана особа? iii. З огляду на особистісну характеристику опитуваної особи, характер порушень проти неї, а також визначальні риси кривдника(-ів), яка (i) стать, (ii) вік, (iii) релігія, (iv) країна/місто походження інтерв'юера найбільш підходящі? Чи є інші особливості, які варто взяти до уваги у конкретному контексті? iv. Якою(-ими) мовою(-ми)/діалектом(-и) проводитиметься інтерв'ю, і чи вільно володіє ними інтерв'юер? Оскільки часто неможливо знайти «ідеального» інтерв'юера, керівник команди з документування або його представник повинні призначити найбільш підходящого інтерв'юера з наявних. Якщо призначений інтерв'юер потребує перекладача, при виборі відповідного перекладача керівник команди юридичних спеціалістів або його представник повинен також взяти до уваги наведені вище чинники.
Прийняття рішення про продовження інтерв'ю	
d.	Обов'язок «Не нашкодь» є основним етичним принципом усього процесу збору інформації. Команда або фахівці, які проводять інтерв'ю з особами, щодо яких були вчинені жорстокі злочини, повинні повністю усвідомлювати потенційний негативний вплив збору інформації на постраждалих осіб та інших свідків, суспільство та самих інтерв'юерів. Інтерв'ю можна продовжувати лише за умови, що інтерв'юери належно підготовлені до такого впливу та здатні вжити заходів для запобігання або мінімізації такої шкоди.
e.	Також важливо поважати автономію постраждалої особи, тобто здатність такої особи приймати власні рішення. Повага до автономії передбачає визнання права особи на незалежний вибір та вчинення дій на основі її особистих цінностей та переконань. Часто буває складно відокремити здатність приймати незалежні рішення від, наприклад, культурного тиску або тиску сім'ї, які впливають на прийняття рішень особою, тому інтерв'юери повинні відчувати, що постраждала особа діє не у власних інтересах, а швидше в інтересах групи.

	Саме тому важливо, щоб інтерв'юери: • робили все, що в їхніх силах, щоб надати постраждалим особам достовірну інформацію; • обговорювали всі ризики та переваги від участі в інтерв'ю, в тому числі можливі негативні наслідки; • дотримувалися конфіденційності; • допомагали постраждалим отримати необхідні для них послуги та підтримку, щоб вони могли прийняти найкраще рішення.
f.	Інтерв'юери повинні переконатися, чи може потенційна опитувана особа (особи) надати інформовану згоду. Дорослі чоловіки та жінки з вираженим порушенням інтелектуального розвитку, психічними захворюваннями або будь-яким іншим фізичним, психічним або емоційним станом, який може погіршити їхню здатність повністю усвідомлювати всі відповідні факти, можуть не мати правомочності для надання інформованої згоди (ці рекомендації не стосуються проведення інтерв'ю з постраждалими дітьми, однак зазначають, що діти, як вважається, не мають правомочності надавати згоду). Питання інформованої згоди розглядається на початку інтерв'ю, як зазначено нижче.
g.	Необхідно докласти зусиль, щоб усвідомити ступінь пережитої травми, зокрема те, чи отримує опитувана особа професійне лікування або підтримку від соціальних служб. З'ясовувати ступінь травми потрібно з належним дотриманням медичної та інших видів професійної етики. Велике значення слід надавати рекомендаціям будь-яких фахівців, зокрема лікарів, консультантів та соціальних працівників, стосовно того, чи зашкодить інтерв'ю стану та прогресу опитуваної особи. Необхідно забезпечити готовність соціальних працівників надати підтримку опитуваній особі у разі потреби перед, під час та після інтерв'ю, але вони зазвичай не присутні на інтерв'ю, окрім випадків, коли про їхню присутність як джерела емоційної підтримки просить опитувана особа.
h.	Під керівництвом керівника команди з документування та за участі [директора організації] інтерв'юер повинен оцінити, чи може проведення інтерв'ю створити або посилити загрозу для безпеки опитуваної особи, її сім'ї чи будь-якого іншого учасника процедури. Якщо така загроза існує і її можна мінімізувати, перш ніж призначати інтерв'ю, потрібно обговорити відповідні заходи щодо її усунення. Якщо не можна суттєво знизити ризик, проводити інтерв'ю не варто.
i.	Крім того, під керівництвом керівника команди з документування інтерв'юер повинен з'ясувати, чи може інтерв'ю загрожувати статусу біженця опитуваної особи або розгляду заявки (наприклад, ймовірність того, що будь-які зроблені заяви вважатимуться такими, що суперечать розповіді, яка обґрунтовує надання статусу біженця або є підставою для звинувачень/порушень, які ставлять під загрозу її статус біженця).

j.	Інтерв'юеру та керівнику команди з документування рекомендується отримувати висновки від штатного психолога, якщо є така можливість та потреба, і вони повинні враховувати інформацію про ступінь травми, здатність надавати інформовану згоду, ризик створення або посилення загрози для безпеки та/або ризик негативного впливу на статус біженця опитуваної особи. Якщо приймається рішення проводити інтерв'ю, команда зі збору інформації продовжує шукати інші джерела інформації, одночасно відслідковуючи чинники ризику для конкретної особи, щоб забезпечити можливість проведення інтерв'ю в майбутньому.
Підготовка плану інтерв'ю	
k.	Якщо прийняте рішення продовжувати інтерв'ю з конкретною постраждалою особою, інтерв'юер (якщо потрібно, за підтримки його команди) повинен знайти та оглянути усі попередні свідчення опитуваної особи, як у матеріалах організації, так і у публічних джерелах, не забуваючи шукати за альтернативними іменами та/або псевдонімами опитуваної особи та пам'ятаючи про альтернативні варіанти правопису імен та локацій. Інтерв'юеру слід докласти зусиль, щоб дізнатися, чи давала опитувана особа свідчення правоохоронним органам або іншим організаціям (а не дублювати інтерв'ю).
l.	Призначений інтерв'юер повинен також враховувати інші події, що відбуваються за місцезнаходженням опитуваної особи, вчинені злочини, постраждалою від яких та/або свідком яких могла бути опитувана особа, і передбачуваних злочинців, якщо вони відомі. Пам'ятайте: особи, щодо яких були скоєні злочини, могли також бути свідками інших порушень та можуть володіти інформацією про особу злочинця.
m.	План інтерв'ю повинен містити: i. короткий опис про опитувану особу, в тому числі її стать, релігійну та етнічну приналежність (за потреби або для статистичних цілей); ii. місцезнаходження опитуваної особи на момент першого контакту з бойовиками, контакт із кривдником(-ами) та (за потреби) порушення, скоєні проти неї у конкретному місці та в конкретний час; iii. основні теми, які потрібно розглянути під час інтерв'ю, зважаючи на те, що це не повинен бути перелік детальних запитань, а швидше основні проблеми, які варто розглянути, щоб гарантувати, що інтерв'юер слухає та реагує на надану опитуваною особою інформацію; і iv. детальну інформацію про доступні служби підтримки та їхні контактні пункти, куди може виникнути потреба направити опитувану особу, або вона сама захоче звернутися під час або після інтерв'ю.
n.	Інтерв'юери повинні перевірити, наскільки це можливо, чи інформація, яку вони шукають, (I) уже задокументована установою інтерв'юерів та/або іншими організаціями, (II) чи доступна така інформація, і (III) чи є потреба у проведенні повторного інтерв'ю.

II. НАПЕРЕДОДНІ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю

Підготовка місця проведення інтерв'ю	
a.	Інтерв'ю потрібно проводити особисто з постраждалою особою, окрім випадків, якщо є пом'якшувальні обставини. До прибуття опитуваної особи інтерв'юер повинен переконатися, що приміщення для проведення інтерв'ю: i. знаходиться у тихому, закритому місці, яке забезпечує найвищий можливий ступінь конфіденційності, і де опитувана особа почуватиметься комфортно та в безпеці; ii. має достатню кількість комфортно розміщених сидінь, в тому числі для перекладача та особи, яка є джерелом емоційної підтримки (у разі її присутності); iii. знаходиться у нейтральному місці, куди зручно добиратися опитуваній особі; iv. має доступ до ванної кімнати; v. там є ручки, маркери та чисті аркуші паперу, якщо інтерв'юеру або опитуваній особі потрібно буде намалювати карту чи предмет; vi. там є карта місцевості, де скоєні злочини (за можливості); vii. там є роздруківки з назвами та контактними даними доступних служб тією мовою, якою володіє опитувана особа, щоб надати їх такій особі після обговорення цих служб з нею наприкінці інтерв'ю; viii. там є напої, як-от вода, та обладнання для приготування чаю в кімнаті, щоб інші люди не заходили до приміщення, де проводиться інтерв'ю; ix. там є серветки; x. є іграшки або речі для немовлят, якими вони можуть гратися під час опитування їхніх батьків. Діти достатньо дорослого віку, щоб зрозуміти зміст інтерв'ю, не повинні знаходитися у приміщенні, де воно проводиться. При розташуванні та виборі сидінь необхідно враховувати їхню зручність для опитуваної особи. Наприклад, інтерв'юер повинен визначити, чи доцільно використовувати стіл (який може додати формальності приміщенню, а також створити фізичну дистанцію між інтерв'юером та опитуваною особою), або те, чи спілкування, сидячи на підлозі, більше сприятиме побудові впевненості та довіри в опитуваної особи.
b.	У вкрай нестандартній ситуації, коли інтерв'ю з постраждалою особою проводиться дистанційно, також потрібно дотримуватися наведених вище підготовчих кроків. Крім цього, інтерв'юер повинен забезпечити наявність необхідного обладнання та засобів для проведення дистанційного інтерв'ю, зокрема ноутбука (а не смартфона чи планшета) та безпечного/зашифрованого і стабільного інтернет-з'єднання.

Інструктування перекладача

с.	Як зазначено вище, під керівництвом керівника групи з документування або його представника інтерв'юер повинен призначити відповідного перекладача, якщо це потрібно. Зокрема, вкрай бажано, щоб перекладач пройшов спеціалізовану підготовку для роботи з постраждалими від сексуального насильства. Перекладач повинен викласти в письмовій формі та отримати усні пояснення щодо своєї ролі в інтерв'ю. Потрібно вказати, що він/вона: i. дослівно, без узагальнень, перекладатиме все, що каже опитувана особа та інтерв'юер; ii. точно перекладатиме відповідь, навіть якщо вона не має відповіді на питання або містить відомості, які перекладач вважає несуттєвими; iii. поводитиметься чуйно, неупереджено та об'єктивно протягом усього інтерв'ю; iv. дивитиметься на опитувану особу та говоритиме безпосередньо з нею, усвідомлюючи важливість висоти, тону, емоційного забарвлення, темпу та інтонації; v. активно слухає, зокрема тримаючи належний зоровий контакт, киваючи тощо; vi. не повинен ініціювати фізичний контакт з опитуваною особою без її згоди; vii. знайомий зі словами або фразеологізмами, які можуть використовуватися для опису сексуального насильства у такому конкретному контексті або мові; viii. слідкуватиме за мовою свого тіла та виразами обличчя, оскільки це може підвищити рівень стресу опитуваної особи на важливих етапах інтерв'ю; ix. по буквах називатиме імена людей або назви місць, які можуть бути незнайомі опитуваній особі; і x. зберігатиме в таємниці всю інформацію, що стосується або була отримана під час інтерв'ю. Перекладач повинен підписати завчасно підготовану заяву, де вказує, що він розуміє свою роль та обов'язки, особливо приділяючи увагу дотриманню конфіденційності інтерв'ю.
d.	Перед проведенням інтерв'ю інтерв'юер повинен обговорити з перекладачем поширені фразеологізми, які може вживати опитувана особа у своїх відповідях на питання про сексуальне насильство. Інтерв'юер повинен пояснити, чому потрібно ставити питання, які в консервативному культурному контексті можуть вважатися прямими, та порадитися з перекладачем щодо найкращого способу поставлення таких запитань без використання метафор.

Інструктування особи, присутньої для емоційної підтримки

e.	Особи, щодо яких були скоєні масові жорстокі злочини, можуть попросити про присутність у приміщенні особи, з якою вони знайомі, як джерела емоційної підтримки. Це може бути соціальний працівник, лікар, консультант, друг або член сім'ї. Таку пропозицію потрібно надавати у конфіденційній обстановці, щоб жоден інший учасник інтерв'ю цього не чув. Особи, які не досягли 18 років, та інші особи, які також є жертвами та постраждалими, не можуть бути джерелом емоційної підтримки для опитуваної особи. Важливо не сплутати спогади інших жертв та постраждалих через їхню присутність на інтерв'ю один одного.
f.	Особа, яка надає емоційну підтримку, повинна викласти в письмовій формі та отримати усні пояснення щодо своєї ролі в інтерв'ю. Потрібно вказати, що i. він/вона присутня виключно для емоційної підтримки та зберігатиме мовчання протягом усього інтерв'ю, крім висловлення підтримки за необхідності; ii. будучи присутньою на інтерв'ю, він/вона почує питання та відповіді стосовно насильства, порушень та злочинів, які можуть її/його засмутити; iii. він/вона не буде відповідати на питання інтерв'юера і не доповнюватиме відповіді опитуваної особи, навіть якщо така особа просить її допомогти; iv. він/вона не доповнюватиме поставлені інтерв'юером питання; v. слідкуватиме за мовою свого тіла та виразами обличчя, оскільки це може підвищити рівень стресу опитуваної особи на важливих етапах інтерв'ю; vi. саме опитувана особа вирішує, коли зробити перерву, а не особа, яка присутня для емоційної підтримки, враховуючи, що перерви регулярно пропонуватимуться протягом усього інтерв'ю; і vii. він/вона не робитиме жодних записів інтерв'ю та зберігатиме в таємниці всю інформацію, що стосується або була отримана під час інтерв'ю. Особа, яка є джерелом емоційної підтримки, повинна підписати завчасно підготовану заяву, де вказує, що вона розуміє свою роль та обов'язки, особливо приділяючи увагу дотриманню конфіденційності інтерв'ю.

g.	Вранці в день проведення інтерв'ю інтерв'юер повинен переконатися, що: i. його одяг відповідає культурним особливостям; ii. він не має на собі релігійних символів; iii. його ноутбук заряджений, або він має з собою зарядний пристрій до нього, а також папір та достатню кількість ручок; і iv. він вимкнув усі сповіщення у телефоні та комп'ютері або перевів їх у режим тиші.
h.	До зустрічі з опитуваною особою потрібно переконатися, що для проведення інтерв'ю виділено достатньо часу. Необхідна тривалість визначається на основі плану проведення інтерв'ю. Загалом, інтерв'ю з дорослими опитуваними особами триває 3-6 годин (з перервами), однак залучення перекладача може значно збільшити його тривалість. Більш детальні інтерв'ю повинні розбиватися на кілька днів, щоб уникнути виснаження або надмірного порушення розпорядку дня опитуваної особи, в тому числі її обов'язків з догляду за своїми малими дітьми. Інтерв'юер повинен залишати достатньо часу після кожного інтерв'ю для перегляду плану проведення інтерв'ю з огляду на отриману нову інформацію.
i.	Інтерв'юер повинен забезпечити відшкодування всіх витрат (наприклад, на проїзд, проживання, харчування, спілкування) та зафіксувати це на випадок, якщо на пізнішому етапі буде повідомлено, що опитувана особа отримала фінансову винагороду/піддавалася невинуватим впливу. Хоча опитувані особи ніколи не отримують плату за надання свідчень, допускається відшкодувати фактичні та обґрунтовані витрати, пов'язані з відвідуванням інтерв'ю. Необхідно дати опитуваній особі зрозуміти, скільки може тривати інтерв'ю, щоб вона могла спланувати догляд за дітьми або іншими утриманнями або виконання своїх службових обов'язків.
Підготовка будь-яких документів та обладнання, що може знадобитися під час інтерв'ю	
j.	Підготуйте усі документи, які ви ймовірно будете показувати опитуваній особі (карти, фотографії, відеозаписи чи діаграми), та обладнання (камеру та лінійку для фотографування ушкоджень, папір та ручки). Не показуйте опитуваній особі ніякі документи, що можуть змусити її змінити свої свідчення. Якщо ви не впевнені в тому, чи змусять певні документи опитувану особу змінити її свідчення, не показуйте їх.

III. ІНТЕРВ'Ю

Початок інтерв'ю (встановлення контакту та пояснення процедури)	
a.	Після того, як опитувана особа влаштувалася у приміщенні, і було визначено, чи потрібна їй особа для емоційної підтримки, інтерв'юер повинен представитися опитуваній особі, назвавши своє ім'я, на кого він працює та яка мета проведення інтерв'ю з опитуваною особою в цей день.
b.	Інтерв'юер також повинен представити перекладача, пояснити його роль у проведенні інтерв'ю та повідомити, що він зберігатиме інтерв'ю та його зміст в конфіденційності. Під час представлення перекладача інтерв'юер повинен переконатися, що перекладач та опитувана особа розуміють одне одного. Якщо виникають труднощі у спілкуванні, слід припинити проведення інтерв'ю, щоб визначити, чи можливо продовжувати інтерв'ю за участі цього перекладача, чи краще перенести його до моменту підбору більш підходящого перекладача.
c.	Якщо на інтерв'ю присутня особа для емоційної підтримки, така особа повинна представитися та підтвердити, що вона розуміє свою роль як джерела емоційної підтримки. Така особа повинна підтвердити, що вона зберігатиме інтерв'ю та його зміст в конфіденційності.
d.	На інтерв'ю з постраждалими від сексуального насильства можуть знаходитися лише ті особи, чия присутність у приміщенні з опитуваною особою суворо вимагається. Це робиться з метою збереження конфіденційності, укріплення довіри та щоб не перенавантажувати опитувану особу, у якої можуть бути побоювання щодо її безпеки, і яка розповідатиме про пережиті тяжкі події. У приміщенні повинен знаходитися лише інтерв'юер та, за потреби, перекладач, якщо тільки не існує виняткових обставин. Якщо у приміщенні присутні інші члени місії/команди, інтерв'юер також повинен представити їх опитуваній особі та пояснити їхню роль і причину їхньої присутності.
e.	У своєму вступі інтерв'юер повинен: i. вказати, кого він представляє, і першочергове завдання інтерв'ю (на підставі повноважень органу, у якому він працює); ii. надати детальний огляд переваг та ризиків участі у процесі збору інформації та обмеження наданих послуг, якщо такі є; iii. зазначити типи запитань, які можуть ставитися опитуваній особі; iv. назвати присутніх, їхні функції, на кого вони працюють та для кого збирають інформацію; v. повідомити про конфіденційний характер інтерв'ю та межі такої конфіденційності;

	vi. намагатися керувати очікуваннями опитуваної особи щодо перспектив притягнення до відповідальності та пояснити, чому важливо забезпечити збір всієї відповідної інформації, в тому числі свідчень опитуваної особи; vii. зберігати спокійний тон розмови. Наведене вище потрібно зрозуміло пояснювати, і треба докласти зусиль, щоб забезпечити повне розуміння опитуваною особою того, що їй пояснили. Для цього інтерв'юери можуть попросити опитувану особу повторити те, що вони зрозуміли про процес.
f.	Інтерв'юер повинен розповісти про доступні служби підтримки, куди опитувана особа хоче звернутися. Перш ніж брати участь в інтерв'ю, опитувані особи мають право дізнатися, до яких служб надання медичної та психологічної допомоги у них є доступ. Важливо, щоб постраждала особа розуміла, що направлення до служб підтримки не залежить від її згоди на проведення інтерв'ю. Кожну постраждалу особу, за її згоди та потреби, слід направляти до відповідної служби підтримки, навіть якщо такі особи відмовляються від проведення інтерв'ю.
g.	Перш ніж запитувати будь-яку особисту інформацію в опитуваної особи, як-от її ім'я, інтерв'юер повинен наголосити, що процес проведення інтерв'ю є цілком добровільним та контролюється опитуваною особою. Зокрема, інтерв'юер повинен дозволити опитуваній особі відчувати певний контроль над проведенням інтерв'ю та повідомити, що саме вона вирішує: i. проводити інтерв'ю чи ні; ii. чи комфортно їй розмовляти з інтерв'юером та/або перекладачем (наприклад, через його гендер, расову приналежність та релігії) та чи бажає вона змінити інтерв'юера чи перекладача, якщо вони її не задовольняють; iii. коли вона хоче зробити перерву, хоча такі пропозиції надаватимуться систематично; і iv. коли вона хоче завершити інтерв'ю. Інтерв'юер повинен повідомити опитувану особу про конфіденційний характер інтерв'ю (чітко пояснивши, що саме це означає), а також те, що її свідчення документуються інтерв'юером, саме опитувана особа вирішує, як буде використана її інформація, і це питання буде розглянуте наприкінці інтерв'ю.

	У ході цього процесу інтерв'юер повинен оцінити здатність опитуваної особи надати інформовану згоду та завершити інтерв'ю, якщо, на його думку, опитувана особа не має такої змоги.
h.	Інтерв'юер повинен повідомити опитувану особу, що він вестиме письмові або друковані записи інтерв'ю. При використанні комп'ютера або якщо у приміщенні є стільникові телефони, інтерв'юер повинен сповістити опитувану особу, що аудіо- або аудіовізуальна зйомка інтерв'ю не буде проводитися. Якщо можливо, варто відвернути комп'ютер від опитуваної особи.
i.	Після виконання кроків а. - h. частини III інтерв'юер повинен запитати опитувану особу про інформовану згоду, щоб продовжувати інтерв'ю.
	Інформована згода — це процес, який полягає у наданні згоди на всіх етапах збору інформації: усі опитувані особи повинні надати інформовану згоду на проведення кожного етапу чи процесу, які можуть включати будь-що з наведеного нижче: i. проведення інтерв'ю та/або огляду; ii. фотографування; iii. запис їхніх свідчень; iv. направлення до будь-яких служб підтримки; і v. передача їхніх свідчень та контактних даних третім особам. Інформована згода також передбачає погодження з усіма аспектами збору інформації. Опитувані особи повинні повністю та чітко розуміти: i. мету збору інформації та її подальше використання; ii. значення конфіденційності та як вона застосовується (або не застосовується) до наданої ними інформації; iii. які процедури будуть проводитися, а також якого роду інформація буде запитуватися; iv. ризики та переваги для них від участі в інтерв'ю. Результати інтерв'ю, проведеного без належної та інформованої згоди, можуть не враховуватися у судовому розгляді через те, що інформація надавалася під певним тиском або примусом, або на підставі оманливих гарантій.

Налаштування на інтерв'ю	
j.	На початку інтерв'ю інтерв'юер повинен надати опитуваній особі основні рекомендації, які допоможуть у проведенні інтерв'ю. Інтерв'юеру слід попросити опитувану особу: i. бути максимально відкритою, усвідомлюючи, що довіра прийде з часом; ii. повідомити, якщо в даний момент вона не готова розмовляти про конкретний випадок чи подію і хотіла б повернутися до цього пізніше (і сказати, що це цілком нормально); iii. повідомити інтерв'юера, якщо вона не розуміє запитання, або попросити по-іншому його сформулювати; iv. повідомити інтерв'юера, якщо вона в чомусь невпевнена або не може щось пригадати (зазначивши, що це цілком зрозуміло і за таких обставин краще не гадати); v. максимально розмежувати те, що вона сама бачила та чула, і те, що розповідали інші (оскільки інтерв'юера в першу чергу цікавить те, що вона безпосередньо бачила та чула); і vi. розуміти, що якщо інтерв'юер уточнює її відповідь чи ставить додаткові питання, це в жодному разі не означає, що він сумнівається у правдивості відповіді, а робить це з метою отримати більше інформації; і vii. повідомити, чи давала вона попередньо будь-які свідчення або інтерв'ю, та/або запитати, з ким ще вона обговорювала ці питання.
k.	Інтерв'юер повинен розпочати із документування таких даних опитуваної особи: i. повне ім'я (та будь-які альтернативні імена); ii. вік та дата народження та будь-які альтернативні дати народження у разі розбіжностей між офіційними документами; iii. релігійна та етнічна приналежність; iv. сімейний стан та кількість дітей (якщо є); v. номер телефону (інтерв'юер може пропустити цей пункт та повернутися до нього в кінці інтерв'ю, коли рівень довіри (бажано) збільшився); vi. місцезнаходження в момент першого порушення та/або контакт із кривдником(-ами). Інтерв'юер повинен окремо записати імена всіх осіб, присутніх у приміщенні, де проводиться інтерв'ю.

**Проведення інтерв'ю про порушення/злочини/підозрюваних
(виклад обставин)**

I.	Переходячи до основної частини інтерв'ю про пережиті опитуваною особою порушення, насильство або злочини, або стосовно будь-яких підозрюваних осіб, інтерв'юер повинен дозволити опитуваній особі вільно говорити перші п'ять хвилин інтерв'ю. Опитувана особа часто бажає розповісти саме про те, що хвилює її найбільше, наприклад момент розлуки з дітьми. Часто це означає, що опитувана особа починає з середини історії. У такий момент не намагайтеся направляти розмову, а дайте опитуваній особі можливість виговоритися про те, що для неї найголовніше. Коли виникає природна пауза (або через десять хвилин розповіді), подякуйте їй за надання інформації та висловіть співчуття з приводу описаної втрати чи травми. У цей момент інтерв'юер повинен повідомити опитуваній особі, що цілком зрозуміло, що у неї є багато важливої інформації, однак необхідно забезпечити чітке документування її свідчень, тому вони розпочнуть з конкретного питання і будуть рухатися в хронологічному розвитку подій. Тому інтерв'юер повинен розпочинати опитування з огляду на хронологію події чи нападу.
m.	Формулюючи питання, інтерв'юер повинен: i. переконатися, що серія запитань та окремі запитання доречні, емпатичні та неупереджені; ii. ставити прості запитання та уникати складних запитань, які можна розбити на декілька простіших; iii. ставити опитуваній особі відкриті, а не навідні запитання (наприклад: «Кого утримували разом з вами в тому місці?» на відміну від «Вашу сестру також утримували разом з вами в тому місці?»). Суди відносяться до запитання типу РПО («Розкажіть...», «Поясніть», «Опишіть...»), а також до запитання, які починаються з питального слова («хто», «що», «коли», «де», «як», «звідки вам відомо»). Уникати питань «Чому...»; iv. ставити закриті питання лише для уточнення (наприклад: «Ви побачили це перед чи після того, як дісталися до контрольно-пропускного пункту?») або конкретних деталей (наприклад: «Якого кольору був автомобіль?»); v. переконатися, що питання спрямовані на визначення того, (i) чи можна встановити елементи злочинів внутрішньодержавного та/або міжнародного характеру, та/або (ii) участь передбачуваних злочинців; vi. вважати «Я не знаю» та «Я не пам'ятаю» прийнятними варіантами відповіді; не ставити ті ж самі запитання повторно з надією з'ясувати нові чи додаткові деталі;

	vii. приділяти всю увагу опитуваній особі та використовувати пози активного слухання: утримувати шанобливий зоровий контакт, кивати або видавати нейтральні звуки, які заохочують опитувану особу продовжувати говорити; viii. відзначити найскладніші частини свідчень та пояснити, чому ці деталі потрібні; не реагувати негативно на детальний опис насильства, зокрема сексуального насильства; ix. ставити самопочуття опитуваної особи на перше місце; приділяти увагу невербальним сигналам та сприймати їх як індикатори того, коли зупинитися, змінити предмет або запропонувати опитуваній особі зробити перерву; x. дозволити опитуваній особі контролювати темп надання свідчень та їхній обсяг; ніколи не виглядати розчарованим та роздратованим; xi. поважати та підтримувати реакції опитуваної особи; не казати такій особі заспокоїтися та не сприймати сльози як незручність або емоційну реакцію, яку потрібно втихомирити. Якщо інтерв'юеру відома попередня, суперечлива інформація, надана опитуваною особою, він повинен по можливості роз'яснити неточності у шанобливій манері (наприклад: «Можу я просто уточнити, раніше ви сказали, що ви виїхали з (місця) вдень, але перед цим ви говорили, що було вже темно, коли ви виїхали з...»). Перш ніж переходити до наступної теми, в процесі уточнення підтвердьте сказане про кожен аспект свідчень, повторюючи слова опитуваної особи, щоб упевнитися, що ви все правильно зрозуміли. Не змінюйте її слова, оскільки це може виглядати, наче ви направляєте опитувану особу.
n.	У міру просування інтерв'юера по хронології подій в межах свідчень, якщо опитувана особа не пам'ятає дат та/або часу конкретних подій, інтерв'юер не повинен їх підказувати (навіть якщо йому це відомо з інших джерел), а повинен лише фіксувати приблизні спогади опитуваної особи щодо таких подій. Можна підказати опитуваній особі спробувати пригадати інші події, які можуть зв'язати таку подію з датою, але забороняється вмовляти таку особу назвати дату, яку вона інакше не назвала б, якби не підказки інтерв'юера.
o.	Продовжуйте уточнювати в опитуваної особи те, чи надана нею інформація ґрунтується на її власних словах або на тому, що вона сама чула. Наприклад, якщо така особа розповідає про втрату чоловіків та хлопців з села, вона щось бачила чи чула? Або чи бачила вона, як чоловіків та хлопців забирали і вони більше не поверталися, і тому робить висновки про їхню втрату? Основним уточнюючим питанням може бути: «Звідки вам відомо про [інформацію щодо x]?»

p.	Якщо опитувана особа посилається на документальні підтвердження, які вона має або може отримати, попросіть її надати копії після завершення інтерв'ю, щоб долучити їх до записів інтерв'ю. Не збирайте оригінали документальних підтверджень.
q.	Щонайменше раз на годину інтерв'юер повинен пропонувати опитуваній особі зробити перерву, коли з'являється природна пауза під час надання свідчень.
r.	Після початку опитування, якщо інтерв'юер відчуває чи бачить травматичну або емоційно насичену реакцію, не слід цьому перешкоджати. Щойно настане пауза, інтерв'юер повинен запитати опитувану особу, чи хоче вона зробити перерву, та запропонувати воду або інші напої. Інтерв'юер та перекладач повинні бути обережними з будь-якими фізичними жестами підтримки, як-от доторкання до опитуваної особи, якщо тільки вона не продемонструвала свою згоду на це. Інтерв'юер повинен нагадати опитуваній особі, що вона може в будь-який момент закінчити інтерв'ю. Якщо опитувана особа демонструє явні ознаки травми, інтерв'юер може зупинити інтерв'ю та звернутися до соціального працівника або психолога, якщо є причини для занепокоєння. Інтерв'юер повинен фіксувати усі ознаки травми у своїх записах. Однак не потрібно намагатися прогнозувати конкретну поведінку або реакцію постраждалих осіб. Важливо уникати стереотипів та припущень про постраждалих осіб.
Закінчення інтерв'ю (завершення)	
s.	Не варто різко закінчувати інтерв'ю. Інтерв'юер повинен залишити достатньо часу для правильного завершення та надання постраждалій особі пояснень щодо наступних етапів процесу.
t.	Перш ніж завершити інтерв'ю, інтерв'юери повинні обміркувати свій план проведення інтерв'ю та отриману в процесі інформацію, і перевірити: i. чи були розглянуті всі заплановані інтерв'юером питання; ii. чи була в опитуваної особи можливість надати всю інформацію, яка вона могла та хотіла повідомити; iii. чи досягнуті цілі інтерв'ю настільки, наскільки їх можна було досягнути.
u.	Інтерв'юер повинен: i. запитати, чи має опитувана особа що додати, або чи залишилися якісь не обговорені моменти; ii. запитати, чи є у постраждалої особи якісь запитання або занепокоєння. Якщо запитання є, дати на них чесні відповіді, а також повідомити, якщо він не має такої відповіді;

	iii. обговорити з опитуваною особою її потреби та ще раз розповісти їй про доступні варіанти направлення подальших фахівців; наголосити, що її дані будуть передані службам, що надають певні послуги, лише за її інформованою згодою; iv. запитати опитувану особу, чи є хтось ще, з ким інтерв'юер повинен поговорити про подію/напад; v. пояснити та переконатися, що опитувана особа розуміє, що відбувається далі, намагаючись керувати її очікуваннями; vi. знову запитати опитувану особу, чи надає вона інформовану згоду на проведення інтерв'ю та використання або розкриття інформації; vii. закінчити інтерв'ю на нейтральній темі та оцінити емоційний стан опитуваної особи; пояснити, що пригадування та описування пережитих подій може на деякий час зробити травматичні спогади сильнішими, і що на певний час можуть виникнути труднощі зі сном; viii. якщо опитувана особа виглядає засмученою внаслідок інтерв'ю, намагатися повернути її до реальності та позитивного настрою. Якщо опитувана особа виглядає засмученою під час заключного етапу, порадьте їй звернутися до органу, який може надати професійну психологічну підтримку (за її інформованої згоди); ix. подякувати опитуваній особі за її участь та розмову з вами. Постарайтеся використовувати культурно прийнятні жести, покидаючи місце проведення інтерв'ю.
--	---

IV. ПІСЛЯ ІНТЕРВ'Ю

Оцінка	
a.	Після проведення інтерв'ю інтерв'юер повинен якісно підготувати протокол інтерв'ю. Готуючи протокол, інтерв'юер повинен: i. вказати повне ім'я опитуваної особи, гендер/стать, релігійну та етнічну приналежність, вік та/або дату народження та контактні дані; ii. вказати дату та місце проведення інтерв'ю; iii. вказати імена інших осіб, які були присутні на інтерв'ю; iv. розмістити записи в хронологічному порядку, поділити їх на розділи та пронумерувати абзаци, щоб легше було на них посилається; v. надати короткий виклад змісту копій відповідних документальних підтверджень, які були надані або обговорені з опитуваною особою;

	vi. додати згадані копії документів до записів інтерв'ю, присвоївши довідковий номер кожному документу, щоб чітко посилатися на них в тексті записів інтерв'ю; vii. надати чіткі пояснення в тексті записів інтерв'ю про те, чи конкретний документ був наданий опитуваною особою, чи така особа показала цей документ інтерв'юеру. viii. записати надану опитуваною особою згоду, в тому числі (але окремо) враження інтерв'юера про інформований характер цієї згоди та будь-які його сумніви щодо такої інформованості (наприклад, на інформовану згоду може впливати рівень освіти, ступінь травми). ix. записувати в окремому розділі протоколу, який призначений лише для внутрішнього використання, будь-які коментарі, міркування та аналіз інтерв'юера. Сюди відносяться занепокоєння з приводу безпеки, проблеми зі здоров'ям, ймовірні проблеми з довірою та будь-які інші питання, що стосуються опитуваної особи, а також пропуски, які необхідно заповнити уточнюючими питаннями під час подальших інтерв'ю. Також потрібно додати будь-які заяви, підписані перекладачем та/або особою, яка є джерелом емоційної підтримки.
b.	Остаточний варіант протоколу інтерв'ю потрібно передати до справ організації відразу після складання. Обов'язково потрібно видалити будь-які чорнові варіанти такого протоколу або пов'язані з ним матеріали, які зберігаються у незахищених ноутбуках або службовому комп'ютері інтерв'юера в розділі «Документи». Цьому протоколу інтерв'ю потрібно присвоїти унікальний код/довідковий номер. Після присвоєння такого номера протокол та опитувану особу потрібно називати лише за таким номером. Після цього необхідно замінити ініціали опитуваної особи на код/довідковий номер у довідковому коді копій будь-яких документів.
c.	Перегляньте план проведення інтерв'ю з огляду на отриману під час інтерв'ю інформацію. Перевірте: - Чи досягнуті цілі плану проведення інтерв'ю? - Чи отримана інформація, яка дозволяє/допомагає встановити злочинів/злочини/порушення? - Чи отримана додаткова інформація? - Чи відповідає вона інформації, отриманій з інших джерел? Чи є якісь невідповідності, які необхідно розглянути? - Які подальші розслідування потрібно провести за підсумками цього інтерв'ю?

d.	Перегляньте план збору інформації з огляду на отриману в ході інтерв'ю інформацію. Розгляньте: i. вплив нової інформації; ii. будь-які зачіпки щодо додаткових опитуваних осіб/джерел інформації; i iii. як діяти далі.
e.	Інтерв'юер повинен пройти оцінку/оцінити свої навички проведення інтерв'ю. Необхідно підбити підсумки з керівником, колегою або самостійно. Серед відповідних запитань такі: i. Що вам вдалося? ii. З чим ви могли впоратися краще? iii. Які навички вам потрібно розвивати? iv. Як ви можете здобути такі навички?
f.	Якщо протокол інтерв'ю з конкретно опитуваною особою є частиною досьє з інформацією та доказами, яке передається третім особам на підставі обраного опитуваною особою варіанту інформованої згоди, інтерв'юер повинен зв'язатися з опитуваною особою і повідомити її про використання записів інтерв'ю з нею, а також про будь-які суттєві зрушення.
Відстеження ознак вторинної травми в інтерв'юера та перекладача	
g.	Інтерв'юер та перекладач (якщо він є членом команди) повинні мати можливість звернутися до психолога, щоб обговорити вплив інтерв'ю на них. Якщо місія залучила перекладача, його потрібно проінструктувати щодо характеру та симптом вторинної травми в момент такого залучення, а також наполегливо порекомендувати знайти джерела професійної підтримки, перш ніж йти на завдання.

ДОДАТОК С.

Шаблон:

Протокол інтерв'ю

ПРОТОКОЛ ІНТЕРВ'Ю

ВНУТРІШНІЙ довідковий код:

ЗОВНІШНІЙ довідковий код:

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОПИТУВАНУ ОСОБУ:

Прізвище:

Ім'я:

Інші імена:

Стать:

Ім'я батька:

Ім'я матері:

Дата народження/вік:

Місце народження:

Громадянство:

Посада:

Національність:

Релігія:

Мова(-и), якими володіє опитувана особа:

Мова(-и), якими пише опитувана особа:

Мова(-и) використані під час інтерв'ю:

Місце проведення інтерв'ю:

Дата(-и) та час проведення інтерв'ю:

Ім'я інтерв'юера:

Ім'я перекладача:

Імена та посади всіх інших присутніх осіб:

ПРОТОКОЛ ІНТЕРВ'Ю

Вступна процедура

1. Я (ім'я ІНТЕРВ'ЮЕРА) представився опитуваній особі та повідомив, що я працюю на [назва установи] з метою [завдання установи].
2. (Ім'я ПЕРЕКЛАДАЧА) був представлений опитуваній особі як перекладач, який працює на [установа], а також опитуваній особі була пояснена роль перекладача в інтерв'ю. (Вкажіть імена та ролі інших осіб, які були присутні на інтерв'ю, зокрема психолога або особи для підтримки).
3. (Ім'я ІНТЕРВ'ЮЕРА) пояснив мету проведення [установою] роботи зі збору інформації про [об'єкт розслідування].
4. Опитувана особа погодилася на проведення інтерв'ю [xxxxxx] мовою. Вона підтвердила, що володіє [xxxxxx] мовою. Я повідомив(-ла) опитувану особу, що у разі, якщо інтерв'ю триває довше однієї години, будуть робитися заплановані перерви, і вона може в будь-який момент проведення інтерв'ю попросити про перерву. Я також повідомив(-ла) опитувану особу, що вона має право в будь-який момент закінчити інтерв'ю. Опитуваній особі повідомили про добровільний характер цього процесу, і що вона не зобов'язана/її не примушують до участі в інтерв'ю. Я також повідомив(-ла) опитувану особу, що вона може не відповідати на ті запитання, на які вона не хоче відповідати. Якщо опитуваній особі не подобається формулювання запитання, вона може попросити перефразувати його.
5. Я прояснив(-ла) опитуваній особі процес проведення інтерв'ю та попросив(-ла) її якомога точніше розповідати про пережиті події. Я наголосив(-ла) опитуваній особі, що вона повинна повідомити, якщо не знає відповіді на запитання або не розуміє його. Опитувану особу попросили розмежувати те, що вона сама бачила та чула, і те, що вона чула або дізналася від інших осіб або джерел.

6. Я запитав(-ла) опитувану особу про її згоду на проведення інтерв'ю. Я розглянув(-ла) питання надання згоди на передачу інформації на початку/наприкінці інтерв'ю та пояснив(-ла) опитуваній особі, що я буду запитувати її згоду на передачу інформації різним установам і надам інформацію про роботу такої установи. Я наголосив(-ла) опитуваній особі, що вона може ставити додаткові запитання, особливо якщо чогось не розуміє, і також може обрати, надавати чи не надавати свої персональні дані, погоджуючись на передачу інформації. Я ознайомив(-ла) опитувану особу з варіантами надання згоди і зафіксував(-ла) її вибір стосовно згоди у цьому протоколі.
7. Я повідомив(-ла) опитуваній особі, що інтерв'ю є конфіденційним, за винятком погодженої нею передачі інформації установам.
8. Я пояснив(-ла) опитуваній особі, що під час проведення інтерв'ю її можуть попросити згадати події або діяння, що може бути неприємним для неї. У наступні дні й тижні після проведення інтерв'ю опитувана особа може почуватися більш сумною чи роздратованою або матиме труднощі зі сном. Я запитав(-ла), чи опитувана особа отримувала консультації та/або інші форми психосоціальної підтримки. Якщо так, я порадив(-ла) продовжувати отримувати такі послуги. Якщо ні, я запитав(-ла) згоду опитуваної особи на її направлення до доступних служб надання психосоціальної підтримки, повідомивши їхнє місцезнаходження та контактну інформацію.
9. Я запитав(-ла), чи залишилися в опитуваної особи запитання. У разі стверджувальної відповіді, такі запитання та мої відповіді були внесені до протоколу нижче. Я знову запитав(-ла) опитувану особу про бажання продовжувати інтерв'ю.

ФІКСУВАННЯ ІНФОРМОВАНОЇ ЗГОДИ

Довідковий код:

Згода на проведення інтерв'ю

☐ Опитування особа погодилася на проведення інтерв'ю [ким]

Згода на передачу інформації до

	З персональними даними	Без
☐ Органів прокуратури України	_____	_____
☐ Міжнародного кримінального суду	_____	_____
☐ Комісії ООН з розслідування	_____	_____
☐ [вставити назву відділу]	_____	_____
☐ Прокурорам іноземних держав	_____	_____

Якщо опитувана особа вказує конкретні країни, вкажіть це нижче:

Будь-які сумніви з приводу усвідомленого характеру згоди:

- ☐ Опитувана особа не може надати інформовану згоду.
(Поясніть чому)
- ☐ Опитувану особу не просили надати згоду на передачу інформації.
(Поясніть чому)

ФІКСУВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ (ПСП)

Довідковий код:

Опитувана особа уже отримує консультації/ПСП

- ☐ Так, регулярно
- ☐ Так, інколи
- ☐ Ні

Опитувана особа бажає отримати ПСП

- ☐ Так
- ☐ Ні

Опитувана особа отримала контактні дані найближчої служби ПСП

☐ Так

☐ Ні

Опитувана особа погодилася на передачу її контактних даних [кому] лише з цією метою

☐ Так

Контактні дані:

☐ Ні

Загальна інформація

10. _____

11. _____

Події

12. _____

13. _____

ДОДАТКИ

14. Додаток 1: _____

15. Додаток 2: _____

Завершення

16. Я повідомив(-ла) опитуваній особі, що інтерв'ю/сьогоднішнє інтерв'ю майже завершене. Опитувану особу запитали, чи хоче вона в даний момент щось додати або уточнити. Я запитав(-ла), чи залишився якийсь не обговорений аспект подій, і чи хотіла б опитувана особа його внести до записів інтерв'ю.
17. Я запитав(-ла) опитувану особу, чи є в неї якісь питання або занепокоєння, які вона хотіла б обговорити до завершення інтерв'ю. У разі стверджувальної відповіді, такі питання та відповіді наведені вище у записах.
18. Я знову розглянув(-ла) з опитуваною особою варіанти згоди та переконався, що така згода має усвідомлений характер. Я пояснив(-ла), що отримана від опитуваної особи інформація зберігатиметься в надійному місці та буде використана з метою *[завдання установи]*.
19. Я чітко пояснив(-ла), що неможливо гарантувати відправлення правосуддя з причин, наприклад, смерті винуватця. Я також наголосив(-ла), що для збору достатньої кількості доказів у справі та для встановлення винуватця потрібен час. У відповідних випадках процес відправлення правосуддя триває досить довго. Я пояснив(-ла) це з метою формування в опитуваної особи реалістичних очікувань щодо можливості відправлення правосуддя та тривалості будь-якого такого процесу.
20. Я завершив(-ла) інтерв'ю на нейтральній темі та доклав(-ла) зусиль, щоб оцінити емоційний стан опитуваної особи. Я знову обговорив(-ла) з опитуваною особою, що у перші дні та тижні після інтерв'ю вона може почуватися більш сумною чи роздратованою, ніж зазвичай, та наголосив(-ла) на важливості отримати консультації чи іншу психосоціальну підтримку, оскільки вона продовжує переживати травму, якої вона зазнала та/або стала її свідком. Я наголосив(-ла), що просити про допомогу та отримувати її — це прояв сили, а не слабкості.
21. Я висловив(-ла) вдячність опитуваній особі за розмову з [ім'я] та ще раз подякував(-ла) їй перед завершенням інтерв'ю.

Список джерел

Рада Європи (2011a), Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), доступно за посиланням: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/html/210.htm>.

Рада Європи (2011b), Пояснювальна доповідь до Стамбульської конвенції (Istanbul Convention Explanatory Report), доступно за посиланням: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/210.htm>.

Рада Європи, Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей ГРЕВІО Mid-Term Horizontal Review of GREVIO baseline evaluation reports), лютий 2022 року, <https://rm.coe.int/prems-010522-gbr-grevio-mid-term-horizontal-review-rev-february-2022/1680a58499>

Рада Європи, Парламентська асамблея, Рекомендація 1873 (2009) «Сексуальне насильство стосовно жінок в умовах збройного конфлікту» (Sexual Violence Against Women in Armed Conflict), <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17743&lang=en>

Рада Європи, Європейська конвенція з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (змінений текст відповідно до положень Протоколів № 1 (ETS № 151) та № 2 (ETS № 152), який набрав чинності 1 березня 2002 року) <https://rm.coe.int/16806dbaa3>

Рада Європи, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з поправками, внесеними Протоколом № 15 (CETS № 213) з моменту набрання ним чинності 1 серпня 2021 року та Протоколом № 14 (CETS № 194) з моменту набрання ним чинності 1 червня 2010 року), https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 25 жовтня 2007 року, стаття 34, <https://rm.coe.int/1680084822>

Рада Європи, ООН Жінки «Ефективне розслідування, переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії», вересень 2021 року, <https://rm.coe.int/investigation-manual-eng/1680a3e8e4>

Рада Європи, Громадський захисник (омбудсмен) Грузії «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women), грудень 2020 року, <https://rm.coe.int/sexual-violence-research-eng/1680a13604>

Рада Європи, звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine: Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence, Report), травень 2015 року, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680488675>

Офіс Ради Європи в Україні, Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування (2021 р.), <https://rm.coe.int/method-rec-2021-ukr-web/1680a317f6> (наразі доступно лише українською мовою)

Європейський суд з прав людини, справа «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року.

Європейський інститут із гендерної рівності, Заключний звіт про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV) (Final Activity Report Task Force to Combat Violence against Women, including Domestic Violence (EG-TFV)), 2008 рік, <https://eige.europa.eu/node/1924>

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Внутрішня інструкція щодо систематизації гендерної інтеграції для комісій з розслідування та місій з встановлення фактів (Internal Guidance Note Systematising Gender Integration for Commissions of Inquiry and Fact-Finding Missions), 2016 рік

Дитячий фонд ООН та Управління ООН із наркотиків і злочинності, Керівні принципи щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Guidelines on Justice Matters Involving Child Victims and Child Witnesses of Crime), 2005 рік, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Justice_in_matters...pdf

Організація Об'єднаних Націй, Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація № 33 про доступ жінок до правосуддя, 2015 рік, <https://digitallibrary.un.org/record/807253?ln=en>

Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті: Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права (International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime or Violation of International Law), березень 2017 року, <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International Protocol 2017 2nd Edition.pdf>

Кримінальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Законопроект № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

Пекінська декларація та Платформа дій, IV Всесвітня жіноча конференція, 15 вересня 1995 року, A/CONF.177/20 (1995) та A/CONF.177/20/Add.1 (1995).

Примітки

1. Див., наприклад, Бетан МакКернал «Згвалтування як зброя: зростання рівня сексуального насильства в Україні» (Bethan McKernan, *Rape as a weapon: huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges*), Guardian (Велика Британія), 4 квітня 2022 року, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine>; Йогіта Лімає «Конфлікт в Україні: «Російські солдати згвалтували мене та вбили мого чоловіка» (Yogita Limaye, *Ukraine conflict: 'Russian soldiers raped me and killed my husband'*), BBC News, 11 квітня 2022 року, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>
2. Європейська служба зовнішніх справ, спільна заява Високого представника ЄС з питань закордонних справ та безпекової політики Жозепа Борреля та спеціальної представниці Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства у конфліктах Прамілі Паттен з нагоди Міжнародного дня боротьби з сексуальним насильством, 17 червня 2022 року, https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-statement-eu-high-representative-foreign-affairs-and-security-policy-josep-borrell-and_en
3. Портал ReliefWeb «Представник громадянського суспільства Раді безпеки про «найприхованіший злочин» — сексуальне насильство — проти українців» (Sexual Violence 'Most Hidden Crime' Being Committed against Ukrainians, *Civil Society Representative Tells Security Council*), 6 червня 2022 року, <https://reliefweb.int/report/ukraine/sexual-violence-most-hidden-crime-being-committed-against-ukrainians-civil-society-representative-tells-security-council-0>. Пані Карбовська також наголосила, що, хоч і весь масштаб сексуального насильства внаслідок конфлікту досі залишається невідомим, правозахисники та правоохоронні органи нарахували сотні випадків вчинення насильства «не лише стосовно жінок та дівчат, а й чоловіків та хлопців, а також людей з іншими гендерними ідентичностями».
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210) (надалі — «Стамбульська конвенція»), <https://rm.coe.int/168008482e/>
5. Новини Ради Європи «Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію» (Ukraine ratifies the Istanbul Convention), 18 липня 2022 року, <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/ukraine-ratifies-the-istanbul-convention>
6. Рада Європи, Парламентська асамблея, Рекомендація 1873 (2009) «Сексуальне насильство стосовно жінок під час збройних конфліктів», п. 2, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17743&lang=en>

7. Рада Європи, ООН Жінки та «Рівність зараз» (Equality Now), «Ефективне розслідування, переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії» (Effectively investigating, prosecuting and adjudicating sexual violence cases: a manual for practitioners in Georgia), вересень 2021 року, <https://rm.coe.int/investigation-manual-eng/1680a3e8e4>
8. Рада Європи та Громадський захисник (омбудсмен) Грузії «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women), грудень 2020 року, <https://rm.coe.int/sexual-violence-research-eng/1680a13604>
9. Рада Європи, звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine: Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence, Report), травень 2015 року, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDC-TMContent?documentId=0900001680488675>
10. Див., наприклад, «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria), заява № 39272/98, (ЄСПЛ, 4 грудня 2003 року), п. 181
11. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW), Загальна рекомендація № 35 щодо гендерно-обумовленого насильства стосовно жінок, CEDAW/C/GC/35; Комітет CEDAW, справа «Карен Таяг Вертідо проти Філіппін» (Karen Tayag Vertido v. Philippines), по суті, повідомлення № 18/2008, док. ООН CEDAW/C/46/D/18/2008(2010); справа «Р.П.Б. проти Філіппін» (R.P.B. v Philippines), повідомлення № 34/2011, док. ООН CEDAW/C/57/D/34/2011 (2014);
12. Міжнародний кримінальний суд (МКС), Правила процедури і доказування МКС; «Елементи злочинів» МКС, статті 7((1)(g)-1, 7(2) і 8(2) «Елементів злочинів» МКС; справа «Прокурор проти Бемба» (Prosecutor v. Bemba) ICC-01/05- 01/08-3343, рішення відповідно до статті 74 Статуту від 21 березня 2016 року, п. 105-106; справа «Прокурор проти Катанги» (Prosecutor v. Katanga) ICC-01/04-01/07, рішення про підтвердження звинувачень, 30 вересня 2008 року, п. 440; Міжамериканський суд з прав людини, справа «Фернандес Ортега та ін. проти Мексики» (Fernandez Ortega et al v Mexico), рішення від 15 травня 2011 року; Тлумачення рішення щодо попереднього заперечення, суті справи, компенсацій та судових витрат; Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (МКТР), справа «Прокурор проти Акайєсу» (Prosecutor v. Akayesu), ICTR-96- 4-Т, рішення, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МКСЮ), 2 вересня 1998 року; справа «Прокурор проти Кунарача, Ковача і Вуковича» (Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic), №IT-96-23& IT-96-23/1-A, МКСЮ, 12 червня 2002 року; Механізм нагляду за виконанням Конвенції про запобігання, покарання та викорінення насильства стосовно жінок (MESECVI, другий звіт півкулі про виконання Конвенції Белем-ду-Пара (квітень 2012 року); та Декларація про насильство стосовно жінок, дівчат і підлітків та їхні сексуальні та репродуктивні права.

13. Див. Внутрішня інструкція щодо систематизації гендерної інтеграції УВКПЛ для комісій з розслідування та місій з встановлення фактів, 2016 рік, де вчинення сексуального насильства трактується як «дії сексуального характеру стосовно однієї або кількох осіб або залучення такої особи чи осіб до участі в акті сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили або погрози застосування сили чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обставинки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю». <https://searchlibrary.ohchr.org/record/22753?ln=en>
14. А. де Брауер та Л. Руйс «Сексуальне насильство з боку чоловіків і жінки, які вчиняють сексуальне насильство під час конфлікту» (de Brouwer, A., and Ruiz L. *Male Sexual Violence and Female Perpetrators of Sexual Violence in Conflict*) у С. Маутан та О. Юраш (ред.) «Сексуальне насильство у перехідному правосудді» (S. Mouthaan and O. Jurasz (eds) *Sexual Violence in Transitional Justice*). Антверпен: видавництво «Intersentia», 2017 рік.
15. ЮНІСЕФ та ЮНОДК, «Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів», (*Guidelines on Justice Matters Involving Child Victims and Child Witnesses of Crime*), 2005 рік.
16. Генеральна асамблея ООН, Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року.
17. Європейський суд з прав людини, справа «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року, пункт 163.
18. Там само, п. 166
19. Міжнародний кримінальний суд, Судова палата III, № ICC-01/05-01/08, Ситуація в Центральноафриканській Республіці у справі «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*), рішення згідно зі ст. 74 Статуту, 21 березня 2016 року, доступне за посиланням: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_02238.PDF
20. Рада Європи, Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, 11 травня 2011 року, (надалі — «Пояснювальна доповідь»), <https://rm.coe.int/1680a48903>
21. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. *Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права*, березень 2017 року (International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: *Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime or Violation of International Law*), https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf

22. Це також стосується випадків, де насильство чинить особа жіночої статі, як у справі Полін Нйірамасухуко, яка була засуджена МКТР. Див., Драмбл, «Вона змусила мене соромитися того, що я жінка: засудження Полін Нйірамасухуко за злочин геноциду», 2011 р. (Drumbl, *She makes me ashamed to be a woman: The Genocide Conviction of Pauline Nyiramasuhuko*, 2011), Мічиганський журнал міжнародного права (*Michigan Journal of International Law*), том 34, випуск 3, січень 2013 року. Однак те, що досі не було задокументовано випадків, де жінки виступали головними виконавцями сексуального насильства, також важливо для усвідомлення сексуального насильства як механізму примусу патріархальних суспільств.
23. Колумбія: жінки, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, і мирний процес (*Colombia: Women, Conflict-Related Sexual Violence and the Peace Process*), с. 7, з посиланням на організацію «Global Rights» (Глобальні права) та Асоціацію внутрішньо переміщених афро-колумбійців (AFRODES), «Ситуація з дотриманням прав людини внутрішньо переміщених афро-колумбійських жінок: життя перед лицем небезпеки» (*The human rights situation of internally displaced afro-Colombian women: Life in the Face of Adversity*), листопад 2008 року, сторінка 26.
24. Кампанія за права людини, «Сексуальне насильство та ЛГБТК-спільнота» (*Sexual Assault and the LGBTQ Community*), <https://www.hrc.org/resources/sexual-assault-and-the-lgbt-community>
25. «Кангура», випуск 6, «Десять заповідей хуту» (*The Hutu 10 Commandments*), 10 грудня 1990 року. Оригінал мовою кіньяруанда знаходиться в Руандському архіві геноциду. Доступно англійською мовою за посиланням: <https://www.rwandanogreaterlove.com/hutu-10-commandments>
26. Крістофер Тейлор «Жертовність як терор: геноцид в Руанді 1994 року» (Christopher Taylor, *Sacrifice as Terror: The Rwandan Genocide of 1994*) (Оксфорд: Берг, 1999 рік), с. 177.
27. Елісон Л. де Форж «Свідків не лишають: геноцид в Руанді» (Нью-Йорк, організація «Human Rights Watch» (Нагляд за правами людини), 1999 рік), («des Forges — Leave None to Tell The Story») с. 215; «Human Rights Watch», «Зруйновані життя: сексуальне насильство під час геноциду в Руанді та його наслідки» (*Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*), вересень 1996 року, («HRW — Shattered Lives»), с. 39.
28. «Human Rights Watch» — «Зруйновані життя» (HRW — Shattered Lives), с. 39.
29. де Форж «Свідків не лишають» (des Forges — "Leave None to Tell The Story") с. 215; «Human Rights Watch», «Зруйновані життя» (HRW — Shattered Lives), с. 18.
30. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація № 33 про доступ жінок до правосуддя, 2015 рік, <https://digitallibrary.un.org/record/807253?ln=en>
31. Організація «African Rights» (Права африканців), «Руанда — понівечені тіла, розірвані душі: життя з геноцидом, зґвалтуванням та ВІЛ/СНІД» (*Rwanda — Broken Bodies, Torn Spirits: Living with Genocide, Rape and HIV/AIDS*), (Кігалі, Руанда: «African

Rights», квітень 2004 року), с. 75; Слідча комісія ООН щодо Сирійської Арабської Республіки «Вони прийшли знищити: злочини ІДІЛ проти єзидів» (“They Came To Destroy”: ISIS Crimes against the Yazidis), 16 червня 2016 року, A/HRC/32/CRP1, (Col Syria - They Came to Destroy), п. 145.

32. Судове рішення у справі Акайесу, п. 731. Пізніше схожі висновки про те, що зґвалтування та сексуальне насильство є актами геноциду, були зроблені у справі «Прокурор проти Стакіча» (*Prosecutor v. Stakić*), судове рішення від 31 липня 2003 року («Судове рішення у справі Стакіча»), п. 516; судове рішення у справі Рутаганди (*Rutaganda*), п. 51, судове рішення у справі Мусеми (*Musema*), п. 156, судове рішення у справі Гакумбітси (*Gacumbitsi*), п. 291-292; та судове рішення у справі Мухімана (*Muhimana*), п. 502.
33. Див. Бет Ван Шаак «Породження геноциду: справа Акайесу в Міжнародному кримінальному трибуналі щодо Руанди» (*Beth Van Schaack, Engendering Genocide: The Akayesu Case Before the International Criminal Tribunal for Rwanda*), Школа права Університету Санта-Клари (Santa Clara University School of Law), серія наукових робіт з правових досліджень, липень 2008 року; Шеррі Л. Рассел-Браун «Зґвалтування як акт геноциду» (*Sherrie L. Russell-Brown, Rape as an Act of Genocide*), Журнал міжнародного права Берклі (*Berkeley Journal of International Law*), том 21, випуск 2, 2003 рік.
34. Сирія: Комісія з розслідування — «Вони прийшли знищити» (*Col Syria - They Came to Destroy*), п. 124.
35. «Міжнародна амністія» (*Amnesty International*), Мексика:регулярне використання сексуального насильства як катувань для отримання «зізнань» від жінок (*Mexico: Sexual violence routinely used as torture to secure “confessions” from women*), 28 червня 2016 року, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/06/mexico-sexual-violence-routinely-used-as-torture-to-secure-confessions-from-women/>
36. Організація Freedom from Torture, Зґвалтування як катування в ДРК: сексуальне насильство за межами зони конфлікту (*Rape as Torture in the DRC: Sexual Violence Beyond the Conflict Zone*), червень 2014 року.
37. Слідча комісія ООН щодо Сирійської Арабської Республіки, A/HRC/33/55, 11 серпня 2016 року, п. 92-110, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=a/hrc/33/55
38. Організація Human Rights Watch («Нагляд за правами людини») «Вони жорстоко поводилися з нами». Сексуальне насильство стосовно чоловіків, хлопців та трансгендерних жінок під час конфлікту в Сирії (“They Treated Us in Monstrous Ways”, *Sexual Violence Against Men, Boys, and Transgender Women in the Syrian Conflict*), 29 липня 2020 року, <https://www.hrw.org/report/2020/07/29/they-treated-us-monstrous-ways/sexual-violence-against-men-boys-and-transgender>
39. Організація «Human Rights Watch» «Кривавий понеділок: Масове вбивство та зґвалтування силовиками у Гвінеї 28 вересня» (*Bloody Monday: The September 28 Massacre and Rapes by Security Forces in Guinea*), 17 грудня 2009 року.

40. Сандеш Сівакумаран «Сексуальне насильство стосовно чоловіків під час збройного конфлікту» (Sandesh Sivakumaran, *Sexual Violence Against Men in Armed Conflict*), Європейський журнал міжнародного права (European Journal of International Law), том 18, випуск 2, квітень 2007 року, сторінки 253-276, <https://doi.org/10.1093/ejil/chm013>
41. Організація Об'єднаних націй, *Фінальна доповідь комісії експертів, створеної відповідно до Резолюції Ради безпеки ООН 780 (1992), S/1994/674*, 27 травня 1994 року.
42. «Human Rights Watch» — «Зруйновані життя» (HRW — Shattered Lives), с. 40.
43. Університет митної справи та фінансів, Україна. «Сексуальне насильство під час війни: причини, як діяти постраждалим». 4 липня 2022 року <http://umsf.dp.ua/index.php/blog/1267-seksualne-nasilstvo-pid-chas-vijni-prichini-yak-diyati-postrazhdalim> Сара Ферро Рібейро і Данае ван дер Стратен Понтоз, Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства у конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права (Sara Ferro Ribeiro and Danaé van der Straten Ponthoz, *The International Protocol on Documenting and Investigating Sexual Violence in Conflict: Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime or Violation of International Law*). Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності націй Великої Британії. Друге видання: березень 2017 АНГЛ: https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf і УКР: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf. Газета «Час», Київ, Україна. Станом на 18 липня 2022 року. <https://chas.cv.ua/zakon-pravo/109919>
44. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації №027/о «Виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0682-12#n2>. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації №028/о «Консультаційний висновок спеціаліста» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0683-12#n2>. <https://bit.ly/3xnGYdO>
45. Контактна інформація наведена на вебсайті обласних прокуратур <https://www.gr.gov.ua/ua/posts/sajti-oblasnih-prokuratur> або <https://bit.ly/3NpqMyg>
46. Бюро правової допомоги в Україні на картах Google: <https://bit.ly/3mjmsF5>
47. Безоплатна правова допомога в Україні: <https://linktr.ee/legalaid.gov.ua>
48. Пояснювальна доповідь, п. 78.
49. Див., наприклад, СРТ/Inf (2022) 16, *Доповідь для грецького Уряду щодо візиту Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) до Греції з 22 листопада до 1 грудня 2021 року*, Страсбург, 2 вересня 2022 року, п. 64, <https://rm.coe.int/1680a7ce96>.

50. Стаття 23 Стамбульської конвенції закликає створювати достатню кількість шелтерів, щоб забезпечити тимчасовим житлом всіх постраждалих осіб.
51. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — *Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту*, 19 жовтня 2022 року.
52. Згідно зі статтею 24 Стамбульської конвенції сторони зобов'язані запровадити загальнодержавні цілодобові (24/7) безоплатні телефонні лінії допомоги з метою забезпечення вільного та конфіденційного доступу до інформації та отримання консультацій від кваліфікованих фахівців щодо всіх форм насильства стосовно жінок всіма відповідними мовами.
53. Пояснювальна доповідь, п. 132.
54. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — *Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту*, 19 жовтня 2022 року.
55. Рада Європи, *Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей ГРЕВІО (Mid-Term Horizontal Review of GREVIO baseline evaluation reports)*, п. 277, лютий 2022 року (надалі — «Проміжний горизонтальний огляд»), <https://rm.coe.int/prems-010522-gbr-grevio-mid-term-horizontal-review-rev-february-2022/1680a58499>
56. Пояснювальна доповідь, п. 142.
57. Європейський інститут із гендерної рівності, *Заключний звіт про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV)*, 2008 рік, <https://eige.europa.eu/node/1924>
58. Проміжний горизонтальний огляд, п. 288.
59. Управління Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах, щорічний звіт 2017 року.
60. Джонсон К., Скотт Дж., Ругіта Б., Кісілевські М., Ашер Дж., Онг Р., Лорі Л. «Зв'язок сексуального насильства та порушень прав людини з фізичним та психічним здоров'ям у східних регіонах Демократичної Республіки Конго (Johnson K, Scott J, Rughita B, Kisielewski M, Asher J, Ong R, Lawry L. Association of sexual violence and human rights violations with physical and mental health in territories of the Eastern Democratic Republic of the Congo). Журнал Американської медичної асоціації (JAMA). 4 серпня 2010 року; 304(5):553-62. doi: 10.1001/jama.2010.1086.
61. Джонсон К., Ашер Дж., Росборо С., Раджа А., Панджабі Р., Бідлінг С., Лорі Л. «Зв'язок статусу учасника бойових дій та сексуального насильства з наслідками для здоров'я та психічного здоров'я в постконфліктній Ліберії» (Johnson K, Asher J, Rosborough S, Raja A, Panjabi R, Beadling C, Lawry L. Association of combatant status and sexual violence with health and mental health outcomes in postconflict Liberia) Жур-

- нал Американської медичної асоціації (JAMA). 13 серпня 2008 року; 300(6):676-90. doi: 10.1001/jama.300.6.676.
62. Пояснювальна доповідь, п. 27, <https://rm.coe.int/1680a48903>
63. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), 25 жовтня 2007 року, стаття 34, <https://rm.coe.int/1680084822>
64. Докладні інструкції щодо проведення опитувань дітей в межах розслідування див. в Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей у межах розслідування (2021 р.). Офіс Ради Європи в Україні, <https://rm.coe.int/method-rec-2021-ukr-web/1680a317f6>.
65. Організація «Human Rights Watch» «*Ніби ми не люди: дискримінація та насильство стосовно жінок з інвалідністю на півночі Уганди*» (*As if We Weren't Human: Discrimination and Violence against Women with Disabilities in Northern Uganda*), серпень 2010 року, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/uganda0810_brochure_low.pdf
66. «*Діагностика професійного вигорання*», Крістіна Маслач та Сьюзен Е. Джексон, Журнал професійної поведінки (*"The Measurement of Experienced Burnout"*, Christina Maslach and Susan E. Jackson. Journal of Occupational Behaviour), том 2, № 2, п. 99-113, Wiley, квітень 1981 року. <https://www.jstor.org/stable/3000281>
67. Кримінальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
68. Стаття 152 (пункт 1) Кримінального кодексу України.
69. Примітка до статті 152 Кримінального кодексу України.
70. Проєкт Закону № 2689 «*Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права*», http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804
71. Там само.
72. Проте, на диво, більшість договорів про права людини не містять прямих чи конкретних заборон щодо вчинення сексуального насильства. Див., наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), 1966 р.; Європейська конвенція з прав людини (ЕКПЛ), 1950 р.; Американська конвенція з прав людини (АКПЛ), 1969 р.; Африканська хартія прав людини і народів, 1981 р.
73. Див., наприклад, звіт Спеціального доповідача з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання Хуана Е. Мендеса, док. ООН А/НRC/25/60, 10 квітня 2014 р., п. 40 р. — «*Заборона катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання має розширений статус jus cogens або імперативної норми загального міжнародного права*» (Juan E. Méndez, *"The prohibition against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment enjoys the enhanced status of a jus cogens or peremptory norm of general international law"*).

74. Див. Африканська хартія прав людини і народів (ст. 5), Американська конвенція про права людини (ст. 5), Американська декларація прав та обов'язків людини (ст. 27), Арабська хартія прав людини (ст. 8), Каїрська декларація прав людини в ісламі (ст. 19-20), Конвенція з питань запобігання катуванням чи іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК), Конвенція про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей (КМТ) (ст. 10), Конвенція про права дитини (ст. 37), Європейська конвенції з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 3), Міжамериканська конвенція про запобігання та покарання катувань, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 4, 7 і 10), Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (ст. 31) і Загальна декларація прав людини (ст. 5).
75. Звіт Спеціального доповідача з питань катувань, док. ООН E/CN.4/1986/15, 19 лютого 1986 року, п. 119.
76. МАСПЛ, «*Ракель Марті де Мехія проти Перу*» (*Raquel Martín de Mejía v. Peru*), справа № 10.970, звіт № 5/96, Щорічний звіт 1995 року, OEA/Ser. L/V/II.91 Doc. 7 ред. (1996 р.), с. 185.
77. ЄСПЛ, «*Айдин проти Туреччини*» (*Aydin v. Turkey*), заява № 57/1996/676/866, рішення від 25 вересня 1997 року, п. 83-86.
78. ССРР/С/119/D/2245/2013, Висновки, зроблені Комітетом згідно зі статтею 5 (4) Факультативного протоколу, щодо повідомлення № 2245/2013, 23 червня 2017 року.
79. АКПЛ, «*Ана, Беатріс і Селія Гонсалес Перес проти Мексики*» (*Ana, Beatriz and Celia González Pérez v. Mexico*), справа № 11.565, звіт № 53/01, Щорічний звіт 2000 року, OEA/Ser.L/V/II.111 док. 20 ред. с. 1097 (2001), п. 53.
80. Комітет проти катувань «*Заключні зауваження, Перу*», док. ООН CAT/C/PER/CO/4, 25 липня 2006 року, п. 23.
81. ЄСПЛ, «*Валашінас проти Литви*» (*Valasinas v. Lithuania*), заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року.
82. МКТЮ, «*Прокурор проти Сіміча, Тадіча та Заріча*» (*Prosecutor v. Simić, Tadić and Zarić*), справа № IT-95-9, рішення (Судової палати) від 17 жовтня 2003 року, п. 728 та 772.
83. ЄСПЛ, справа «*М.С. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року (ст. 3 і 13 ЄКПЛ), п. 169-187; МАСПЛ, справа «*Мехія проти Перу*» (порушення ст. 1(1), 8(1) та 25 АКПЛ).
84. «*Марія Да Пенья проти Бразилії*» (*Maria Da Penha v. Brazil*), справа № 12.051, МАСПЛ, звіт № 54/01, OEA/Ser.L/V/II.111, док. 20 ред. 704 (2001); «*Ленахан проти США*» (*Lenahan v. United States*), справа 12.626, МАСПЛ, звіт № 80/11, OEA/Ser.L/V/II.142, п. 170, 177, 199 (2011).
85. ЄСПЛ, справа «*Х і Y проти Нідерландів*» (*X & Y v. Netherlands*), заява № 8978/80, 26 березня 1985 року.

86. ВООЗ, Дослідження ВООЗ за участю багатьох країн із питань охорони здоров'я жінок і домашнього насильства стосовно жінок (Multi-country study on women's health and domestic violence against women), 2005 р.
87. Ці права людини визнаються статтею 2 ЗДПЛ і є наскрізними проблемними питаннями у різних документах ООН з прав людини, як-от статті 2 та 26 МПГПП, стаття 2(2) МПЕСКП, стаття 2 КПД, стаття 7 КМТ та стаття 5 Конвенції про права осіб з інвалідністю (КПОІ). Крім цього, два з найважливіших договорів ООН про права людини спеціально створені, щоб заборонити дискримінацію: КЛРД за ознакою раси та КЛДЖ за ознакою статі.
88. Стаття 1, *Декларація ООН про ліквідацію насильства проти жінок (UN Declaration on the Elimination of Violence against Women)*, док. ООН A/RES/48/104, 20 грудня 1993 року. Див. також Пекінська платформа дій (The Beijing Platform for Action), пункт 97. Пекінська декларація та Платформа дій, IV Всесвітня жіноча конференція, 15 вересня 1995 року, A/CONF.177/20 (1995) та A/CONF.177/20/Add.1 (1995): «До прав людини у частині прав жінок відноситься їхнє право контролювати й вільно та відповідально вирішувати питання щодо їхньої сексуальності, в тому числі сексуального та репродуктивного здоров'я, без примушування, дискримінації та насильства. Рівноправні відносини між чоловіками та жінками у питаннях сексуальних відносин і репродуктивного поведіння, у тому числі повна повага недоторканності особи, потребують взаємної поваги, згоди і загальної відповідальності за сексуальне поведіння та його наслідки». Див. також Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Звіт про Мексику Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок згідно зі статтею 8 Факультативного протоколу до Конвенції, та відповідь від уряду Мексики, CEDAW/C/2005/OP.8/MEXICO, 27 січня 2005 року.
89. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація № 35 щодо гендерно-обумовленого насильства стосовно жінок, яка оновлює Загальну рекомендацію № 19 (General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19), CEDAW/C/GC/35, 14 липня 2017 року.
90. Пояснювальна доповідь, п. 50
91. Див., наприклад, Уряд Канади, Міністерство юстиції, Збірник досліджень про жертв злочинів № 3, Огляд дослідження віктимізації та перших націй, метисів та інуїтів з 1990 по 2008 рік (Victims of Crime Research Digest No. 3, A Review of Research on Criminal Victimization and First Nations, Métis and Inuit Peoples 1990 to 2008), у якому встановлено, що «сексуальне насильство стосовно жінок особливо поширене на півночі Канади, де частка аборигенів у кожній території вища, ніж у провінціях».
92. МАСПЛ, справа «Гонсалес та ін. ("Бавовняне поле") проти Мексики» (*González et al. ("Cotton Field") v. Mexico*), рішення від 16 листопада 2009 року, пункт 400.
93. Наприклад, Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років захищають «повагу до сімейної честі та прав» населення на окупованій території, а Третя Женевська конвенція 1949 року (повторюючи формулювання Же-

невської конвенції 1929 року про військовополонених) зазначає, що військовополонені «за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості та честі», а «до жінок потрібно відноситися з усією повагою через їхню стать». У Четвертій Женевській конвенції зазначається, що «жінок потрібно особливо захищати від будь-якого посягання на їхню честь, зокрема від зґвалтування, примусової проституції або інших форм непристойного нападу».

94. Юдіт Гардам «Жінки, права людини та міжнародне гуманітарне право», Міжнародний журнал Червоного Хреста (Judith Gardam, *"Women, Human Rights and International Humanitarian Law"*, International Review of the Red Cross), № 324, вересень 1998 року, с. 421-432; Юдіт Гардам та Мішель Джарвіс «Жінки, збройний конфлікт та міжнародне право» (Judith Gardam and Michelle Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*), видавництво «Kluwer Law International», Гаага, 2001 рік. Див. також критичні зауваження цих авторів та Гелен Дарем (Helen Durham), «Жінки, збройний конфлікт та міжнародне право», Міжнародний журнал Червоного Хреста, том 84, № 847, 2002 рік, с. 655-659.
95. Див., наприклад, *Договір про дружбу та торгівлю (Treaty of Amity and Commerce) між США та Прусією*, 10 вересня 1785 року, перевиданий як «Договори, конвенції, акти, протоколи та угоди між Сполученими Штатами Америки та іншими державами 1776-1909 pp.» (*Treaties, Conventions, Acts, Protocols And Agreements Between The United States And Other Powers 1776-1909*), Malloy Collections, (1910).
96. Кодекс Лібера: «Інструкції командуванню польових військ США», Загальний наказ № 100 (*Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*, General Order No. 100), 24 квітня 1863 року, ст. 44, доступно за посиланням: www.icrc.org/ihl/INTRO/110.
97. Додатковий протокол I, підпункт b) ч. 2 статті 75.
98. Додатковий протокол I, ч. 1 статті 76.
99. Додатковий протокол I, ч. 1 статті 77.
100. Додатковий протокол II, підпункт e) ч. 2 статті 4.
101. Міжнародний комітет Червоного Хреста, Пам'ятна записка, грудень 1992 року, п. 2.
102. МКЧХ, База даних звичаєвого міжнародного гуманітарного права, Норма 93.
103. Наприклад, Резолюція № 820 Ради безпеки ООН від 17 квітня 1993 року, у якій розглянуто створення МКТЮ, засудила «усі порушення міжнародного гуманітарного права, в тому числі «етнічні чистки» та масові, організовані та систематичні затримання і ґвалтування жінок, та ще раз наголошує, що ті, хто вчинив або наказує чи наказав вчинити такі злочини, нестимуть за них особисту відповідальність».
104. Римський статут Міжнародного кримінального суду став першим міжнародним документом, в якому різні форми сексуального насильства чітко визначаються серед основоположних злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів.

105. МКТЮ, справа «Прокурор проти Тадіча» (*Prosecutor v. Tadic*), рішення щодо клопотання захисту стосовно проміжної апеляції з питань юрисдикції, ІТ-94-1-А, 2 жовтня 1995 року, п. 70.
106. МКТЮ, справа «Прокурор проти Тадіча» (*Prosecutor v. Tadic*), рішення щодо клопотання захисту стосовно проміжної апеляції з питань юрисдикції, ІТ-94-1-А, 2 жовтня 1995 року, п. 70; МКТЮ, справа «Прокурор проти Акайєсу» (*Prosecutor v. Akayesu*), (Судова палата), 2 вересня 1998 року, п. 619-21, 625.
107. МКТР, справа «Прокурор проти Рутаганди» (*Prosecutor v. Rutaganda*), рішення апеляційного суду від 26 травня 2003 року, п. 557; МКТР, справа «Прокурор проти Багосори» (*Prosecutor v. Bagosora*), рішення від 18 грудня 2008 року, п. 223; МКТР, справа «Прокурор проти Камуханди» (*Prosecutor v. Kamuhanda*), рішення від 22 січня 2004 року, п. 735; МКТР, справа «Прокурор проти Семанзи» (*Prosecutor v. Semanza*), рішення від 15 травня 2003 року, п. 368-69; МКТР, справа «Прокурор проти Багілішеми» (*Prosecutor v. Bagilishema*), рішення від 7 червня 2001 року, п. 105.
108. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кунарача» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення апеляційного суду від 12 червня 2002 року.
109. МКТР, справа «Прокурор проти Акайєсу» (*Prosecutor v. Akayesu*), рішення від 2 вересня 1998 року, п. 580; МКТР, справа «Прокурор проти Мусеми» (*Prosecutor v. Musema*), рішення від 27 січня 2000 року, п. 204; МКТР, справа «Прокурор проти Рутаганди» (*Prosecutor v. Rutaganda*), рішення від 6 грудня 1999 року, п. 69.
110. МКТР, справа «Прокурор проти Акайєсу» (*Prosecutor v. Akayesu*), рішення від 2 вересня 1998 року, п. 580; МКТЮ, справа «Прокурор проти Тадіча» (*Prosecutor v. Tadic*), 7 травня 1997 року, п. 648, цитування з проєкту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства Комісії міжнародного права ООН (КМП); МКТЮ, справа «Прокурор проти Кунарача» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення апеляційного суду від 12 червня 2002 року, п. 94.
111. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кунарача» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення від 22 лютого 2001 року, п. 415.
112. МКТР, справа «Прокурор проти Мусеми» (*Prosecutor v. Musema*), рішення від 27 січня 2000 року, п. 205.
113. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7.
114. МКТЮ, справа «Прокурор проти Налетіліча і Мартіновіча» (*Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*), рішення від 31 березня 2003 року, п. 235.
115. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кордіча та Черкеза» (*Prosecutor v. Kordic and Cerkez*), рішення від 26 лютого 2001 року, п. 180; МКТЮ, справа «Прокурор проти Налетіліча і Мартіновіча» (*Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*), рішення від 31 березня 2003 року, п. 235; МКТЮ, справа «Прокурор проти Єлісіча» (*Prosecutor v. Jelusic*), рішення від 14 грудня 1999 року, п. 54; МКТЮ, справа «Прокурор проти Бласкіча» (*Prosecutor v. Blaskic*), рішення від 3 березня 2000 року, п. 214.

116. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7, виноска 6: «Політика, яка передбачає, що цивільне населення буде об'єктом нападу, впроваджується у контексті діяльності держави чи організації. Така політика може за виняткових обставин виражатися в умисній бездіяльності, свідомо спрямованій на підбурювання до нападу. Висновки про здійснення такої політики не можна робити виключно на підставі відсутності будь-яких дій з боку держави чи організації».
117. МКТЮ, справа «*Прокурор проти Кордіча та Черкеза*» (*Prosecutor v. Kordic and Cerkez*), рішення від 26 лютого 2001 року, п. 178.
118. Виноска 3 підпункту b) статті 6 Римського статуту.
119. Келлі Аскін, *Проблеми жінок у міжнародному кримінальному праві: Останні події та потенційний внесок МКС у міжнародні злочини, мир та права людини: роль Міжнародного кримінального суду* 47, 52 (під ред. Діни Шелтон, 2000 рік) (Kelly Askin, *Women's Issues in International Criminal Law: Recent Developments and the Potential Contribution of the ICC, in International Crimes, Peace and Human Rights: the Role of the International Criminal Court* 47, 52 (Dinah Shelton ed., 2000)).
120. Судове рішення у справі Акайесу, п. 731. Пізніше схожі висновки про те, що зґвалтування та сексуальне насильство є актами геноциду, були зроблені у справі «*Прокурор проти Стакіча*» (*Prosecutor v. Stakić*), судове рішення від 31 липня 2003 року, п. 516; судове рішення у справі Рутаганди (Rutaganda), п. 51, судове рішення у справі Мусеми (Musema), п. 156, судове рішення у справі Гакумбіті (Gacumbitsi), п. 291-292; та судове рішення у справі Мухімана (Muhimana), п. 502.
121. Справа «*Прокурор проти Кайшеми*» (*Prosecutor v. Kayishema*), рішення МКТР від 21 травня 1999 року, п. 116.
122. Справа «*Республіка Хорватія проти Республіки Сербія*» (*Republic of Croatia v. Republic of Serbia*), Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, рішення МС від 3 лютого 2015 року, п. 362-364.
123. Судове рішення у справі Акайесу, п. 507-8. Див. також судове рішення у справі Рутаганди (Rutaganda), п. 53.
124. Судове рішення у справі Акайесу, п. 508.
125. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту, 19 жовтня 2022 року.
126. До посягання МКС відносить також одностатевий контакт з проникненням, що стосується кривдників та постраждалих як чоловічої, так і жіночої статі.
127. МКС у справі Бемба розглянув факти, які можуть сприяти виникненню обстановки, що характеризується примусом, зазначивши таке: «Палата не виключає можливості, що у доповнення до військової присутності ворожих сил серед цивільного населення існують інші обставини, що характеризуються примусом, які кривдник може використати для вчинення зґвалтування. Крім того, Палата вважає, що створенню обстановки, яка характеризується примусом, сприяють

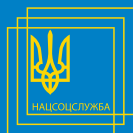
декілька чинників. Наприклад, кількість учасників злочину або те, чи зґвалтування було вчинене під час чи відразу після бойової ситуації, або чи було воно вчинене разом з іншими злочинами». Палата також наголошує, що у випадку існування «обстановки, яка характеризується примусом», має бути доведено, що кривдник «використав таку обстановку для вчинення злочину», МКС, справа «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*), Судова палата III, рішення згідно зі ст. 74 Статуту, справа № ICC-01/05-01/08-3343, 21 березня 2016 року, п. 104.

128. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7(1)(g), виноска 16: «Особа може бути нездатною дати згоду, яка виражає її істинну волю, у результаті природної, штучно викликаної або пов'язаної з віком неієздатності».
129. МКС, справа «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*), Судова палата III, рішення згідно зі ст. 74 Статуту, справа № ICC-01/05-01/08-3343, 21 березня 2016 року, п. 105.
130. Європейський суд з прав людини, справа «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року, пункт 163.
131. КТЮ, справа «Прокурор проти Кунарача та ін.» (*Prosecutor v. Kunarac et al.*), рішення, п. 542: «[Д]о ознак рабства відносяться елементи контролю та власності; обмеження або контроль над автономією особи, свободою вибору або свободою пересування, і, нерідко, отримання кривдником певної вигоди. Відсутня згода або вільне волевиявлення постраждалої особи. Погроза або застосування фізичної сили чи інших форм примушування, страх перед насильством, обман або брехливі обіцянки, зловживання силою, вразливість постраждалої особи, затримання або полон, психологічний тиск або соціально-економічні умови часто унеможливають надання згоди або роблять її неважливою. Серед інших ознак рабства виділяють такі: експлуатація, примусова праця або надання послуг, нерідко без винагороди і досить часто, однак не обов'язково, в фізично тяжких умовах, статевий контакт, проституція й торгівля людьми».
132. ВКБ, Оновлення фінальної доповіді Спеціального доповідача ООН з питань систематичних зґвалтувань, сексуального рабства та подібних до рабства практик під час збройного конфлікту, E/CN.4/Sub.2/2000/21, 6 червня 2000 року, п. 50, у якому вказано: «Саме статус чи умова перебування у рабстві відрізняє сексуальне рабство від інших злочинів сексуального насильства, таких як зґвалтування. Один з аспектів, який відрізняє рабство від позбавлення волі або довільного затримання, зводиться до того, що обмеження автономії може мати лише психологічний або ситуативний характер та не супроводжуватися фізичними обмеженнями».
133. КС, «Прокурор проти Жермена Катанги» (*Prosecutor v. Germaine Katanga*), Судова палата II, рішення про підтвердження звинувачень, справа № ICC-01/04-01/07, 30 вересня 2008 року, п. 431, де зазначено, що «сексуальним насильством вважаються також ситуації, коли викрадачі примушують жінок та дівчат до «шлюбу», підневільної роботи по домашньому господарству або іншій примусовій праці, що передбачає обов'язковий сексуальний контакт, в тому

числі зґвалтування. До форм сексуального рабства можна віднести «такі дії, як утримання жінок у «таборах зґвалтування» або «станціях втіхи», примусові тимчасові «шлюби» з солдатами, а також інші дії, що передбачають поводження з жінками як з рабами і, таким чином, є порушенням імперативної норми, яка забороняє рабство».

134. МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v. Dominic Ongwen*), Палата попереднього провадження II, рішення про підтвердження звинувачень проти Домініка Онгвена, справа № ICC-02/04-01/15-422- Red, 23 березня 2016 року, п. 93-94.
135. УВКБ, Підкомісія із запобігання дискримінації та захисту меншин, *Сучасні форми рабства, систематичне зґвалтування, сексуальне рабство та подібні до рабства практики під час збройного конфлікту*: фінальна доповідь Гей Дж. МакДугал (*Contemporary forms of slavery, systematic rape, sexual slavery and slavery like practices during armed conflict: Final report submitted by Ms. Gay J. McDougall*), Спеціального доповідача, 22 червня 1998 року, E/CN.4/ Sub.2/1998/13 ('UNCHR Final Report McDougall'), п. 21-22.

Цей посібник створений для фахівців, які допомагають особам, що постраждали від сексуального насильства, вчиненого під час конфлікту в Україні. Стамбульська конвенція та методичні матеріали Ради Європи допоможуть у розробці плану психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні для забезпечення постраждалим, зокрема внутрішньо переміщеним особам, доступу до соціальної, психологічної, медичної та правової допомоги, орієнтованої на постраждалих з урахуванням гендерних аспектів.

Національна соціальна
сервісна служба
України

www.nssu.gov.ua

УКР

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона нараховує 46 держав-членів, включно з усіма державами-членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи приєдналися до Європейської конвенції з прав людини – договору, спрямованому на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції у державах-членах.

#CoeCOVAW

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE